METSÄNTUTKIMUSLAITOKSEN TIEDONANTOJA 776, 2000

Metsä, harju ja järvi:
näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun

Jarkko Saarinen & Petri J. Raivo (toim.)

METSÄNTUTKIMUSLAITOS
Kirjasto

ROVANIEMEN TUTKIMUSASEMA

METLA

05.07.00

METSÄNTUTKIMUSLAITOKSEN TIEDONANTOJA 776, 2000

Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun

Jarkko Saarinen
Petri J. Raivo
(toim.)

ROVANIEMEN TUTKIMUSASEMA

Jarkko Saarinen & Petri J. Raivo (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776. 171 s.
ISBN 951-40-1736-6. ISSN 0358-4283.

Toimittajien yhteystiedot: Jarkko Saarinen, Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusasema, PL 16, 96301 Rovaniemi, puh. (016) 336 411, faksi (016) 336 4640, sähköposti jarkko.saarinen@metla.fi; Petri J. Raivo, Oulun yliopisto, maantieteen laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto, puh. (08) 553 1715, faksi (08) 553 1693, sähköposti petri.raivo@oulu.fi.

Taitto: Eija Virtanen
Kuvien käsittely ja kannen suunnittelu: Raimo Pikkupeura
Kannen kuva: Punkaharju ja Puruvesi, Teijo Nikkanen
Kirjapaino: Gummerus Kirjapaino Oy
Painopaikka: Saarijärvi
Painovuosi: 2000

Julkaisija: Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusasema.
Hyväksynyt tutkimusjohtaja Kari Mielikäinen.

Tilaukset: Metsäntutkimuslaitos, kirjasto/julkaisumyynti, PL 18, 01301 Vantaa, puh. (09) 8570 5580, faksi (09) 8570 5582,
sähköposti kirjasto@metla.fi.

Sisällys

Näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun
Petri J. Raivo ja Jarkko Saarinen 5

Konkreetti kävely abstraktissa maisemassa
Pauli Tapani Karjalainen 13

Arkeologinen kulttuuriperintö osana suomalaista maisemaa
Päivi Maaranen 25

Kansakunta kaleidoskoopissa: suomalaiskansallinen maisemakuvasto
Maunu Häyrynen 35

Järvi, muisto ja monumentti
Kimmo Salminen 47

Perinne, urbaani maisema ja kaupunki-imagot
Topi Antti Äikäs 61

Maisemavaikutusten arviointi – tapaustutkimus Pallastuntureilla
Mervi Hytönen 75

Hämeen Härkätie – maisemanhoitoa historiallisella tiellä
Tiina Saukkonen 87

Ojitetun suon sisäinen maisema
Minna Tanskanen 99

Sata silmää taakse katsoo – metsän kulttuuridiversiteettejä
Pekka Virtanen 113

Metsänhoitovaihtoehtojen arvostus ulkoilualueilla
Eeva Karjalainen 123

Maisemalliset ja ekologiset arvot taajamametsien osallistavassa suunnittelussa
Irja Löfström ja Liisa Tyrväinen 137

Suomalaisen maisematutkimuksen koulukuntakehitys 1900-luvulla ja suhde eurooppalaisiin esikuviinsa
Osmo A. Kontturi 147

Kirjoittajien yhteystiedot 171

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 5–11.

Näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun

Petri J. Raivo ja Jarkko Saarinen

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojeluun ja suunnitteluun on ollut viime vuosina kasvussa. Maiseman arvo on noussut sekä luonnontieteissä että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa. Maamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty. Suomessa toimii satoja eri alojen asiantuntijoita, joiden keskeisenä työkenttänä on maisema.

Maisema teemana herättää innostusta myös työajan ulkopuolella. Ihmiset ovat yhä enemmän kiinnostuneita oman kulttuuriympäristönsä hoidosta ja maisemallisista arvoista. Mielenkiinto ei kohdistu ainoastaan asuinympäristöön ja kotiseutuun vaan myös kaukaisempiin maisemiin. Maiseman arvo ja merkitys on taloudellisesti laajentunut esimerkiksi soran- ja turpeenoton resurssista monipuolisesti tuotteistetuiksi matkailun ja virkistyksen maisemiksi. Ilmiö ei sinällään ole uusi, sillä maisemalla, matkailulla ja vapaa-ajalla on takanaan pitkä ja synergistinen historia. Niiden keskinäisen suhteen nykyinen mittakaava ja luonne on kuitenkin huomattavasti toinen kuin aiemmin. Pelkkä näköala ei enää riitä, vaan luontoa, perinnettä, kulttuuriarvoja ja historiaa tuotteistetaan aktiivisesti osaksi matkailumaisemaa.

Metsä, harju ja järvi

Tämä julkaisu perustuu "Metsä, harju ja järvi: suomalainen maisematutkimus ja -suunnittelu uuden vuosituhannen kynnyksellä" -seminaarin esitelmiin. Julkaisun ensimmäinen kirjoittaja on **Pauli Tapani Karjalainen**, joka artikkelissaan *"Konkreettinen kävely abstraktissa maisemassa"* tarkastelee maiseman muotoutumis-

ta kulttuurisena kategoriana. Karjalainen ottaa lähtökohdakseen toteamuksen, että kaikki maisema on ensin kulttuurimaisemaa. Maisemassa näkyy aina ihmisen pyrkimys hallita ja kontrolloida ympäristöään. Karjalainen tarkastelee maiseman kulttuurista luonnetta taiteen ja taitelijan kokemuksen kautta. Richard Long ja hänen maataiteensa antaa yhden kielellisen näkökulman koettuun ja elettyyn maisemaan. Ihmisen, tässä tapauksessa taiteilijan kulttuurinen läsnäolo sekä luo maiseman fyysisesti että antaa mielen maiseman semanttisille merkityksille. Tässä mielessä maisemaan liittyvä kokeminen on kaksisuuntainen tapahtuma. Siihen vaikuttavat niin itse fyysisesti koettu maisema kuin kaikki ne kuvat, tekstit ja kertomukset, jotka liittyvät maisemaan. Aistit havaitsevat, mutta kieli tulkitsee ja tuottaa merkityksiä ja tekee maailmasta ja sen maisemista ymmärretyn, inhimillisen ja kulttuurisen todellisuuden.

Maisemaan kytkeytyvät kulttuuriset jäljet ja mielikuvat sitoutuvat usein historiaan. Maiseman henki tai aura syntyy siihen liittyvän historian, menneisyyden ja perinteen tiedostamisesta. Maiseman ja sen menneisyyden välinen suhde voidaan myös nähdä erilaisten historiallisten kerrosten kasautumana. Maisemat ja niissä näkyvät historialliset jäljet ovat kuin vanhoja ja yhä uudelleen käytettyjä kirjoituspintoja, joihin jokainen aikakausi ja sukupolvi on jättänyt omat puumerkkinsä pyyhkien pois samalla osan aikaisemmista jäljistä. Vanhat merkit ja jäljet eivät ole kuitenkaan kokonaan hävinneet vaan niitä voidaan havaita uusien merkkien taakse tai reunoille kätkeytyneenä. Se, jolla on kyky lukea tätä vanhaa, vain osittain säilynyttä tekstiä, voi rekonstruoida jäljelle jääneistä merkeistä kokonaisia sanoja ja lauseita, menneisyyden maisemia ja maailmoja tai niiden osia.

Eräs tällainen maiseman menneisyyden merkkien lukija on arkeologi, jonka haasteellisena tehtävänä on tulkita maisemia niihin liittyvistä menneisyyden – näkyvistä tai näkymättömistä – merkeistä. **Päivi Maarasen** artikkeli *"Arkeologinen kulttuuriperintö osana suomalaista maisemaa"* esittelee arkeologin työtä näkymättömän maiseman näkyväksi tekemisenä. Muinaisjäännökset ovat esihistoriallisia tai historiallisia kulttuuriperintökohteita, joiden fragmenteista arkeologi pyrkii kokoamaan tarinan menneisyyden ihmisestä, hänen elinympäristöstään ja maisemastaan.

Menneisyyden näkeminen sekä historian ja perinteen vaaliminen ovat varsin valikoivia prosesseja. Maisemaan liitetyt arvot ja merkitykset voidaan nähdä kulttuurisina sopimuksina siitä, mitä maisemassa voidaan tai halutaan nähdä. Tätä maiseman ideologista sidosta esittelee **Maunu Häyrynen** artikkelissaan *"Kan-*

sakunta kaleidoskoopissa: suomalaiskansallinen maisemakuvasto". Siinä Häyrynen pohtii niitä tekijöitä ja historiallisia prosesseja, joiden kautta suomalainen maisema on määrittynyt osana kulttuurista koodistoamme. Kansallisen maisemakuvaston rakentuminen on tapahtunut muotonsa, ideologisen sisältönsä ja alueellisen hierarkiansa suhteen vaiheittain, joista keskeisimpinä Häyrynen nimeää 1) topeliaanisen kuvaston synnyn ja vakiintumisen 1800-luvulla, 2) ensimmäisen ja toisen maailmasodan välisen nationalistisen kuvastokauden ja 3) sodan jälkeisen polarisoituvan ja hajoavan maisemakuvaston kehityksen. Aikojen kuluessa maisemaan liittyneet kuvat ja tekstit ovat vaihtuneet, joskus jopa fyysiset näkymät tai alueet ovat korvautuneet toisilla, mutta idea suomalaisesta maisemasta on säilynyt ja siihen liittyvät merkit ja merkitykset ovat yhä vahva osa kansallista kulttuuriamme. Tällä hetkellä maisemat ja maisemakuvastot näyttävät olevan myös kansallisen uudelleenmäärittelyn kohteena. Nostalgiset maaseudun kulttuurimaisemat, varhaisen teollisuuden miljööt ja toisaalta kulttuurihistoriallista arvoa ja alueellista edustavuutta ilmentävät kansallismaisemat ovat nousseet suomalaisen maisemakäsityksen keskiöön.

Maiseman ajallisesta ulottuvuudesta huolimatta sille on tyypillistä sitoutuminen nykyhetkeen. Maisemat ovat sijainteina olemassa tässä ja nyt ja niihin liittyvä menneisyys tulkitaan nykyisyydestä käsin. Esimerkiksi muinaisen maankäytön merkit, vanhat rakennukset, historialliset monumentit ja muistomerkit sijaitsevat ajallisesti muistetussa tai kuvitellussa menneisyydessä, mutta sijainnillisesti nykyisessä maisemassa. Historiallinen maisema on siten myös muistin maisemaa. Siinä oleellista on se, mitä voidaan ja halutaan muistaa. Maiseman saamat merkitykset ja niihin liittyvä historiallinen tulkinta eivät muodostu itsestään, vaan niitä tuotetaan, uusinnetaan ja esitetään jatkuvasti. Vasta nykyisyys herättää maiseman historian.

Tämä presentismi on lähtökohtana myös **Kimmo Salmisen** artikkelissa "*Järvi, muisto ja monumentti*", jossa tarkastellaan maiseman ja siinä olevan muistomerkin suhdetta sekä näkymänä että näkemisen tapana. Muistomerkki on maisemaan kaiverrettua menneisyyden tulkintaa. Muistomerkit eivät niinkään ensisijaisesti kerro mitä on tapahtunut, vaan ne kertovat enemmänkin siitä, miten tapahtuma on haluttu muistaa. Näin myös Salmisen artikkelissa, jossa surun ja kaipauksen paikkana on 138 ihmisen hengen vaatineen höyrylaiva Kurun onnettomuuden muistomerkki Tampereen Näsikalliolla.

Historialliset maisemat sitoutuvat vahvasti perinteeseen. Yleensä perinteestä puhuttaessa viitataan sellaiseen luonnon tai kulttuurin arvoon, joka on säilynyt tai tietoisesti säilytetty menneisyydestä nykyisyyteen ja joka halutaan säilyttää myös tulevaisuudessa. Perinne ei kuitenkaan synny itsestään; se on aina tulkinnan kautta tuotettua sosiaalista todellisuutta. Perinteen tuottamisessa menneisyys määritellään yhä uudelleen ja uudelleen nykyisyyden tarpeista ja lähtökohdista käsin. Esimerkiksi historiallinen nähtävyys tai maisema muuttuvat perinteeksi vasta niihin suunnatun valikoidun tulkinnan kautta. Tähän problematiikkaan paneutuu **Topi Antti Äikäs** artikkelissaan *"Perinne, urbaani maisema ja kaupunki-imagot"*. Siinä Äikäs pohtii Turun esimerkin kautta perinteen merkitystä suomalaisessa kaupunkimaisemassa ja sen käyttämistä osana kaupunkien imagoresursseja. Äikäs erottaa toisistaan kahdentyyppisiä imagoresursseja; traditionaalisia, jotka kumpuavat kaupunkien omasta perinteestä ja artefaktuaalisia, jotka ovat uusia, osin muualta lainattuja ja eräänlaiseen kierrätykseen otettuja.

Osin historiallisen ja kansallisen arvon kasvun myötä maisemasta on tullut yhä tärkeämpi suunnittelun ja suojelun kohde. Esimerkiksi ympäristöministeriön vuonna 1992 julkaisemassa mietinnössä nimettiin 150 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Ne kaikki edustavat vanhan maatalouden perinneympäristöjä. Tämän lisäksi maamme maakuntatasolla on nimetty satoja alueellisia ja paikallisia maisemasuojelukohteita. Ympäri maata on käynnistetty lukuisia perinnemaisemaan ja rakennettuun ympäristöön liittyviä inventointi- ja suojeluprojekteja. Vuonna 1993 ympäristöministeriö ja Museovirasto nimesivät 1 800 valtakunnallisesti merkittävää kulttuurihistoriallista ympäristöä. Suomalaisia kansallismaisemia on nimetty 27 kappaletta ja Unescon maailmanperintölistalle on päässyt neljä suomalaista miljöökohdetta.

Suojelun ja suunnittelun kohteena maisema kattaa myös YVA-lain luettelemat ympäristövaikutukset. Niitä esittelee tapaustutkimuksen kautta **Mervi Hytönen** artikkelissaan *"Maisemavaikutusten arviointi – tapaustutkimus Pallastuntureilla"*. Hytönen tarkastelee Pallastunturin ympäristön vaikutusten arviointiin ja suunnitteluun liittyneitä vaiheita. Hänen esimerkkitapauksessaan omat erityispiirteensä maiseman arvojen säilyttämiseen tuovat matkailulliset tarpeet. Matkailu näyttääkin olevan yhä keskeisempi tekijä sekä maiseman käytössä että suojelussa ja suunnittelussa. Toisen esimerkin tästä suojelun, suunnittelun ja matkailutuotteistamisen maisemahoidosta tarjoaa **Tiina Saukkonen** artik-

kelissaan *"Hämeen Härkätie – maisemanhoitoa historiallisella tiellä"*. Härkätie on maamme vanhin maantie, jonka suojelu ja elvyttäminen on saanut tuekseen maisemahoidon yleissuunnitelman. Siinä tarkoituksena ei ole ainoastaan suojelu ja säilyttäminen, vaan myös elämyksellisen matkailutien kehittäminen ja matkailun mahdollisuuksien luominen ja tukeminen.

Maiseman ja matkailun kehittämisen suhde tuo esille maisemaan liittyvät ristiriidat. Maisema on eräänlainen kilpailevien ja osin ristiriitaisten arvojen ja merkitysten areena. Maisemassa kohtaavat niin luonnon- ja kulttuurihistoriallisten prosessien jättämät jäljet kuin eri aikakausien ja yhteisöjen arvot. Näitä muuttuvia arvoja ja asenteita esittelee **Minna Tanskanen** artikkelissaan *"Ojitetun suon sisäinen maisema"*. Suo on perinteisesti loistanut poissaolollaan suomalaisesta maisemakuvastosta. Vasta viimeaikoina myös suo on nähty maisemallisten arvojen kautta. Artikkelissaan Tanskanen esittelee niitä kulttuurisia muutosprosesseja, jotka ovat mahdollistaneet suoluonnon tulemisen maisemaksi. Samalla käsitellään suomaisemaan ja sen käyttöön liittyviä ristiriitaelementtejä.

Toisin kuin suo on metsä ollut jo pitkään hyväksytty osa suomalaista maisemaa. Uutta näkökulmaa metsämaisemaan tuo **Pekka Virtanen**, joka *artikkelissaan "Sata silmää taakse katsoo – metsän kulttuuridiversiteettejä"* hahmottaa sekä metsän kulttuurisuuden moninaisuutta että niitä tapoja, näkökulmia ja traditioita, joiden kautta eri tieteenalat ovat näitä ulottuvuuksia lähestyneet. Metsän kulttuurisuus kytketään usein menneisyyteen, vaikka kulttuuria ovat yhtä lailla tämän päivän metsänhoito, metsätyö, metsänjalostaminen ja metsäyritysten toimintatavat. Metsän kulttuurinen moninaisuus tuo haasteita sekä akateemiselle tutkimukselle että niille tahoille, jotka pyrkivät aktiivisesti tuottamaan metsään liittyviä taloudellisia ja elämyksellisiä arvoja ja asenteita.

Maiseman arvoja ja arvostuksia voidaan tarkastella myös luonnontieteellisesti ja tilastollisesti. **Eeva Karjalainen** lähestyy artikkelissaan *"Metsänhoitovaihtoehtojen arvostus ulkoilualueilla"* maisemaa preferenssitutkimuksen keinoin ja pyrkii arvioimaan metsämaiseman sosiaalista kestävyyttä mm. virkistyskäytön kannalta. Erityisinä metsämaiseman virkistyskäytön preferenssiarvoina nousevat esiin mm. biologinen monimuotoisuus sekä kulkemisen helppous. Maisemapreferenssitutkimusta edustaa myös **Irja Löfströmin** ja **Liisa Tyrväisen** artikkeli *"Maisemalliset ja ekologiset arvot taajamametsien osallistuvassa suunnittelussa"*, jossa inhimilliset ja subjektiiviset arvostukset pyritään huomioimaan osana metsäsuunnittelua. Osallistuvaan tai osallistavaan suun-

nitteluun on todettu liittyvän monia ongelmia, mutta lähtökohtana sen voidaan nähdä edustavan tavoiteltavaa päämäärää metsäsuunnittelussa. Erityisen oleellinen näkökulma se on juuri taajamametsissä ja virkistysalueilla.

Artikkelisarjan lopuksi palataan yhteenvedonomaisesti takaisin peruskysymykseen maiseman määrittymisestä. Maisema on niitä sanoja, joiden merkitys liittyy paljolti siihen, missä yhteydessä sitä käytetään ja kuka termiä käyttää. Kyse on myös tieteiden teoreettis-metodologisten traditioiden välisistä eroista. Näitä eroja pohdiskelee **Osmo Kontturi** artikkelissaan *"Suomalaisen maisematutkimuksen koulukuntakehitys 1900-luvulla ja suhde eurooppalaisiin esikuviinsa"*. Kontturin teema on vaativa. Hän tarjoaa oman näkemyksensä suomalaisen maisematutkimuksen vaiheista ja nykytilasta. Kontturi korostaa artikkelissaan erityisesti koulukuntien merkitystä ja keskinäistä vuorovaikutusta. Oppihistoriallisina koulukuntina hän mainitsee mm. fysiognomis-perspektiivisen, maisema-arkkitehtuurin, maisemaekologisen ja humanistisen koulukunnan.

Maisema on tällä hetkellä – onneksi – moniarvoinen ja monitieteellinen käsite. Se on kokenut viimeisen kymmenen vuoden aikana uuden tulemisen suomalaisen luonnon- ja kulttuuriympäristöjä koskevan suojelun, suunnittelun ja tutkimuksen ytimeen. Maisematutkimus on luonteeltaan monitieteistä. Mukana ovat perinteiset maisematieteet, kuten maantiede ja maisema-arkkitehtuuri, mutta mukaan ovat tuoneet oman lisänsä myös muut maisemasta kiinnostuneet tieteenalat, kuten taide- ja kulttuurihistoria sekä metsätiede. Tämä pluralismi on maisemalle vain hyväksi. On paljon tärkeämpää, että maisemaa tutkitaan laajalla rintamalla ja moninaisten näkökulmien kautta kuin se, että pyrittäisiin pakottamaan maisematutkimus yhteen muottiin. Samalla kadotettaisiin paljon siitä kiehtovuudesta, joka maisemaan ja sen moninaisiin merkityksiin liittyy.

Maisemaseminaari ja -verkosto

Maisemaverkoston toinen valtakunnallinen seminaari *"Metsä, harju ja järvi: suomalainen maisematutkimus ja -suunnittelu uuden vuosituhannen kynnyksellä"* järjestettiin 18.–19.5.1999 Punkaharjun Lustossa. Järjestelyistä vastasivat Metsämuseo ja Metsätietokeskus Lusto, Metsäntutkimuslaitos ja Maisemaverkosto. Maisemaverkosto on vuodesta 1991 toiminut epävirallinen sosiaalisen vuoro-

vaikutuksen ja toiminnan kanava kaikille maisemaa tutkiville ja maisemateemaan parissa muuten työskenteleville ihmisille.

Eräs verkoston toimintamuoto on ollut maisemaan liittyvien seminaarien järjestäminen. Ensimmäinen näistä tapaamisista järjestettiin vuonna 1995 Lahden Mukkulassa yhdessä Lahden kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin kanssa. Tuolloin seminaarin teemana oli maiseman havaitseminen ja arvottaminen. Seminaariesitelmät julkaistiin vuonna 1996 (Maunu Häyrynen ja Olli Immonen (toim.): *"Maiseman arvo[s]tus"*).

Punkaharjulla Metsä, harju ja järvi -seminaarin alustajina toimivat monipuolisesti maisemaan työnsä kautta sitoutuneet tutkijat ja suunnittelijat. Tämän julkaisun pyrkimyksenä on osaltaan esitellä nykyistä suomalaista maisemakeskustelua. Tarkoituksena on antaa moniääninen ja maisemantutkijoiden ja -suunnittelijoiden omia näkemyksiä esiin tuova kokonaisuus suomalaisista maisemakysymyksistä sekä niihin liittyvistä näkökulmista, teemoista ja tulevaisuuden haasteista. Kirjoittajat vastaavat luonnollisesti omista teksteistään ja esittämistään näkökulmista. Kiitos antoisasta seminaarista ja itse julkaisusta kuuluu erityisesti juuri esitelmöitsijöille ja artikkelien kirjoittajille sekä runsaalle ja keskustelevalle seminaariyleisölle. Oman erityiskiitoksensa ansaitsevat Pekka Virtanen Lustosta erinomaisista ja elämyksellisistä seminaarijärjestelyistä sekä Eija Virtanen julkaisun taitosta ja Raimo Pikkupeura julkaisun kuvamateriaalin viimeistelystä.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 13–23.

Konkreetti kävely abstraktissa maisemassa[1]

Pauli Tapani Karjalainen

Maisema on maan, mielen ja kielen alinomaista risteytymistä toinen toisiinsa. Liitymme maisemaan ruumiillisina olentoina, liikkumisen, aistimisen ja ajattelemisen kietoutumina. Olemme upoksissa maiseman sisällä; maisema on ympärillämme, ei edessämme. Maiseman kohtaamisessa aistimellisesti havaittu tulee kulttuurisesti tulkituksi; maiseman kokeminen on kokemisen maisemaa. Kohtaamisen ja kokemisen tulkinta tapahtuu kielessä. Kieli avaa tulkinnan horisontin, näyttää maiseman: maiseman merkitys on kielen merkityksi(ss)ä, kulttuuri(ss)a. Maisema on aina ensin kulttuurimaisema.

Monta tietä halki maiseman

> *"Of the many ways through the landscape, we can choose, on each occasion, only one, and the project of the walk will be to remain responsive, adequate, to the consequences of the choice we have made, to confirm the chosen way rather than refuse the others." (Clark 1987, s. 139)*

Maiseman läpi voi käydä monta tietä. Reitin valinta on myös näkökulman valintaa: kun kuljemme *tätä* tietä, näemme maiseman *tällä* tavalla, *tästä* perspektiivistä. Kysymys näkökulmasta voidaan ymmärtää sekä kirjaimellisesti että kuvannollisesti.

Perspektivismin idean mukaisesti maailma on meille merkityksellisenä olemassa vain sitä koskevissa tulkinnoissamme ja kuvauksissamme. Merkityksellinen maailma on kielen sisäistä todellisuutta, jossa tulkinnat ja kuvaukset ovat suhteellisen totuuden luomista, eivät viimekätisen totuuden paljastamista. Nietzscheläisittäin ilmaistuna:

> *"truth is the imposition of meaning from a particular perspective, which organizes and simplifies the overwhelming complexity of our experience of the world. (...) Knowledge is a network of meanings introduced as truths within a frame of reference (...) Knowledge, then, is not an explanation of the world, but a description of how it appears to us – our relationships to it." (Douglas 1996, s. 135–137)*

Toisin sanoen, maailma on "sitä, mikä tulee valituksi ja siitä tulee totta vasta havaitsijan kautta" (Krohn 1996, s. 19). Maailma on fyysisen ja mentaalisen kohtaamista havaitsemisen ja tulkitsemisen virtana. Aistit avaavat havaitsemisen ja kieli tulkitsemisen ulottuvuuden. Ruumiillisina olentoina inhimillinen olemisemme on näiden ulottuvuuksien alati tapahtuvaa risteytymistä, havaitsemisen ja tulkitsemisen samanaikaista toteutumista. "Vaikka meillä olisi tuhat silmää ja tuhat korvaa, tuhat kättä ja monia muita aisteja ja elimiä mutta olemuksemme ei sisältäisi kieltä, olisivat kaikki olevaiset meille luoksepääsemättömiä: yhtä hyvin se olevainen, mitä itse olemme, kuin sekin, jota emme ole" (Steiner 1997, s. 73). Pääsy olevaisten luo on liikkeessä olevan ruumiimme aktiivista toimintaa, kinestesiaa, joka näyttää meille maailman merkitysten maailmana.

Ihmisen osa on elää maailmassa, joka aina jo on kielen maailmaa. Maisemassa koemme, kielessä ymmärrämme. Poeettisin sanankäänteinen, Roland Barthesia (1993, s. 14) mukaillen, voidaan sanoa, että kieli sulkee sisäänsä inhimillisen luomistyön, inhimillisen olemisen merkityksellisenä todellisuutena, samaan tapaan kuin maa, taivas niiden yhtymäkohta piirtävät ihmiselle tutun asuinsijan, tutun maiseman. Kielen perusluonne ei liity kielestä riippumatta olevien olioiden (objektiivisen todellisuuden) nimeämiseen, vaan nimenomaan siihen merkityksiä kutovaan prosessiin, merkitysten aktiiviseen tuottamiseen, joka tekee maailmastamme tulkitun ja ymmärretyn, inhimillisen ja kulttuurisen todellisuuden. Kieli, kirjoitus, puhe on "tarttumista todellisuuteen, ihmisten käytännöllistä tietoisuutta, muuttuvaa, mutta suhteellisen selvärajaisia hahmoja saavaa *läsnäoloa* maailmassa" (Lehtonen 1996, s. 30). Merkitysten maailmassa ei ole viimekätisiä, lopullisia totuuksia. "Mutta viimeistä lausetta, viimeistä sanaa ei olekaan. Sitä ei saa kukaan. Kieli ei anna siihen mahdollisuutta. Koko asia ei tule koskaan sanotuksi." (Krohn 1996, s. 39.) Merkitysten maailma ei tule koskaan valmiiksi, sillä kielen horisontti jää aina avoimeksi.

Maiseman merkityksen tulkinta on monimerkityksisen maiseman esiintuomista, näyttämistä. Tarkastelen seuraavassa mai-

semaa erityisestä maataiteeseen liittyvästä näkökulmasta. Tässä katsannossa puhe maisemasta on yhtä aikaa konkreettista ja käsitteellistä.

'Long walks in the landscape'

> *"The landscape is a limitless arena where I can engage with those things that have the most meaning and interest for me, like rivers, camping, the weather, measuring countries by my own footsteps, mud, moving a few stones around, and being in places of profound experience." (Long 1998, s. 7)*

Richard Long on englantilainen kuvanveistäjä, joka on kehittänyt omaleimaisen taiteellisen luomistavan: maisemassa kävelemisen taiteen. Taiteessaan Long on kulkenut pitkän matkan pois perinteisestä maisemamaalauksesta. Longin maisema on konkreettista maastoa, jota hän ei kartoita siveltimillä ja öljyväreillä, vaan jaloillaan ja käsillään, viime kädessä koko ruumiillaan. Longin kinesteettinen maisema on esimerkki 'maalaamattomasta maisemasta' (Cutts 1987), uudentyyppisestä taiteellisesta tavasta asettaa kysymys ihmisen ja maan suhteesta.

Longin taiteellinen työ kanavoituu usealla eri tavalla. Hänen repertoaariaan voidaan kuvata seuraavasti (Seymour 1991, s. 7, Cutts 1987, s. 12, visuaalisesti asetellen):

WORK FROM THE WALK
  FROM THE MARKED MAP
  FROM AN ARRANGEMENT
    MADE ON WALK
    PRESENTED PHOTOGRAPHICALLY
WORK IN GALLERIES
  FROM PARTICULAR MATERIALS
  OBSERVED ON WALKS
WORK WITH WORDS
  IN PLAIN SEQUENTIAL LISTINGS
  IN MORE COMPLEX LITERAL ARRANGEMENTS
WORK WITH BOOKS

Keskeisintä Longin työssä on kävelyyn liittyvä toiminta. Hän kävelee – ennalta kartalle suunnitellun reitin mukaisesti – usein maapallon asumattomilla ja syrjäisillä seuduilla: Mongoliassa, Lapissa, Saharassa, Tulimaassa. Kävelynsä jossain vaiheessa hän pysähtyy ja tekee – kasaamalla tai raivaamalla – pysähdyspaikalta

löytämistään aineksista yksinkertaisen kuvion, luonteenomaisimmin viivan tai ympyrän, jonka hän dokumentoi mustavalkoisin valokuvin (kuva 1). Gallerioissa Long luo veistoksia järjestelemällä kävelyillään keräämiään luonnonmateriaaleja, kiviä, puuta, mutaa, geometrisesti viivoiksi ja ympyröiksi. Kävelyillään ottamiaan valokuvia hän tuo myös näytteille gallerioihin. Valokuvat ja gallerioissa kootut veistokset tuovat Longin työt ulkoilmasta sisätilaan ja samalla hänen yksityisestä maailmastaan taidemaailmaan. Maastossa taiteilija kulkee yksin, gallerioissa ja kirjoissa hän jakaa työnsä muiden kanssa.

Longin taide voidaan liittää maataiteen (Earth Art) traditioon. Mutta myös tässä hän poikkeaa valtavirrasta. Long sanoutuu irti pohjoisamerikkalaisesta maataiteesta (Land Art), joka on näkyvimmillään ollut valtavin maamassasiirroin toteutettua monumentaalitaidetta, kuuluisina esimerkkeinään Michael Heizerin 'Double Negative' ja Robert Smithsonin 'Spiral Jetty' (Causey 1998, s. 177–178). Long työskentelee spontaanisti ja ruumiinsa mittaisesti. Hän haluaa olla 'lähellä' maata ja pitää kosketuksensa kevyenä. Kuten Andrew Causey (1998, s. 182) kirjoittaa, "you do not have to excavate or dig deep to prove the groundedness of your work, and (...) to leave the surface of the land undamaged is a mark of respect." Longin taiteessa prosessi ja ajatus ovat tär-

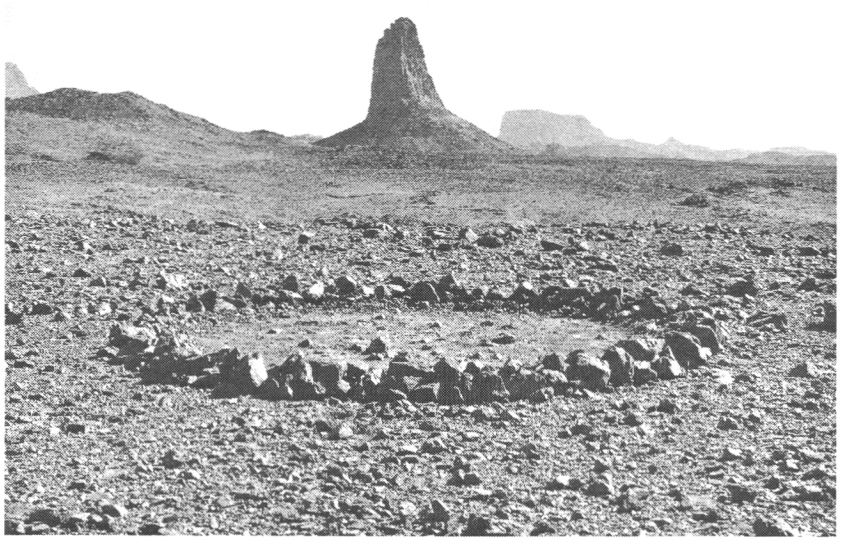

SAHARA CIRCLE 1988

Kuva 1. "Sahara Circle."
(Lähde: Long 1998)

keämpiä kuin pysyvä esineellinen lopputulos, taideteos sanan perinteisessä mielessä.

Ideoiden merkityksen korostaminen liittää Longin käsitetaiteeseen. Yksinkertaisten materiaalien hyödyntäminen ja elementaaristen geometristen muotojen käyttäminen puolestaan viittaa minimalismiin. Long luo tarkoituksellisen lyhytikäisiä teoksia, jotka vain vähän jos lainkaan jättävät jälkiä hänen kulustaan. Dokumentoituaan kivistä tai puun palasista kokoamansa yksinkertaisen veistoksen, Long usein purkaa työnsä ja saattaa maaston kohdan siihen tilaan, jossa se oli ollut ennen hänen saapumistaan (Bourdon 1995, s. 220). Kaikessa materiaalisuudessaan Longin teokset ovat käsitteellisiä ja abstrahoituvat pitkälle fyysisestä perustastaan (Lucie-Smith 1995, s. 183). Konkreettisen maiseman hahmot saavat tulkintansa käsitteellisessä maisemassa. Minimalismin hengessä vähemmästä tulee enemmän, ja materiaalisesti yksinkertainen antaa tilaa intellektuaalisesti moninkertaiselle.

Longin kokoamat tai raivaamat viivat ja ympyrät ovat elementaarisia ja arkkityyppisiä geometrisiä muotoja (kuva 2). Ympyrästä hän sanoo, että se on paitsi kaunis ja voimakas, myös neutraali ja abstrakti (Long 1998, s. 7). Viivat ja ympyrät ovat myös

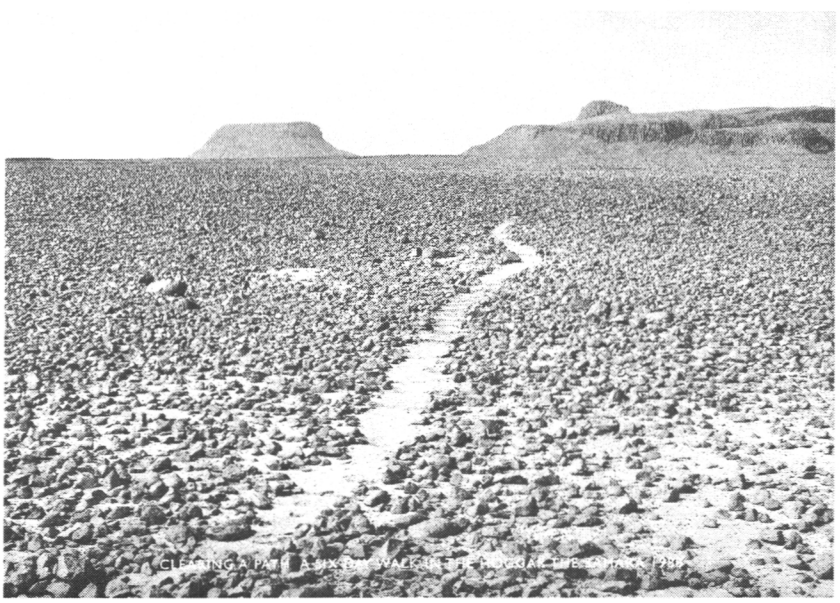

Kuva 2. "Clearing a Path. A Six Day Walk in the Hoggar, the Sahara, 1988." (Lähde: Long 1998)

käytännöllisiä. Niitä on helppo rakentaa, sillä ne eivät vaadi teknistä taitavuutta. Myös tässä 'unskillful'-mielessä Longin työt ovat minimalistisia ja käsitetaiteellisia. Kaikessa yksinkertaisuudessaan teosten muodot ovat hyvin alkuvoimaisia, puhuttelevia ja rikkaan tulkinta-avaruuden avaavia. Taiteilija tahtoo näyttää, että yksinkertaiset muodot voivat synnyttää monimutkaisia ajatuksia.

Teoksen merkitys on sen merkityksen ajattelussa. Käsitetaiteellisina luomuksina Longin töiden merkitys syntyy esimerkiksi siitä, kun valokuva muistuttaa kaukaisessa autiomaassa pysähdyspaikan kivistä rakennetusta viivasta tai ympyrästä; siitä, kun valokuva laittaa ajattelemaan jo hävinneitä viivoja tai ympyröitä, jotka sinänsä ovat olleet vain katoavia jälkiä pitkästä kävelystä läpi maiseman. Taiteellisen luomisen prosessi, sekä ruumiillisesti että intellektuaalisesti, on olennaisinta, ei prosessissa syntyvän fyysisen esineen pysyvyys. Longin teosten 'alkupää' on hänen ruumiinliikkeissään, hänen kulussaan maisemassa, hänen käsiensä aikaansaannoksissa, siinä kinestesiassa, joka sitoo hänet konkreettisesti maahan, maastoon ja maisemaan. Teosten 'loppupää' on niissä mielenliikkeissä, tulkinnoissa ja arvottamisissa, joissa näin syntyvä 'maasuhde' kuvautuu ja saa merkityssisältönsä. Loppupäätä luo koko taideyleisö, laajassa mielessä jokainen, joka tavalla tai toisella on tekemisissä Longin taiteen kanssa. Käsitetaiteellisen teoksen kokonaisuus muodostuu ruumiin- ja mielenliikkeiden jatkumoksi, jossa konkreettinen ja käsitteellinen käyvät keskinäistä vuoropuheluaan.

Long pitää teoksiaan eräänlaisina kuvina itsestään. "My work is really a self-portrait, in all ways. It is about my own physical engagement with the world, whether walking across it or mowing its stones around." (Long 1998, s. 6.) Kuten niin usein taiteessa, myös tässä kyse on inhimillisen olemassaolon ja identiteetin kartoituksesta.

Longin taide voidaan nähdä monella tavalla. Roberta Smith (1994, s. 227) esimerkiksi katsoo, että yksinäisen kulkijan asumattomissa erämaissa valokuvin dokumentoimat maisemat ovat pastoraalisen, esiteollisen romantiikan innoittamia. William D. Romey (1987, s. 456) puolestaan 'löytää' Longista myös maantieteilijän, jonka taiteellinen toiminta "can serve as a model for introducing a contemplative, attentive, holistic viewpoint into the work of geographers." Hahmottelen seuraavassa eräitä muita 'longilaisten' viivojen ja ympyröiden tulkintoja.

Eksistentiaalinen geometria

Alkuperäisessä, arkaaisessa mielessä Long voidaan nähdä myös teoreetikoksi. Sanan 'teoria' etymologinen merkitys, näkemiseen ja ajattelemiseen liittyvien merkitysten ohella, viittaa myös uskonnolliseen matkaan omasta paikasta vieraaseen paikkaan:

> *"From the beginning the theorist has to journey beyond the boundaries of his own city. From the beginning the theorist must move beyond the known territory into the new. (...) The Greek idea of a* theoria *emphatically includes the idea of a journey. Our word pilgrimage contains a similar fusion of the ideas of religious worship and travel. (...) While a* theoria *becomes more and more associated with a mundane adventure, the qualities of the theorist are no longer that of someone skilled in religious observance but rather someone rich in mundane observations." (Jager 1979, s. 236)*

Ken kulkee, hän näkee ja tietää, myös itsensä. Tässä on kysymys kulkemisesta myös hyvin konkreettisessa, ruumiillisessa mielessä. Bernd Jager (1979, s. 253) jopa sanoo, että jos haluamme tuntea itsemme paremmin, meidän ei tulisikaan kääntää katsettamme mieleen, vaan mieluummin kin löytää uudelleen 'jalkojemme mysteerit'. Juuri tätä ovat Longin pitkät kävelyt: teoretisoiden, kävellen tietymätöntä tavoitellen, hän piirtää maalaamattoman maiseman karttaa.

Tilan ja paikan kategoriat tarjoavat tulkinnallisia avaimia. Kulkemiseen liittyy tietoisuus taakse jättämisestä ja ohittamisesta. Kulkijan jokainen kokemus, jokainen havainto ja kosketus, sävyttyy tietoisuudesta siitä, että paikka jää taakse. Teoreetikko erkanee asumisen piiristä, liikkuu tutusta vieraaseen, turvallisesta vaaralliseen, paikallaan olosta seikkailuun. Kun asumisen piiri jää taakse, avautuu kulkemisen horisontti. Asujan maailma on vertikaalinen, kulkijan horisontaalinen. Vertikaalinen sitoo ja horisontaalinen irrottaa. Kulkiessa maan ja taivaan vertikaalisuhde kääntyy horisontaalisuhteeksi, taipuu kohden taivaanrantaa, maan ja taivaan kohtaamispistettä. Tässä pisteessä on asumisen ja kulkemisen teoreettinen raja.

Viiva on kulkemista, ympyrä on pysähtymistä; kulkeminen on tilaa, pysähtyminen on paikkaa; tila on liikettä, paikka on lepoa. Voimme kuvata seuraavasti:

tila: avautuminen
—> kulkeminen; liike lähtemisen ja saapumisen välissä

paikka: sulkeutuminen
—> asuminen; pysähdys saapumisen ja lähtemisen välissä

Tilan ja paikan käsitteet voidaan suhteuttaa toisiinsa monin erilaisin tavoin (Jager 1976, Walter 1980, Gould 1981). Tila mahdollistaa laajentumisen, eteenpäin kurottautumisen ja nopeuden. Tila suuntautuu horisonttiin, se on keskipakoista ja mahdollistaa poispäin suuntautuvan toiminnan. Paikka viittaa rajaamiseen, asutuksi tekemiseen ja pysähtymiseen. Jagerin (1976, s. 330) sanoin: "To work means to draw the world like a circle around ourselves; it means to attract and transform within the circle of dwelling what at first was indifferent or alien, and subsequently desirable and fascinating, only finally to be ground or support." Paikka on keskihakuista, se sitoo paikalleen maan ja taivaan väliin. Näin ajateltuna tila sallii kasvun, laajentumisen ja vapauden, kun taas paikka on kuin huone, seinin rajoitettu maailma. Tila tarkoittaa ulospäin suuntautuvaa liikettä ilman seinien aiheuttamaa kitkaa, paikka sisäänpäin kääntyvää ympäröimistä, aitaamista ja sulkemista.

Longin kulkemisessa ja pysähtymisessä viivat ja ympyrät seuraavat toisiaan. Hänen taiteensa perushahmo syntyy tilaa luovan kulkemisen ja paikkaa rakentavan pysähtymisen vuorotteluna, vuoropuheluna.

Tällä tavoin syntyvään eksistentiaaliseen geometriaan voidaan lukea myös soikio, ympyrän ja viivan eräänlainen välimuoto tai välivaihe. Soikio, joka sisältää myös palaamisen mahdollisuuden, ilmentää lähtemisen ja saapumisen, saapumisen ja lähtemisen dialektiikkaa. Ääritapauksessa soikio voi 'romahtaa' suoraksi viivaksi. Kulkemisen ja pysähtymisen vuoropuhelu lakkaa, ja matkasta tulee pakomatka ilman seisahdusta. Toisessa ääritapauksessa soikio voi 'aueta' täydeksi ympyräksi. Myös tässä tapauksessa vuoropuhelu lakkaa: pysähdyksestä tulee seisahdus ilman lähtemisen liikkeelle laittavaa horisonttia. Inhimillisesti ottaen tässä liikkeen ja pysähdyksen, pois lähtemisen ja takaisin tulemisen, vuoropuhelussa on eräs identiteetin, itsensä tietämisen ja tuntemisen, eksistentiaalinen perusta.

Kivisen tasangon abstrakti kartta

Maisema kohdataan ruumiillisesti, kohtaaminen tulkitaan käsitteellisesti. Kävelijän kivinen viiva merkitsee luonnon ja kulttuurin rajaa. Kivien käsittelijä tekee luonnon irtokivistä kulttuurin peruskiviä. "Regardless of when and where, there is a stony ground in every culture, a cultural meaning in every stone" (Olsson 1998, s. 13). Kävelijän kivinen maisema on kahden abstraktin äärirajan kuvitteellista merkitsemistä (kuva 3). Toisella äärirajalla ovat luonnon kivet, joista *ei vielä* ole sanottu *mitään;* toisella äärirajalla ovat kulttuurin kivet, joista *jo* on sanottu *kaikki.*

Kulttuurimaisemassa, merkitysten maailmassa, molemmat ääret ovat mahdottomia. Se, mistä mitään ei vielä ole sanottu, on kielen ulkopuolella ja siksi vailla merkitystä, merkityksestä tyhjä. Se, mistä kaikki jo on sanottu, edustaa kielen sulkeutumista, merkityksen liikkeen loppua. Koko asia, ehdottomasti kaiken merkityksessä, ei voi koskaan tulla sanotuksi, eikä maisema koskaan täydellisesti kuvatuksi. Kuvannollisesti sanottuna kulttuurimaisema voi olla olemassa ensimmäisen sanan jälkeen ja ennen viimeistä sanaa. Näin kielen rajat merkitsevät maiseman – maan ja mielen kohtauspaikan – rajoja.

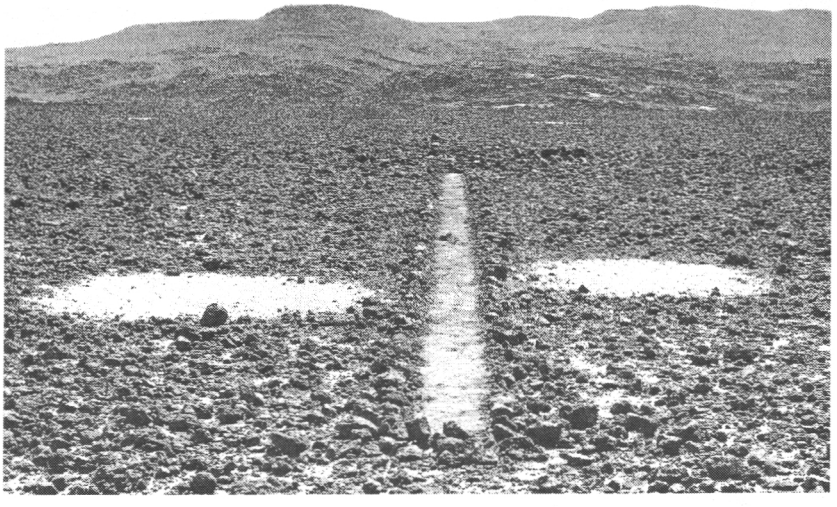

Kuva 3. "Crossing Marks, the Sahara, 1988."
(Lähde: Long 1998)

Maiseman ääret ovat vain kuviteltavissa, eivät kosketeltavissa. Kävelijän maisema jää kuvitteellisten äärirajojen väliin, sille tasangolle, jolla merkitys voi jatkaa luovaa tanssiaan.

Vado, ergo sum

---

[1] Kirjoitus on lähes sama kuin otsikolla "Pitkä kävely maisemassa" julkaistu artikkeli Alue & Ympäristö -lehden numerossa 1/99, s. 81–87.

Kirjallisuus

Barthes, R. 1993. Tekijän kuolema, tekstin syntymä. Vastapaino, Tampere.

Bourdon, D. 1995. Designing the Earth: The Human Impulse to Shape Nature. Henry N. Abrams, New York.

Causey, A. 1998. Sculpture since 1945. Oxford University Press, Oxford.

Clark, T.A. 1987. "In praise of walking." Julkaisussa: Cutts, S. (toim.). The Unpainted Landscape. Coracle Press, London. s. 137–139.

Cutts, S. 1987. "Notes on the unpainted landscape." Julkaisussa: Cutts, S. (toim.). The Unpainted Landscape. Coracle Press, London. s. 9–13.

Douglas, P. 1996. "Nietzschean geometry." SubStance 81: 132–152.

Jager, B. 1976. "The space of dwelling: a phenomenological exploration." Humanitas 12: 320–331.

Jager, B. 1979. "Theorizing, journeying, dwelling." Julkaisussa: Giorgi, A., Fischer, C.T, & Murray, E.L. (toim.). Duquesne Studies in Phenomenological Psychology, Vol. II. Duquesne University Press, Pittsburgh. s. 235–260.

Gould, P. 1981. "Space and rum: an English note on espacien and rumian meanings." Geografiska Annaler 63: 1–3.

Krohn, L. 1996. Kynä ja kone: Ajattelua mahdollisesta ja mahdottomasta. WSOY, Porvoo.

Lehtonen, M. 1996. Merkitysten maailma: Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino, Tampere.

Long, R. 1998. Mirage. Phaidon, London.

Lucie-Smith, E. 1995. Movements in Art since 1945: Issues and Concepts. Thames & Hudson, London.

Olsson, G. 1998. "Landscape: border station between stonescape and mindscape." Luento seminaarissa "La construzione del paesaggio siciliano: geografi e scrittori confronto", Palermo, 18.–20.3.1998. (käsikirjoitus)

Romey, W.D. 1987. "The artist as geographer: Richard Long's earth art." Professional Geographer 39(4): 450–456.

Seymour, A. 1991. [otsikoimaton teksti] Näyttelyjulkaisussa: Richard Long – Walking in Circles. Thames & Hudson, London. s. 7–36.
Smith, R. 1994. "Conceptual art." Julkaisussa: Stangos, N. (toim.). Concepts of Modern Art: From Fauvism to Postmodernism. Thames & Hudson, London. s. 356–270.
Steiner, G. 1997. Heidegger. Gaudeamus, Helsinki.
Walter, E.W. 1980. "The places of experience." Philosophical Forum 12: 159–181.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 25–33.

Arkeologinen kulttuuriperintö osana suomalaista maisemaa

Päivi Maaranen

Johdanto

Arkeologinen kulttuuriperintö käsittää esihistoriallisen ja historiallisen ajan muinaisjäännökset eli ne kulttuuriperintökohteet, joiden ensisijaisina tutkimusmenetelminä ovat arkeologiset menetelmät. Muista kulttuuriperintökohteista muinaisjäännökset poikkeavat siinä, että niissä on jäljellä yleensä vain hyvin vähän tai ei lainkaan näkyviä rakenteita tai rakennejäänteitä, ja että maanalainen osa kohteesta voi olla hyvin merkittävä tutkimuksellisesti. Maisematutkijan kannalta arkeologinen kulttuuriperintö muodostaa arvokkaan, maisemassa osin näkyvän, osin näkymättömissä olevien elementtien ryhmän, johon kuuluvat mm. vanhimman, esihistoriallisen ajan ihmistoiminnan vaikutuksesta syntyneet maisemaelementit. Tämän artikkelin tavoitteena on valottaa arkeologisen kulttuuriperinnön luonnetta ja käyttöä maisematutkimuksen lähdeaineistona; teksti perustuu osittain kolmeen aiemmin julkaistuun artikkeliin (Maaranen 1997, 1998, 1999).

Arkeologisten kulttuuriperintökohteiden määrä on suuri ja kohteiden luonne sekä ajoitus vaihtelee. Esihistoriallisen ajan kohteita tunnetaan vajaa 14 000 ja niiden määrä kasvaa joka vuosi, historiallisen ajan kohteiden määrä on vieläkin suurempi. Esihistoriallisen ajan (taulukko 1) muinaisjäännöksiin lukeutuvat ovat mm. erilaiset asuinpaikat, kalmistot, hautarakennelmat, kuppikivet, linnavuoret ja kalliomaalaukset. Historiallisen ajan kohteita ovat mm. rauniolinnat, ruukkien paikat, keskiaikaiset rakennusjäänteet kaupungeissa ja maaseudulla sekä 1. maailmansodan ja sitä vanhemmat linnoitusjäänteet. Kaikki muinaisjäännökset on suojattu automaattisesti löytymishetkestä eteenpäin Muinaismuistolailla (295/63), joka kieltää niiden kaivamisen, peittämisen

Taulukko 1. Suomen alueen esihistoriallisen ajan periodit. Pääkaudet kivikausi, varhaismetallikausi ja rautakausi jakautuvat useisiin alaperioideihin, joita luonnehtivat mm. tietyt, kullekin ajanjaksolle tyypilliset muinaisjäännökset, esineet ja esineiden valmistuksessa käytetyt raaka-aineet ja menetelmät.

Ajoitus (kalibroimattomia ajoituksia)	**Kausi**	**Periodi/kulttuuri**	**Ajoitus** (kalibroimattomia ajoituksia)
7000–4200 eKr.	mesoliittinen kivikausi	Suomusjärvi	7000–4200 eKr.
4200–1500 eKr.	neoliittinen kivikausi	kampakeramiikka	4200–2300 eKr.
		nuorakeramiikka	2500–2000 eKr.
		asbestikeramiikka	2500 eKr. – (300 jKr.)
		Kiukainen	2000–1500/1300 eKr.
1500/1300 eKr. – 50 jKr.	varhaismetallikausi*	pronssikausi	1500–500 eKr.
		esiroomalainen aika	500 eKr. – 50 jKr.
500 eKr. – 1150/1350 jKr.	rautakausi	roomalaisaika	50–400 jKr.
		kansainvaellusaika	400–600 jKr.
		merovinkiaika	600–800 jKr.
		viikinkiaika	800–1050 jKr.
		ristiretkiaika	1050–1150/1350 jKr.

* Varhaismetallikausi-käsitteen käyttö ja kattavuus vaihtelevat hieman ja jotkut tutkijat suosittelevat sen sijaan termiä vanhempi metallikausi (Strandberg 1996, s. 38–39; Lavento 1998, s. 46–47).

tai muun niihin kajoamisen ilman Museoviraston antamaa lupaa. Muinaismuistolain avulla turvataan muinaisjäännösten säilyminen vuosituhantisesta ihmistoiminnasta kertovina merkkeinä.

Arkeologisissa kohteissa ihmisen elämästä ja toiminnasta säilyvä tieto on epätäydellistä, sillä kohteiden formaatioprosessiin liittyy tietynlaisten materiaalien ja rakenteiden osittainen tai täydellinen tuhoutuminen. Tuhoutuminen on voinut tapahtua jo toiminnan vielä kestäessä tai välittömästi sen päättymisen jälkeen, mutta myös myöhempi ihmistoiminta tai luonnonprosessien vaikutus on huomioitava. Esimerkiksi kivikautisella asuinpaikalla jäljellä ovat nykyään ehkä asumuspainanteet ja vaihtelevan paksuinen kulttuurikerros (kuva 1) tulisijoineen ja esinefragmentteineen maanpäällisten kotien, majojen ja muiden rakenteiden lahottua ja maaduttua pois. Rautakautisen talon rakenteiden tuhoutumisen on voinut puolestaan aiheuttaa tulipalo, jolloin paikalla saattaa olla hiilikerroksia tai talon seinien tiivistämisessä käytetyn saven palaneita jäänteitä, ns. savitiivistettä (Uino 1986, s. 185–187). Tutkimuksen lähdemateriaalina arkeologinen materiaali onkin sirpaleista ja katkelmallista, mikä vaikeuttaa sen tulkintaa ja kohteiden luonteen selvittämistä.

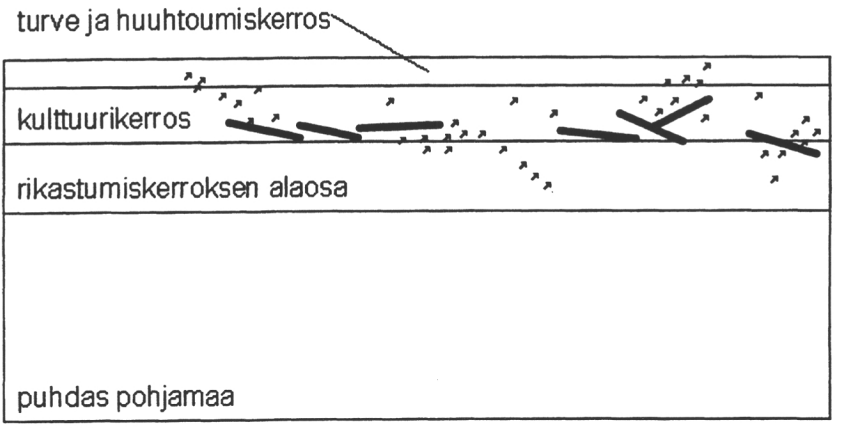

Kuva 1. Kaavakuva arkeologisen kohteen stratigrafiasta. Kulttuurikerros on Suomessa usein ohut ja ihmistoiminnasta kertovat enää kulttuurikerroksen usein fragmentaarisina säilyneet löydöt (↗) ja merkit rakenteista, kuten hiilijuovat (▌), palaneiden kivien kasat tai värjäytymät maassa.

Arkeologinen kulttuuriperintö lähdemateriaalina

Arkeologinen kulttuuriperintö on maisematutkimuksen lähdemateriaalina monella tapaa mielenkiintoista aineistoa. Esihistoriallisen jakson eli kirjallisia lähteitä vailla olevan ajan kohdalla muinaisjäännökset ja niistä löytyvä materiaalinen jäämistö ovat ainoita ihmistoiminnasta, sen sijainnista ja määrästä kertovia lähteitä. Mutta myös historiallisen ajan, erityisesti keskiajan tutkimuksessa muinaisjäännökset voivat muodostaa tärkeän lähdeaineiston. Tähän vaikuttaa osaltaan se, että kirjallinen lähdemateriaali on sisällöltään niukempaa ja vähenee määrällisesti mitä varhaisempaa aikaa historiassa tutkitaan. Tällöin kohteiden tutkimus arkeologisilla menetelmillä voi täydentää merkittävästi kirjallisten lähteiden aikakaudesta antamaa kuvaa tai sen avulla voidaan testata kirjallisten lähteiden antamaa käsitystä asioista.

Tietyt virhelähteet on kuitenkin huomioitava käytettäessä arkeologista kulttuuriperintöä tutkimuksen lähdeaineistona. Ensinnäkään läheskään kaikkia muinaisjäännöksiä ei vielä ole löydetty, vaan niiden määrä kasvaa vuosittain. Tällöin esimerkiksi ihmisen toiminta-alueiden laajuutta tutkittaessa tai toiminnan intensiteettiä tarkastellessa on johtopäätöksiä perusteltaessa huomioitava aineiston olevan vain otos, jonka kattavuus ei välttämättä

ole luotettava. Muinaisjäännösten löytymiseen puolestaan vaikuttavat monet tekijät, kuten maankäyttö kyseisellä alueella, arkeologista inventointia tekevän henkilön kokemus ja kyky tunnistaa muinaisjäännöksiä, alueen kasvillisuuden peittävyys sekä alueen inventointiin käytettävissä oleva aika ja sen valmisteluun hyödynnetyn arkistomateriaalin kattavuus.

Ongelmia aiheuttavat myös kohteiden luonteen ja iän määrittely. Jos kohde ajoitetaan ja luokitellaan vain inventoinnin perusteella, on väärän ajoituksen tai luokittelun mahdollisuus melko suuri. Inventoinnissa esimerkiksi harvoin pystytään luotettavasti erottamaan toisistaan eri ikäiset kivikautiset tai rautakautiset asuinpaikat, mikä vaikeuttaa mm. ajassa tapahtuvan kehityksen tutkimista. Myös rautakautisten polttokalmistojen ja asuinpaikkojen erottaminen toisistaan voi olla vaikeaa. Tarkemmin ajoitus ja luonne voidaan selvittää arkeologisin kaivauksin, mutta niihinkin sisältyy virhemahdollisuus. Kaivaukset ovat yleensä vain otoksia ja harva kohde tutkitaan kokonaan. Siten on aina mahdollista, että jotain oleellista kohteen luonnetta tai ikää määrittelevää aineistoa ei löydetä tai se tulkitaan väärin.

Kohteen totaalinen kaivauskaan ei anna kaikkea tietoa kohteesta, sillä yleensä Suomen maaperässä tuhoutuu kaikki orgaaninen aines paitsi palanut luu. Joskus orgaanista ainesta on kuitenkin säilynyt soissa, savikerrostumissa ja muissa erittäin pitkiä jaksoja kosteina pysyneissä kerrostumissa. Lisäksi rautakautisten hautojen pronssikorujen ja -esineiden tuottama oksidi, pronssin korroosio, voi säilyttää esimerkiksi tekstiili- ja turkisfragmentteja, palamatonta luuta ja jopa ihmisen ihoa (suullinen tieto: Marianne Schauman-Lönnqvist 27.11.1997). Orgaanisen aineksen täydellinen tuhoutuminen on kuitenkin yleisintä ja esimerkiksi hautaantimettomien hautojen tunnistaminen ja ajoittaminen voi olla täysin mahdotonta (Ericsson ja Runcis 1995). Tämä on suuri ongelma tutkittaessa mm. kiviröykkiöitä; mikä röykkiö on varhaisrautakautinen viljelysröykkiö tai hauta, mikä historiallisen ajan kivikasa (Forsén ja Moisanen 1995, s. 30–31)?

Arkeologisia kohteita luonnehtii usein useampaan eri aikaan kohteessa tapahtunut ihmistoiminta. Tämän tuloksena samassa kohteessa voi olla monia eri ajan muinaisjäännöksiä päällekkäin tai lomittain. Pronssikautista hautaa on voitu käyttää hautana uudestaan monta vuosisataa myöhemmin, kuten Karjaan Alsäträn Hönsåkerskullenilla, missä toisen myöhäispronssikautisen haudan päällä on merovingiajan polttokenttäkalmisto ja toiseen on tehty merovingiajan yksittäishautaus. Alueella on lisäksi kansainvaellusajan palokuoppahautaus ja merkkejä sekä rautakautisesta

että varhemmasta asuinpaikasta. (af Hällström 1945, s. 46, 1948, s. 32–34, Forsén ja Moisanen 1995, s. 36). Ihminen on siis vuoroin asunut, vuoroin pitänyt hautapaikkana kyseistä kohdetta. Harvinaista ei ole sekään, että historiallinen tai nykyasutus on sijoittunut muinaisjäännöksen päälle; Länsi- ja Etelä-Suomen keskiaikaan periytyvien maatilojen pihapiirit voivat sijaita rautakautisten kohteiden päällä, pelloilta tavataan eri ikäisiä asuinpaikkoja ja kesämökit Järvi-Suomessa sijoittuvat usein jo kivikaudella asumisessa arvostetuille hiekkaisille rantavyöhykkeille.

Myöhemmän ihmistoiminnan vaikutus voi olla edellä kuvatun tahattoman muuttavan ja tuhoavan toiminnan lisäksi tarkoituksellista muinaisjäännöksen tutkiskeluun, osittaiseen tuhoamiseen tai täydelliseen hävittämiseen johtavaa toimintaa. Aina tavoitteena ei ole ollut ensisijassa muinaisjäännöksen tuhoaminen, vaan sen kätkemien aarteiden etsiminen. Muinaisjäännöksiin liittyvää aarteenetsintää tai muun hyödyn tavoittelua on tapahtunut jo esihistoriallisella ajalla, esimerkiksi rautakauden seppien arvellaan kaivelleen polttokalmistoista vainajan mukana poltettujen esineiden jäännöksiä uusiokäyttöä varten (Ailio 1928, s. 52, Taavitsainen 1990, s. 44–45). Joskus tapahtuu myös tahallista muinaisjäännösten tuhoamista, jota useimmiten siivittää pelko muinaisjäännöksen suojeluun liittyvistä rajoitteista. Yleensä tällainen tahallinen tuhominen perustuu väärinkäsitykseen – muinaismuistolaki ei nimittäin rajoita maan luonnollista taloudellista käyttöä kuten viljelyä tai metsänhoitoa. Nykyään ihmisten arvostaessa yhä enemmän juuriaan ja menneisyyden historiaa tahallista muinaisjäännösten tuhoamista tapahtunee vähemmän.

Luonnonprosessien vaikutus arkeologiseen kulttuuriperintöön on myös merkittävä kohteita muuttava tekijä. Kasvillisuus voi peittää kohteen kauttaaltaan, kasvien juuret vahingoittavat rakenteita ja aiheuttavat niiden hajoamista, tietyt jäkälätyypit liuottavat kalliotaidetta, massaliikunnot voivat tuhota tai peittää kokonaisia kohteita jne. (esim. Strömer 1997, s. 21–25, Wansleeben ja Verhart 1998). Lisäksi luonto voi naamioida ihmistoiminnan elementtejä luonnonelementtien tyyppisiksi, mistä hyvä esimerkki on Tammisaaren Skogbyn hylätyn ruukkialueen patojärvien muuttuminen kasvillisuudeltaan ja eläimistöltään arvokkaiksi kosteikkoalueiksi (suullinen tieto: Erkki Härö 24.4.1997). Luonnonprosessit saavatkin merkittävän aseman kulttuurimaiseman muovaamisessa, jos alue autioituu ja ihmistoiminta lakkaa tai vähenee merkittävästi. Tällainen kehitys on havainnoitavissa esimerkiksi luonnonsuojelualueiden yhteydessä olevien vanhojen torppien mailla, missä metsäkasvillisuus valtaa torpan pellot,

laitumet sekä pihapiirin, ja sukkessiokehityksen tuloksena perinnemaisematyyppinen torpanpaikka hyötymaineen muuttuu osaksi metsäluontoa. Kehitys luonnonmaisemasta kulttuurimaisemaksi ei siis ole vain yhteen suuntaan kulkeva prosessi, vaan visuaalisen kulttuurimaiseman muutos takaisin luonnonmaisemaksi on osa kehityksen kulkua.

Mitä arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimuksella voidaan selvittää?

Arkeologisten kulttuuriperintökohteiden tutkimus on poikkitieteellistä tutkimusta, jossa ympäristön muutoksen ymmärtäminen ja selvittäminen perustuu säilyneiden maisemaelementtien havainnointiin ja menneisyydessä tapahtuneen kehityksen hahmottamiseen. Maisema elementteineen on kuin peili, joka heijastaa maiseman historian ohella myös ihmisyhteisön historiaa. Arkeologeille maisematutkimus avaa uuden näkökulman ihmisen elämään ja se onkin yksi apukeino tarkasteltaessa menneisyyden ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta ja sen hahmottumista kokonaisuutena.

Yhtenä kokonaisuutena arkeologisen kulttuuriperinnön tarkastelussa maisematutkimuksen näkökulmasta erottuu ihmisen *fyysisen elinympäristön piirteiden ja niiden muutosten selvittäminen*. Tutkimuksen tavoitteena voi olla kunkin ajanjakson asutuksen ympäristön tutkimus ja maisemaelementtien sijoittumista luonnehtivien tekijöiden hahmottaminen. Tulosten avulla voidaan paitsi rekonstruoida menneisyyden maisemia ja muinaisen asutuksen "pihapiirejä" myös tehostaa uusien, ennestään tuntemattomien muinaisjäännösten etsimistä.

Toisen kokonaisuuden muodostaa *ihmisen toiminta-alueiden ja niiden muutoksen tutkimus*. Eri aikakausien välillä on usein havaittavissa toiminta-alueiden painopisteen muutos, jonka syiden selvittelyssä maisematutkimuksen menetelmät ovat hyvin käyttökelpoisia. Toiminnan leviämissuuntien ja -reittien tutkimus liittyy myös tähän kokonaisuuteen. Niiden selvittämisen kautta voidaan saada mielenkiintoista tietoa muinaisen ihmisen liikkumisesta ja keskus-periferia -problematiikkaan liittyvistä kysymyksistä. Ihmisen toiminta-alueiden tutkimukseen liittyy siten keskusalueiden synnyn, kehityksen ja muutoksen sekä niihin vaikuttavien tekijöiden tarkastelu. Esimerkiksi rautakauden lopun asutuksen jatkuvuus keskiajalle ja keskiajan keskusalueiden kehitys

ja periytyvyys myöhemmälle historialliselle ajalle ovat mielenkiintoisia ja lisätutkimusta vaativia kysymyksiä.

Tiettyjen jaksojen *eri maisemaelementtien ja niiden muodostaman maiseman tarkastelu* muodostaa kolmannen aihekokonaisuuden. Tällöin tavoitteena voi olla esimerkiksi tietyn hetken maisemassa olevien elementtien määrän, suhteen ja muutoksen tutkimus. Tavoitteena voi olla myös varhempien ajanjaksojen ihmistoiminnan vaikutuksen tarkastelu maisemakehityksen näkökulmasta. Maisemaelementtien analysointi suhteessa toisiinsa ja maisemakokonaisuuteen voi olla pohjana myös maisemarekonsturuktioiden laatimisessa. Tällöin tutkijan tavoitteena voi olla visuaalisen kuvan luominen menneisyyden maisemasta tai maiseman kehitysprosessista menneisyydestä nykypäivään.

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito

Museoviraston arkeologian osaston muinaisjäännösten hoitoyksikkö (Section for Site Management; Enheten för fornminnesvård) on vastuussa muinaisjäännösten hoidon kehittämisestä, tutkimisesta, koordinoinnista ja usein myös käytännön hoitotoimenpiteistä. Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito perustuu huolelliseen suunnitteluun ja laajaan asiantuntijayhteistyöhön; työtä on tehty vasta vuodesta 1988 alkaen ja työkenttä laajenee jatkuvasti. Yksikössä työskentelee 6 aluesuunnittelijaa ja pääsuunnittelija (taulukko 2), jotka on hajautettu maakuntiin. Kukin aluesuunnittelija on vastuussa oman alueensa arkeologisen kulttuuriperinnön hoidon organisoinnista, mutta lisäksi aluesuunnittelijat kouluttavat ja konsultoivat alan kysymyksissä eri puolilla Suomea (http://www.nba.fi/archaeol/index.htm, 31.7.1999).

Taulukko 2. Museoviraston arkeologian osaston muinaisjäännösten hoitoyksikön toimipisteet ja aluesuunnittelijat vuonna 1999.

Vuonna 1999	Vastuuhenkilö	Toimipiste	Vastuualue
Pääsuunnittelija	Yli-intendentti Jukka Moisanen	Helsinki	
Aluesuunnittelijat	Tutkija Teija Tiitinen	Turku	Varsinais-Suomi, länsi
	Tutkija Satu Mikkonen-Hirvonen	Turku	Varsinais-Suomi, itä
	Tutkija Leena Koivisto	Pori	Satakunta
	Tutkija Olli Soininen	Tampere	Häme
	Tutkija Päivi Maaranen	Helsinki	Uusimaa, Itä-Uusimaa
	Apulaistutkija Heimo Pajunen	Kouvola	Kymenlaakso

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoa, kuten muutakin maiseman ja ympäristön hoitoa, säätelevät käytössä olevat resurssit. Tämä koskee niin henkilöstö- kuin materiaalisia resursseja. Työtä on toistaiseksi toteutettu pitkäaikaistyöttömien työllistämiseen tarkoitetuin varoin, mikä on asettanut omat rajoituksensa. Tällä hetkellä hoidettuja kohteita on noin 300 ja pääosa kohteista painottuu Etelä-Suomen alueelle. Hoidetut kohteet ovat luonteeltaan hyvin erilaisia ja ja niissä edustuvat usein kullakin alueella yleiset muinaisjäännökset. Kohteiden valintaperusteina ovat mm. edustavuus, merkittävyys, tutkimushistoriallinen arvo, suojelun tehostamisen tarve ja kohteiden hyödynnettävyys opetuksessa tai matkailussa. Useissa kohteissa hoidetaan yksittäisten muinaisjäännösten sijaan maisemallisia kokonaisuuksia. Hyvä esimerkki tästä on Karjaan Brobacka, jossa rautakautisten hautojen alueen ja historiallisen torpan pihapiirin hoidon ohessa on elvytetty pähkinälehto ja arvokas perinnemaisema kulttuurikasveineen (Moisanen 1995, s. 30–31).

Muinaisjäännösten hoidolla on useita tavoitteita, joista tärkein on muinaisjäännösten suojelun tukeminen. Hoidettujen kohteiden avulla välitetään tietoa muinaisjäännöksistä, yhteisön historiasta ja kehityksestä sekä vaikutetaan arvoihin ja asenteisiin. Yhteisön myönteinen ja arvostava suhtautuminen menneisyyden merkkeihin maisemassa auttaa suojelua omalta osaltaan. Tutkimuksellakin on suuri merkitys maiseman suojelussa ja hoidossa. Muinaisjäännökset kertovat historiastamme kuin mutkikas palapeli, josta useat palat puuttuvat. Tutkijoiden tehtävänä on täydentää palapelin aukkoja ja kertoa millaisilta puuttuvat palat voisivat näyttää.

Kirjallisuus

Ailio, J. 1928. Hattelmalan rautakautinen kätkölöytö. Suomen Museo 1928. s. 51–54.

Ericsson, A. & Runcis, J. 1995. Teoretiska perspektiv på gravundersökningar i Södermanland. Studier från Universitet Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter 8. Stockholm.

Forsén, B. & Moisanen, J. 1995. Svartån och den tidiga bebyggelsen runt denna. Finskt Museum 1993. s. 26–49.

af Hällström, O. 1945. Ett gravfynd från Hönsåkerskullen på Alsätra Karis. Finskt Museum 1945. s. 30–50.

— 1948. Några bronsåldersgravar i Karis. Finskt Museum 1947–48. s. 27–43.

Lavento, M. 1998. Sisämaan vanhemman metallikauden väestö tutkimusongelmana. Muinaistutkija 4: 46–55.

Maaranen, P. 1997. Perniön kulttuurimaisema esihistoriallisella ajalla ja keskiajalla. Julkaisussa: Niukkanen, M. (toim.). Perniö – kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XIV. s. 17–26.

— 1998. Ihmisen ympäristön ja toiminta-alueiden muutoksen tarkastelu maisematutkimuksen avulla. Julkaisussa: Vuorinen, J.-M. (toim.). Maiseman arkeologiaa. Suomen arkeologinen seura. s. 24–41.

— 1999. Landscape development from the Stone Age to the Middle Ages in Perniö, Southern Finland. Julkaisussa: Fabech, C. & Rigtved, J. (toim.). Settlement and landscape, Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998. Jutland Archaeological Society. s. 116–118.

Moisanen, J. 1995. Karjaan Brobacka. Historiallisesti monikerroksisen muinaisjäännösalueen hoito. Julkaisussa: Edgren, T., Taskinen, H. & Moisanen, J. (toim.). Suomen hoidetut muinaisjäännökset. Museovirasto. s. 25–31.

Strandberg, N. 1995. Kaarina Hulkkio – varhaismetallikauden ja vanhemman rautakauden kohtauspaikka. Julkaisussa: Ranta, H. (toim.). Kentältä poimittua 3. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja 6. s. 37–45.

Strömer, C. 1997. Vård av hällristningar. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Taavitsainen, J.-P. 1990. Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Iterpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 94.

Wansleeben, M. & Verhart, L. B. M. 1998. Graphical analysis of regional archaeological data. The use of site typologhy to explore the Ducth Neolithization process. Internet Archaeology 4. http://intarch.ac.uk/journal/issue4/wansleeben, 25.2.1998.

Uino, P. 1986. Iron Age Studies in Salo II. An Iron Age Community at Ketohaka in Salo and Other Remains of Metal Period Buildings in Finland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja 89:1. s. 25–201.

Suulliset tiedot

Härö, Erkki, Museovirasto, 24.4.1997
Schauman-Lönnqvist, Marianne, Museovirasto, 27.11.1997

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 35–45.

Kansakunta kaleidoskoopissa: suomalaiskansallinen maisemakuvasto

Maunu Häyrynen

Takavuosien kohu "kansallismaisemista" herätti mielenkiintoni siihen, miten suomalainen maisema on ylipäätään määrittynyt kansallisessa kontekstissa. Lähtökohtanani oli Benedict Andersonin (1991) käsitys kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä, jolle yhteiset symbolit luovat keinotekoista yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tarkasteluni painopiste siirtyi pian yksittäisistä maisemamonumenteista niiden merkityksen tuottaneeseen maisemakuvastoon, Suomea koskevien maisemankuvausten kokonaisuuteen. Rajasin näin ollen tutkimukseni empiriaksi julkaistut Suomi-aiheiset visuaaliset maisemankuvaukset. Niiden analyysissä ilmeni, että yhtenäinen suomalainen maisemakuvasto on rakentunut 1800-luvun alkupuolella, mutta saanut kansallisen ideologisen tulkintansa vasta vuosisadan puolenvälin jälkeen. 1800-luvun lopulla on myös hahmottunut maisemakuvastolle ominainen alueellinen hierarkia. Kuvaston rakenne ja dynamiikka ovat säilyneet samanlaisina huolimatta median vaihtumisesta painografiikasta valokuvaan, vaikka sen alueelliset ja ideologiset painotukset ovatkin vaihdelleet. On erotettavissa kolme karkeaa pääjaksoa: itsenäisyyttä edeltävä "topeliaaninen" kuvasto, sotien välinen nationalistinen kuvasto sekä sotien jälkeinen polarisoituva ja hajoava yhtenäiskuvasto. Kuvaston moninaisista funktioista keskeisin on ollut kulloisenkin keskuksen ja periferian välisen suhteen artikuloiminen. Tänään voidaan kysyä, onko kansallisella maisemakuvastolla enää aikaisempaa vastaavaa ideologista merkitystä sen ylläpitoyrityksistä huolimatta.

Tutkimukseni lähti alun perin liikkeelle 1980-luvulla alkaneesta kansallismaisemakeskustelusta. Tuolloin joukkotiedotusvälineissä ryhdyttiin käyttämään erityisesti Kolista "kansallismaisema"-

luonnehdintaa, joka aikaisemmin oli esiintynyt satunnaisesti stereotyyppistä suomalaismaisemaa merkitsevänä. Nimityksellä Kolin suojelua ajavat tahot pyrkivät kohottamaan sen yksityisten taloudellisten intressien, kuten laskettelukeskuksen tai hotellirakentamisen yläpuolelle yhteiseksi "kansallisomaisuudeksi". Termi levisi käyttöön muissa vastaavissa suojelukiistoissa, kuten Nurmijärven Palojoen kylässä.

Ympäristöhallinto reagoi Koli-liikkeen esiin nostamaan uusisänmaallisuuteen nopeasti perustamalla työryhmän, joka laati luettelon Suomen kansallismaisemista (Putkonen 1993). Jonkinlaista listausta suomalaisista "maisemanähtävyyksistä" oli laadittu jo aikaisempien maisemansuojelua pohtineiden komiteoiden mietinnöissä, mutta nyt pyrittiin yksiselitteisesti nostamaan esiin joukko työryhmän mielestä suomalaisuutta eri muodoissaan edustavia maisemakokonaisuuksia. Niiden joukkoon mahtui klassisia maisemamonumentteja, mutta myös vähemmän tunnettuja kohteita, jotka oli valittu maisemamaakuntien tai maisematyyppien edustajina.

Kun aloitin oman tutkimushankkeeni (Suomen Akatemian ympäristötieteellisen toimikunnan rahoittamana Teknillisen korkeakoulun maisema-arkkitehtuurin tutkimushankkeena 1993–1995; Suomen Akatemian ympäristön ja luonnonvarojen tutkimuksen toimikunnan nuorempana tutkijana 1996–1999), tähtäimessäni olivat juuri kansallismaisemat. Mitkä maisemat olivat sellaisia, miten ne määrittyivät, mistä niiden merkitys oli peräisin ja mitkä kulttuuriset mekanismit sitä ylläpitivät? Tämäntapaisiin kysymyksiin halusin etsiä vastauksia. Ryhtyessäni tarkastelemaan suomalaisen maisemakäsityksen historiaa muutama seikka kiinnitti huomiotani. Kansallismaiseman käsitettä ei tietenkään voinut projisoida historialliseen aineistoon, mutta nykyistä kansallismaisemailmiötä saattoi selittää historiallisesti. Yksittäisten maisemakohteiden merkitys vaikutti usein muodostuneen pitkällisen prosessin sekä tietoisten valintojen ja propagandan tuloksena, toisin kuin kansallismaisemanimitystenkin pohjana olevan suomalaisen maisemamytologian perusteella voi päätellä (Häyrynen 1996, 1997, 2000).

Suomalaiskansallisen maisemakäsityksen pohjana olivat yhtäältä kansainvälisiä esikuvia noudattava maisemataide, toisaalta kartoitus- ja maanmittaustoiminta, kolmantena varhainen luonnontieteellinen tutkimus ja neljäntenä matkailu. Kansallisen sisällön sille antoi suomalaisuusliike, ja kansallisen yhtenäiskulttuurin rakenneosaksi se välittyi painetun sanan, koululaitoksen sekä isänmaallisen turismin välityksellä. Voidaan puhua Suomea

käsittelevien julkaistujen maisemakuvausten muodostamasta *kansallisesta maisemakuvastosta*, jonka välityksellä konstruoitui yhdenmukainen käsitys suomalaisesta ympäristöstä samaan tapaan kuin suomen kirjakieli tai "virallinen" kansankulttuuri.

Työn edetessä kävi ilmi kansallisen maisemakuvaston rakenteellinen ja toiminnallinen moninaisuus. Kuvasto tuotti kansallisvaltiolle silminnähtävän ja "luonnollisen" hahmon, jossa tämän eri osat muodostivat näennäisesti orgaanisen ja tasapainoisen kokonaisuuden. Suomalaisuuden pyhitetyt paikat eli kansallismaisemat muodostivat kuvaston ytimen, jonka ympärille ryhmittyivät hierarkkisena kokonaisuutena erilaiset alueelliset ja muut maisematyypit tai -yksilöt. Sama logiikka on otettu käyttöön kansallismaisematyöryhmän mietinnössä, vaikkakin osa kohteista on korvattu uusilla – ovathan jopa kansallisvaltion rajatkin ehtineet muuttua.

Kansallisen maisemakuvaston määrittely ja tutkimusote

Edellä olevan perusteella kansallinen maisemakuvasto voidaan määritellä Suomea koskevien maisemankuvausten temaattiseksi ja hierarkkiseksi kokonaisuudeksi, joka laajasti ymmärrettynä käsittää niin tekstit kuin visuaaliset kuvauksetkin. Maisemakuvasto pyrkii esittämään kohteensa eli tässä tapauksessa Suomen kansallisvaltion luonnollisena, johdonmukaisena ja ylihistoriallisena kokonaisuutena. Maisemakuvastoon on sisäänrakentunut oletus esitystavan totuudellisuudesta, systemaattisuudesta, edustavuudesta ja tyhjentävyydestä sekä yksittäisten maisemankuvausten että koko kuvaston ja sen alueellisten tms. osakuvastojen tasoilla. Kansallinen maisemakuvasto on ideologisesti virittynyt kuvittamaan kansallisvaltion eri aspekteja ja esittämään ne inventaariomaisena luettelona. Kuvaston ideologinen voima ei kuitenkaan perustu yksin tähän, vaan ennen muuta maisemankuvauksen kykyyn luonnollistaa ja henkilökohtaistaa abstrakti kansallisvaltio. Retorisen kerronnan keinoin kuvasto luo koko kansallisesta territoriosta eri osineen ja piirteineen emotionaalisen kartan, josta median ja koululaitoksen välityksellä tulee yhteisesti jaettua elämysmaailmaa (tästä laajemmin Häyrynen 2000).

Millä tavoin näin määriteltyä maisemakuvastoa sitten voi analysoida? Taidehistorian ja kulttuurihistorian piirissä on perinteisesti tarkasteltu maisemataidetta ja pyritty tulkitsemaan sen

merkityssisältöjä esimerkiksi ikonografisen tutkimusotteen avulla tai tarkasteltu maisemankuvauksen konventioita (Ervamaa 1973, Valkonen 1992, Lukkarinen 1996). Toisaalta maisemankuvausta on mahdollista tarkastella semioottisena merkitysjärjestelmänä (Julkunen & Kuusamo 1987, Tarasti 1990). Semiotiikka ei tietenkään muodosta mitään monoliittista tutkimustapaa, ja väljästi tulkiten ikonografinen, tyylihistoriallinen tai vaikkapa kulttuuriantropologinen lähestymistapa voivat kukin olla "semioottisia". Maisemakuvaston yhteydessä semioottinen tutkimusote voi tarjota tulkintakehyksen maiseman ja maisemankuvauksen välisen suhteen, erilaisten merkitystasojen sekä kuvaustapojen muodostaman järjestelmän tai kulttuurisen koodin tarkastelulle. Ongelmaksi voi jäädä tulkinnan yleisluonteisuus ja historiallisen ankkuroinnin puutteellisuus, joka vaikeuttaa erityisesti kuvaston historiallisen muutoksen tarkastelua.

Kuvastoa voi myös pitää foucault'laisessa mielessä diskursiivisena muodostumana, joka säätelee maiseman lukutapojen ja tilakäytäntöjen välityksellä yksilön suhdetta tilaan – tai tapaa jolla tilakäsitykset ja -käytännöt tuottavat yksilösubjektin. Maisemakuvasto ohjelmoi ympäristön tarkastelua ja ideologisoi sen. Tällöin kiinnostuksen kohteeksi voivat nousta kuvastossa ilmenevät valtateknologiat ja näiden perustana olevat rationaliteetit tai *savoir* (ks. esim. Foucault 1975, Foucault 1991): millä tavalla kansallinen identiteetti, tilallinen hierarkia tai etniset jaot ym. määrittyvät kuvaston välityksellä? Miten kuvasto rajaa ja luokittelee ympäristöä ja tuottaa sen uudelleen maisemina, ja mikä jää kuvaston ulkopuolelle ei-maisemana (tai epäkansallisena)? Milloin kuvaston perusrationaliteetit, kuten individualistinen maisemahavainto tai orgaaninen tilakäsitys tulevat historiallisesti voimaan? Tämäntapaisen diskursiivisen tutkimusotteen olen valinnut kansallisen maisemakuvaston tutkimukseni kysymyksenasettelun perustaksi, ymmärtäen sen pikemminkin heuristisena tulkintakehyksenä kuin tiukkana metodologisena ohjelmana.

Tutkimusaineisto ja -prosessi

Käytännössä jouduin rajaamaan tutkimukseni julkaistuihin populaarimaisemakuvastoihin, joilla on yhtäältä ollut keskeinen merkitys maisemamielikuvien luojana ja jotka toisaalta muodostivat suhteellisen yhtenäisen ja vertailukelpoisen aineiston. Näitä populaarikuvastoja voi pitää Benedict Andersonin "painokapitalismin" maisemallisena vastineena, kuvauksina jotka laajalevik-

kisten teosten, kouluopetuksen ja turismin välityksellä läpäisivät suomalaisen yhteiskunnan. Julkaistujen maisemankuvausten osalta keskityin 1700-luvun lopun ja 1960-luvun välillä ilmestyneisiin ja niistä sellaisiin, joissa käsitellään kahta tai useampaa Suomen osa-aluetta. Jälkimmäisellä rajauksella voitiin sulkea pois puhtaasti paikalliset tai maakunnalliset maisemajulkaisut. Lopuksi valikoin kohdealueeksi nimenomaan julkaistut visuaaliset maisemankuvaukset, joita tapaustutkimuksen kohteiksi valittujen maisemien kohdalla täydennettiin kirjallisilla lähteillä.

Tällä tavoin rajatun aineiston analyysi antoi mahdollisuuden tarkastella Suomea koskevien julkaistujen visuaalisten maisemankuvausten alueellista ja ajallista jakautumista, keskinäistä hierarkiaa sekä kuvaustapoja, tyylejä ja maisematyyppejä. Aineiston laajuus (n. 5 000 maisemankuvausta) loi edellytykset myös kvantitatiiviselle tarkastelulle. Aineistosta nousi esiin *kansallismaisemien* lisäksi *maisemaklassikoiksi* vakiintuneita, tunnettuja matkailukohteita tms.; tarkasteltavina ajanjaksoina tärkeitä mutta myöhemmin arvonsa menettäneitä *periodimaisemia*; tiettyjen alueiden tai ryhmien tunnuskuvina toimivia *maakuntamaisemia*; kansallisen territorion rajoja ja muita ääripisteitä merkitseviä *marginaalimaisemia*; sekä erikoistapauksina *kiistanalaisia maisemia*, joissa eri tulkintakontekstien samanaikaisuus loi hämmennystä. Näistä ryhmistä poimittiin kohteita yksityiskohtaisempaan tarkasteluun tapaustutkimuksissa.

Suomalaiskansallisen maisemakuvaston kehityslinjoja

Maisema-ajattelun kehitystä voi Suomessa seurata ikään kuin nollapisteestä lähtien. Sen kullekin vaiheelle tuntuu olleen ominaista yhden tai useamman historiallisen perusjännitteen tai ristiriidan mukaan orientoituminen ja sen rationalisointipyrkimys, mikä heijastuu eri tavoin kyseisen jakson maisemakuvastossa.

Nykyinen individualistinen maiseman käsite syntyi tunnetusti uuden ajan alussa ja oli vahvasti sidoksissa maatalouden kapitalisoitumiseen. Länsimaiseen maisemankäsitykseen on olennaisesti liittynyt yksilöhavainnon korostuminen, ympäristön kuvaaminen sen määritteleminä aika-paikka -objekteina. Maisemamaku tai maisemasta nauttiminen on puolestaan assosioitunut omistukseen ja yhteiskunnalliseen asemaan; kyky nähdä korkealta ja kauas on toiminut abstraktin ajattelukyvyn ja korkean moraalin

allegorisena vertauskuvana, jolla yläluokka on legitimoinut asemaansa (ks. esim. Berger 1972, Turner 1979, Cosgrove 1984).

Suomen maantieteellinen alue pääsi individualistisen maisemakäsityksen piiriin aikaisintaan 1600-luvulla, miltä ajalta tunnetaan varhaisimmat tunnistettavia suomalaisia ympäristöjä esittävät maisemankuvaukset. Julkaistuista maisemankuvauksista ensimmäisiin kuuluivat muutama kuparikaiverrus Erik Dahlbergin suurvalta-Ruotsia ylistävässä suurteoksessa *Suecia antiqua et hodierna* (1716). Suomen alueesta miellettiin tuolloin esittämisen arvoisiksi Ruotsin vallan historiallisia juuria kuvastava Hämeen linna sekä merkittävä idänkaupan keskus ja rajalinnoitus Viipuri (Hirn 1988).

Dahlbergin teos perustui 1500- ja 1600-lukujen topografiseen maisemankuvaustraditioon, jolla oli puolestaan läheinen suhde kartografiaan, luonnontieteisiin sekä sodankäyntiin, ja siinä keskeistä osaa näyttelivät tunnistettavasti esitetyt kaupungit, linnoitukset ja monumentit. Aikakauden maalaustaiteessa sitä vastoin maisemankuvaus painottui klassiseen pastoraaliseen ihannemaisemaan. 1600-luvun lopulla suhtautuminen luontoon alkoi kuitenkin muuttua, ja kauneuden rinnalle omaksuttiin uudeksi mittapuuksi subliimi tai ylevä, joka perustui pikemminkin luonnonilmiöiden suuruuteen tai rajattomuuteen kuin mittasuhteiden harmoniaan tai klassisiin teksteihin palautuvaan ikonografiaan (Hipple 1957, Alpers 1987).

Lapin (tai Peräpohjolan) maiseman ylevyyden "löysi" ranskalainen luonnontieteilijä de Maupertuis jouduttuaan tähän maankolkkaan suorittamaan maantieteellisiä mittauksia. de Maupertuis'n kuvaus Tornionjokivarresta levisi eksotiikannälkäisen eurooppalaisyleisön piirissä ja johti 1700-luvun mittaan orastavan Lapin-matkailun ja matkakirjallisuuden syntyyn. Tälle oli ominaista ylevien luonnonilmiöiden sekä äärimmäisten kokemusten metsästys, joukossa miltei kaikki myöhemmän Lapin- ja Suomen-matkailun perusklišeet. Koko nykyisen Suomen alue näyttäytyi tällöin eräänlaisena ylikansallisena periferiana tai Ultima Thulena, jonka kuvauksia pyrittiin väkipakolla eksotisoimaan (ks. esim. Hirn ja Markkanen 1987).

Samoihin aikoihin Suomen geopoliittinen asema muuttui Pietarin perustamisen ja rajansiirtojen johdosta. Sekä Ruotsin että Venäjän mielenkiinto aluetta kohtaan kasvoi: rajan molemmin puolin linnoitettiin ja kartoitettiin maastoa. Uusissa topografisissa kartoissa maan sisäosien maisemalliset piirteet saivat ensi kertaa tarkasti dokumentoidun muodon, ja ensimmäinen suomalaista

järvimaisemaa esittävä maisemankuvauskin julkaistiin kartaston yhteydessä vuonna 1799.

Etelä-Suomesta muodostui myös reitti Ruotsin kautta Pietariin matkustaville, ja reitin varrelta kertyi 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa joukko matkakuvauksia. Pohjoisten "ylevä-retkikuntien" tapaan etelästäkin yritettiin – tosin huonolla kaupallisella menestyksellä – laatia *voyage pittoresque* -tyyppisiä maisemateoksia, jollaisten tarkoitus oli "simuloida" matkoja eksoottisiin kohteisiin ja jotka sen vuoksi olivat sisällöltään realistisempia kuin aiemmat kaupunki-atlakset. Asutuskeskusten lisäksi niissä saattoi olla tavallisten tienvarsimaisemien tms. kuvauksia lisäämässä matkanteon tuntua. Myös kaupunkikuvausten luonne oli aikaisempaa intiimimpi. Nämä maisemankuvaukset heijastelivat kauniin ja ylevän rinnalle 1700-luvulla ilmaantunutta kolmatta esteettistä kategoriaa, pittoreskia tai maalauksellista (Hirn 1988).

Pittoreski sulki sisäänsä ilmiöt, jotka eivät mahtuneet klassisen kauneuskäsityksen sen enempää kuin ylevänkään piiriin. Se toimi eräänlaisena esteettisenä suodattimena, jonka avulla perifeerisiä seutuja tai marginaalista elämänpiiriä voitiin tulkita kuvallisesti mielenkiintoisella tavalla. Pittoreski mahdollisti taiteen ja maisemanautinnon lopullisen irtikytkennän klassisesta kaanonista tuoden sen kasvavan keskiluokan ulottuville. Aristokraattisen maailmanmatkailun sijaan astui porvarillinen matkailu, jonka yhteydessä ihailtujen periferiamaisemien kuvaukset alkoivat usein saada nationalistisia piirteitä (Hussey 1967, Andrews 1990).

Suomeen kohdistui määrätietoinen piktorialisointihanke 1820-luvulla, kun Carl von Kügelgen lähetettiin keräämään maasta aiheita maisemateokseensa *Vues pittoresques de Finlande* (1823–1824). Tämän avulla oli tarkoitus luoda Venäjällä "virallista" kuvaa Suomesta. Kügelgenin työllä oli *voyage pittoresquen* ulkoinen hahmo, mutta toisaalta se muodosti eräänlaisen esimaisemakuvaston, johon oli pyritty valitsemaan kohteita edustavuusperiaatteella eikä vain kuvaamaan matkan varrelle sattunutta. Kuvasto painottui silti eteläiseen kulttuuri-Suomeen, eikä jylhiä luonnonmaisemia kelpuutettu mukaan. Järvimaisemaa kuvattiin sitä vastoin akateemisen maisemataiteen konventioiden mukaisesti ja luotiin näin ollen perusta paitsi kansalliselle maisemakuvastolle, myös kansallismaisemalle. Huolimatta Kügelgenin teoksen valtapoliittisista tarkoitusperistä antoi se kuitenkin sysäyksen ja ulkoisen esikuvan ensimmäisille suomalaiskansallisille maisemakuvastoille.

Varsinaisesti kansallinen maisemakuvasto sai ensimmäisen hahmonsa 1800-luvun puolessavälissä Topeliuksen toimittamassa *Finland framstäldt i teckningar* -teoksessa (1845–1852), jossa kuvastoon yhdistyivät saumattomasti kansallisideologiset kertomukset. Samalla siihen integroituivat aikaisempien Suomi-kuvausten tuottamat kuvatraditiot, jolloin "ylevä" Lappi ja "sivilisoitunut" etelä voitiin esittää saman (esi)kansallisvaltion erilaisina puolina. Topelius rakensi kuvaston historiallisten maakuntien varaan, joiden paikallisidentiteetteihin kansallinen identiteetti palautui. Kansakunnan yhteisen emotionaalisen kartan luominen perustui näiden osatekijöiden taitavaan hyväksikäyttöön. Alueellinen tasapaino oli niin ollen tärkeä, ja edustavuusperiaate toteutuikin teoksessa pitemmälle kuin missään aikaisemmista yrityksistä. Ainoa poikkeuksellisen näkyvästi esille tuotu maisema oli Helsinki, jonka suhteen koko muu maa tavallaan näyttäytyi periferiana. Topeliuksen tässä ja muissa teoksissaan lanseeraama kansallinen populaarimaisemakuvasto säilytti luonteensa ja rakenteensa aina 1900-luvun alkuun saakka, joten yhtenäisen suomalaisen maisemakuvaston ensimmäistä vaihetta voidaan luonnehtia "topeliaaniseksi" (vrt. Tiitta 1994).

Varhaisen kansallisuusliikkeen keskeisten symbolisten maisemien, Punkaharjun ja Imatran sijoittuminen vuonna 1812 suuriruhtinaskuntaan liitetyn Vanhan Suomen alueelle oli oireellista. Kansallisvaltion itsemäärittelyprosessissa siirryttiin pian topeliaanisesta vihjailevasta kotiseutukuvauksesta avoimen nationalistiseen ohjelmaan, jossa maantieteellisesti tyypillinen järvimaisema esiintyi ylhäältä käsin omistajan katsein hallittuna panoraamana (Ervamaa 1973, Klinge 1982, Ilmonen 1984, Lukkarinen 1996). "Kansallisromanttinen katse" suuntautui yhä kiinteämmin itärajan suuntaan ja sen ylikin. Kotimaisesta taiteilijakunnasta muodostui kärkijoukko, jonka suurena tehtävänä oli luoda kansainvälisten mittapuiden mukaisia aitosuomalaisia esitystraditioita suomalaiselle maisemalle ja hakea niille aiheita ennen muuta periferioista. Osin kyse oli painostavan poliittisen ilmapiirin luomasta eskapismista.

Taiteilijat eivät toimineet tyhjiössä, vaan samaan aikaan kansallisromanttisen maisemamaalauksen kanssa kehittyi sisämaan liikenneyhteyksien myötä patrioottinen turismi. Tämä seurasi kiinteästi taiteilijoiden kannoilla ja joskus, kuten Kolilla, edelsikin heitä. Uudet maisemakohteet ja -tyypit siirtyivät välittömästi myös populaarikuvaston piiriin isänmaallisten koruteosten hahmossa, joiden kuvituksessa oli ryhdytty käyttämään valokuvia. Etenkin I. K. Inha kunnostautui kansallisromanttisen maiseman uudelleen-

koodaajana ja popularisoijana, ja hänen tuotannossaan havainnollistuu uusi periferiahakuisuus. Lempeiden järvimaisemien rinnalle ilmaantuvat siinä raja-Karjalan lisäksi Päijänteen ja Pohjois-Pohjanmaan korpiseudut yhtä lailla kuin Suursaaren ja Pohjanlahden merinäkymät. On kuitenkin huomattava, että kansallisromantiikka vaikutti populaarimaisemakuvastoon viiveellä ja näkyi täysipainoisesti vasta itsenäisyyden alkuaikoina julkaistuissa maisemateoksissa, joissa mm. Karjala-aiheiset kuvaukset olivat suosittuja (Inha 1925, Hirn ja Markkanen 1987).

Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä piktoriaalisten maisemavalokuvateosten perinne jatkui, mutta sen ideologinen luonne alkoi hälvetä. Matkailupropaganda hyödynsi ahkerasti kansallisia maisemasymboleita, mutta alkoi 1930-luvulle tullessa eriytyä yhä selvemmin omaksi, kansainvälisten esikuvien mukaiseksi kaupalliseksi maisemakuvastokseen. Matkailun kaupallistuminen näkyi myös maisemakohteissa, joiden luonnetta haluttiin kansainvälistää arkkitehtuurin yms. keinoin. Myös luonnonsuojelun maisemakuvasto alkoi vähitellen eriytyä mm. kansallispuistojen perustamisen myötä, joilla tosin oli myös matkailullinen motivaatio. Sota muodosti välivaiheen, jossa kansallinen maisemakuvasto palautettiin taisteluhengen tueksi ja osin myös legitimoimaan aluevaltauksia Itä-Karjalassa.

Sodanjälkeisten alueluovutusten traumaattisuus heijastui maisemakuvastossa. Kansallisvaltion osien poistuminen soti orgaanisen ykseyden vaatimusta vastaan, ja uudessa kuvastossa tasapaino oli tavalla tai toisella rekonstruoitava, kun taas Karjalan esilläpito oli poliittisesti mahdotonta muuten kuin marginalisoituna nostalgiana. Uusien rajaseutujen maisemille periytyi jonkin verran entisten symbolisia funktioita – esimerkkinä Suomen itäisimmäksi kolkaksi muuttunut Pohjois-Karjala kaupallissävytteisine uuskarelianismeineen (ks. esim. Raivo 1996). Uusi periferia löytyi kuitenkin ennen muuta Lapista, johon huomio kiintyi myös jälleenrakennuksen raaka-aine- ja energialähteenä. Samalla Helsinkiä tuotiin mm. vuoden 1952 olympialaisten yhteydessä entistä enemmän esiin kansakunnan nykyaikaisena ja dynaamisena keskuksena, ja tämä polarisaatiokehitys näkyi sodanjälkeisen populaarimaisemakuvaston jyrkkänä painottumisena yhtäältä Helsinkiä ja toisaalta Lappia esittäviin maisemankuvauksiin.

Sota, paitsi tuhosi Lappia, loi paradoksaalisesti myös pohjaa ulkomaiselle turismille siellä. Siitä muodostui Suomen vetovoimaisin matkailualue, ja Lappi-symboliikka sai hallitsevan aseman kaupallisessa Suomi-kuvan rakentamisessa. Matkailuintressit

vauhdittivat suojeluhankkeita, jotka lopulta jakoivat maakunnan tuotannon ja kulutuksen intressipiireihin. Samalla Lappi lunasti paikkansa Suomen viimeisenä myyttisenä periferiana tai liminaalivyöhykkeenä, jonka suojelluissa erämaissa vielä säilyi illuusio luonnon rauhasta ja sivistyksen taakse jäämisestä. Saamelaisista tuli vuorollaan karjalaisten ja saarijärvenpaavojen seuraajia luonnon ja kulttuurin välisinä "kynnyshahmoina", yhtäältä ihannoituina ja toisaalta kummeksuttuina.

Viimeistään 1960-luvulta lähtien sähköinen tiedonvälitys on paljolti syrjäyttänyt perinteisen maisemakuvaston, joskin on myös omaksunut siitä elementtejä. Tällä hetkellä voitaneen puhua jonkinlaisesta kansallisen uudelleenmäärittelyn kuvastosta, johon liittyy maaseudun ja kansallisuusliikkeen historian voimakas nostalgisointi. Osittain kansallista maisemakuvastoa – kuten perinteistä maaseutumaisemaakin – pyritään ylläpitämään viranomaisten tuella. Kulttuurimaisemakeskusteluun sisältyy myös kaupallisen perinneteollisuuden piirteitä. Spontaanit reaktiot mm. Kolin puolesta antaisivat silti ymmärtää tärkeimpien kansallisten maisemasymbolien merkityksen säilyneen osana yhteistä elämysmaailmaa, mutta maisemakuvaston ideologisen voiman säilyminen ei ole yhtä selvää. Globalisaatiokehityksen myötä "virallinen" maisemakuvasto on ainakin saamassa uudenlaisia tulkintoja ja vertailukohtia – kuten esimerkiksi Unescon Maailmanperintöluettelon Suomen kohteiden esilletuonnissa – ellei ole jo tyystin menettänyt aikaisempaa merkitystään kansallisen yhtenäiskulttuurin kulmakivenä.

Kirjallisuus

Alpers, S. 1987. The mapping impulse in Dutch art. Julkaisussa: Woodward, D. (toim.). Art and cartography. U. of Chicago Press, Chicago & London.

Anderson, B. 1991 (1983). Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso, London.

Andrews, M. 1990 (1989). The search for the picturesque. Stanford U.P.

Berger, J. 1972. Ways of seeing. BBC, London.

Cosgrove, D. 1984. Social formation and symbolic landscape. London & Sydney.

Ervamaa, J. 1973. Maisemat ja aatteet. Taide 1: 11–13.

Foucault, M. 1975. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Gallimard, Paris.

— 1991 (1969). The archaeology of knowledge. 3. p. Routledge, London & New York.

Hipple, W. J. 1957. The beautiful, the sublime and the picturesque in 18th-century British Aesthetic Theory. The Southern Illinois UP.
Hirn, M. 1988. Finland framställt i teckningar. Svenska litteratursälsskapet i Finland, Helsingfors.
Hirn, S. & Markkanen, E. 1987. Tuhansien järvien maa. Suomen matkailun historiaa. MEK & Suomen Matkailuliitto, Helsinki.
Hussey, C. 1967 (1927). The picturesque. Studies in a point of view. Cass, London
Häyrynen, M. 1996. National landscape imagery in the making of Finland. New Comparison 21 (Spring): 146–162.
— 1997. Isänmaan äidinkasvot. Julkaisussa: Luostarinen, M. & Yli-Viikari, A. (toim.). Maaseudun kulttuurimaisemat. SYKE, Helsinki.
— 2000. The kaleidoscopic view: the Finnish national landscape imagery. National Identities 2(1).
Inha, I.K. 1925. Suomen maisemia. WSOY, Helsinki.
Ilmonen, A. 1984 (toim.). Löytöretki maisemaan. Tampereen Taideyhdistys, Tampere.
Julkunen, E. & Kuusamo, A. 1987. Kansallis/omaisuus. Metsän mielikuvat isänmaallisissa lauluissa ja metsämainoksissa. Silva Fennica 21 (4).
Klinge, M. 1982. Kaksi Suomea. Otava, Helsinki.
Lukkarinen, V. 1996. Pois mielist' ei se päivä jää. Albert Edelfelt ja Runebergin Vänrikki Stoolin tarinat. Ateneum, Helsinki.
Putkonen, L. 1993 (toim.). Kansallismaisema. Ympäristöministeriö, Helsinki.
Raivo, P. 1996. Maiseman kulttuurinen transformaatio, ortodoksinen maisema suomalaisessa kulttuurimaisemassa. Oulun yliopisto, Oulu.
Tarasti, E. 1990. Johdatusta semiotiikkaan, esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä. Gaudeamus, Helsinki.
Tiitta, A. 1994. Harmaakiven maa. Zachris Topelius ja Suomen maantiede. Birdag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
Turner, J. 1979. The politics of landscape. Rural scenery and society in English poetry 1630–1660. Blackwell, Oxford.
Valkonen, M. 1992. Kuvien Suomi, Suomen taiteen vuosisadat. Otava, Helsinki.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 47–60.

Järvi, muisto ja monumentti

Kimmo Salminen

Johdanto

Lähestyn maiseman ja ajan suhdetta yhden erityisen Tampereelle sijoittuvan esimerkin kautta. Esimerkkini kutoutuu kokoon kaupungin rannalta avautuvasta järvimaisemasta, eräästä traagisesta historiallisesta tapahtumasta ja tapahtuman kokemuksesta, traagisen tapahtuman kollektiivisesta käsittelemisestä sosiaalisena toimintana sekä sosiaalisen toiminnan materiaalisesta esteettistiedollisesta konkretisoitumasta julkisena muistomerkkinä. Toisin sanoen peilaan otsikon mukaisesti (i) järveä maisemana, (ii) muistoa sekä yksilöllisen että sosiaalisen muistin ja muistelemisen kautta ja (iii) monumenttia sosiaalisen muistelemisen muotona ja maiseman elementtinä. Tämä esitys kumpuaa järven (luonto) ja kaupungin (kulttuuri) välisestä vuorovaikutussuhteesta, joka asettuu tulkittavaksi nimenomaan kaupungista päin.

Haluan tässä esityksessä nostaa esiin maiseman ja muistomerkin suhteen, jossa maisema ja paikka avautuvat sekä näkymänä (suomalaisen järvimaiseman tarkkailemisen näköalapaikkana) että näkemisen tapana (suomalaisen järvimaiseman ja historiallisen muistomerkkimaiseman) nykyisyyden kulttuurisista ja yhteiskunnallisista lähtökohdista käsin (ks. Raivo 1997). Samalla sivuan julkisen taiteen ja maiseman esittämisen, kuvaamisen ja tarkkailun kulttuurista tapaa yleensä (ks. Lindgren 1998). Tulkintani pelkistyy toisaalta maiseman ja taiteen (taideteoksen) välisestä suhteesta, jossa on oleellista se, että on ensisijaisesti kyse taideteoksesta (veistoksellinen muistomerkki) ja katsojasta maisemassa, eikä niinkään maisemasta taideteoksessa (esim. maisemamaalaus, maisemavalokuva). Muistomerkki maisemallisena elementtinä on kuitenkin usein maisemamaalauksen tai maisemavalokuvauksen kohde ja kuvallinen elementti.

Tampere – kaupunki järvien välissä

Tampereen kaupunki sijoittuu kahden laajan järven, Näsijärven ja Pyhäjärven, väliselle kannakselle. Ilmasta kaupunki näyttää, kuten kaikki Suomen kaupungeista, kuin kulttuurin saarekkeelta luonnon keskellä. Näitä kahta järveä yhdistää Tammerkoski, joka katkaisee järvien välisen kannaksen. Järvet ja koski ovat olleet ne luonnon tarjoamat edellytykset kaupungin synnylle, vaikka kaupungin syntyyn, kasvuun ja vaurastumiseen on tarvittu vähintään yhtä paljon muutakin, kuten autonomisen senaatin erityistä myötämielisyyttä ja alueen ulkopuolista pääomaa. Kaupunki yhteisöllisenä elämänmuotona onkin ulottunut alusta alkaen omia näkyviä ja välittömiä rajojaan laajemmalle koostuen moninaisista kokonaisvaikutuksistaan (Rajanti 1999, s. 25). Kaupungin sijainti ja ympäristö ovat olleet sekä olennaisina edellytyksinä monille asioille että toisaalta myös määrittäneet ja rajoittaneet kaupungin ja kaupunkilaisten elämää menneisyydessä hyvin monin tavoin. Järvet rajaavat Tampereen fyysisen pohjamuodon tiimalasimaiseksi, vaikka kaupunkilaiset ovat valloittaneetkin vuosien saatossa vedestä maata. Luonto "vapaassa" veden muodossa ikään kuin puristaa kaupunkia sekä pohjoisesta että etelästä. Järvellisyys leimaakin Tamperetta ja sen kaupunkikuvaa hyvin vahvasti.

Järvi elämän ja kuoleman maisemana

Järvet ovat olleet tärkeitä kaupungille ja sitä ympäröivälle (maa)seudulle niin hyvässä kuin pahassakin. Ne ovat mahdollistaneet niin ihmisten liikkumisen kuin raaka-aineiden kuljettamisen tarjoamalla sulan veden aikana kulkuväylän ja henkireiän takamaille. Ne ovat antaneet leivän ja laajentaneet elämänpiiriä. Tampereen pohjoispuoleiset alueet olivat hyvin riippuvaisia Näsijärven vesireitistä aina 1940-luvulle asti. Vasta sotien jälkeen linja-autoliikenne syrjäytti sisävesilaivaliikenteen Näsijärvellä (Laitinen 1992, s. 265–268).

Liikkumiseen on liittynyt kuitenkin aina riskejä, jotka ovat tehneet hetkessä järvestä kulkuväylänä myös liikkujien ikuisen lepopaikan, liikkumattomuuden tyyssijan. Liikenneväylät vesireitteinä, rautateinä tai maanteinä ovat aina väistämättä myös kulttuurisia kuoleman maisemia, vaikka jatkuvasti sykkivinä elämänvirtoina ne pyrkivätkin poissulkemaan alituisen ja väistämättömän kuoleman läsnäolon (ks. Hartig ja Dunn 1998).

Hirvittävä laivaonnettomuus Näsijärvellä

Näsijärvestä tuli muutamassa hetkessä yli sadan matkustajan matkanpää 70 vuotta sitten 7. syyskuuta 1929. Höyrylaiva Kuru upposi matkustajineen vain reilun kilometrin päähän kaupungin rannasta. Laiva oli hetkeä aikaisemmin lähtenyt matkaan Mustalahden satamasta uhmaamaan ankaraa pohjoista syysmyrskyä. Laiva oli tullut kohtalokkaan päivän aamuna Kurusta Tampereelle kovassa takatuulessa. Matka oli sujunut ajoittaisesta keikkumisesta ja kallistelusta huolimatta melko hyvin. Kuru-laivaa pidettiin Näsijärven vahvimpana ja varmimpana aluksena, joka ei pettänyt myrskyissä eikä pienissä jäissäkään. Laiva olikin paikkakuntansa ylpeys ja monille kylille todellinen elämännuora (Laitinen 1992, s. 265–269).

Kun iltapäivällä laivan aikataulun mukainen lähtöaika takaisin Kuruun koitti, tuuli ei ollut laantunut vähääkään. Viikonloppu oli alkamassa ja Mustanlahden satamaan kertyi runsaasti matkalle haluavia. Laivan kapteeni ja miehistö tekivät päätöksen lähteä matkaan; Kuru-laiva oli purjehtinut aina maineensa veroisesti vakaasti ja varmasti. Toisaalta päivän mittaan Kurua pienempiäkin aluksia oli liikkunut järvellä myrskystä huolimatta. Matkalle lähti lähes 150 matkustajaa ja laivan 12 hengen miehistö (Laitinen 1992, s. 269).

Laiva keikkui pituussuunnassaan melkoisesti, mutta puski kuitenkin tasaisen varmasti eteenpäin. Siilinkaria lähestyttäessä voimakas ristiaallokko pakotti hidastamaan nopeutta entisestään. Pelastuneiden kertoman mukaan hyökyaalto heitti vettä etukannelle niin paljon, että laivan keula painui alas raskaan vesitaakan alla. Seuraavaa hyökyaalto täytti jo laivan sisäosatkin vedellä ja laiva oli tuhoon tuomittu. Laiva kallistui ja kääntyi sivuttain aaltoihin nähden. Kolmannesta hyökyaallosta se kaatui lähes alassuin. Laivan kaatuminen tapahtui niin nopeasti, ettei suurimmalle osalle matkustajista jäänyt mahdollisuutta pelastua aluksen sisäosista (Laitinen 1992, s. 271).

Mustanlahden satamassa ja Näsikallion päällä oli tuona surullisena syyskuun päivänä paljon silminnäkijöitä, jotka joutuivat todistamaan kuinka Kuru upposi hetkessä järven syvyyksiin. Lisää kaupunkilaisia kertyi nopeasti, kun uutinen oli levinnyt kaupunkiin. Hätääntyneet ihmiset saattoivat vain avuttomina seurata ankaraa pohjoismyrskyä vastaan taistelleen pelastusväen uhkarohkeaa, mutta epätoivoisen tuntuista kamppailua saada pelastautuneet turvaan hyisestä vedestä (Jutikkala 1979, s. 442–

444). Kurun haaksirikko on edelleen Suomen rauhanaikaisen sisävesiliikenteen mitoiltaan suurin onnettomuus.

Traaginen onnettomuus ja sen yhteinen sureminen yhdisti ihmisiä monin tavoin, kuten niin usein käy suurissa ja odottamattomissa, paljon kuolonuhreja vaatineissa onnettomuuksissa. Tapahtuma ja sen käsitteleminen yhdisti ja lujitti paikallisyhteisöjä ainutlaatuisella tavalla. Suru-uutinen yhdisti pientä ja nuorta kansakuntaa, mutta ennen kaikkea se loi kohtalonyhteyden Tampereen, Kurun ja monen muun Näsijärven alueen väestön keskuuteen ikään tai säätyyn katsomatta. Tampereen kaupungin 150-vuotisjuhla korvautui 18.9.1929 pidetyllä Kurun uhrien joukkohautajaisilla (Jutikkala 1979, s. 442–444).

Suurin osa onnettomuuden uhreista onnistuttiin löytämään syyskuun lopulle kestäneissä etsinnöissä. Samalla Kuru-laivakin saatiin nostetuksi ylös järven syvyyksistä. Onnettomuuden uhreja haudattiin heidän kotipaikkakunnillaan sekä yksityisesti että joukkohautajaisissa. Yhteishautajaisista tuli julkisia joukkotapahtumia Tampereella, Länsi-Teiskossa, Kurussa, Teiskossa, Ruovedellä ja Ylöjärvellä, joissa niihin osallistui tuhansittain ihmisiä (Laitinen 1992, s. 273–275).

Kuru-laivan haaksirikon muistomerkki Tampereelle

Tampereen kaupunki päätti pystyttää tapahtumalle muistomerkin, jonka suunnittelu ja toteutus kustannettiin kaupungin yleishyödyllisiin tarkoituksiin, kuten kaupungin kaunistamiseen, saamista säätiölahjoituksista (mm. Winterin rahasto). Kaupunginhallitus oli vuonna 1934 jättänyt muistomerkin suunnittelun toimikunnalle, jonka tavoitteena oli saada muistomerkin paljastustilaisuus turman kymmenvuotispäiväksi. Toimikunta ei kuitenkaan pysynyt aikataulussaan, sillä se ei kyennyt valitsemaan voittajaa peräti 51 veistoskilpailuun lähetetystä ehdotuksesta. Lopulta kilpailun voittajaksi nousi kuvanveistäjä Yrjö Liipola (Jutikkala 1979, s. 548.)

Kuru-laivan haaksirikon muistomerkki pystytettiin ja paljastettiin lopulta vuonna 1940 Näsikalliolle Hämeenpuiston pohjoispäähän ilman suuria juhlallisuuksia. Monumentti sijoitettiin Näsinpuistoon kallion päälle näköalapaikalle, josta on esteetön näkymä kohti Näsijärven Näsiselkää ja höyrylaiva Kurun haaksirikkoutumispaikkaa. Esikuvia muistomerkin sijoituspaikalle ja -ympäristölle on varmaan monia, mutta yhtenä merkittävänä voidaan pitää Helsingin Tähtitorninvuorelle vuonna 1898 pystytettyä

R. Stigellin Haaksirikkoisia (ks. Saros ja Toikka 1998). Kuru-laivan onnettomuuden pronssiseen muistomerkkiin on kuvattu yksinkertaiseen tunikaan puettu nainen ja kaksi alastonta lasta, joita myrskyisä tuuli riepottelee. Lapsista toinen on naisen sylissä ja toinen on seisomassa tarrautuneena naisen tunikaan. Monumentti on 8,3 metriä korkea, josta on pronssista veistososaa 4 metriä. Graniittisessa jalustassa on reliefinä uppoavan laivan kuva ja teksti: "Vuonna 1929 syyskuun 7. päivänä raivonneessa pohjoismyrskyssä höyrylaiva Kuru kaatui Näsijärvellä lähellä Siilinkaria ja 138 ihmistä sai aallokoissa surmansa."

Muistomerkit menneen muistoina maisemassa

Muistomerkit ovat kuuluneet merkittävällä tavalla kuoleman ja suremisen kulttuuriin, jossa ne ovat tarjonneet omaisille lohdutuksen paikan ja yhteisölle traagisen historiallisen tapahtuman muistelemisen mahdollisuuden (ks. Winter 1995). Kuvanveistotaiteelle on viime vuosisadan lopulta alkaen annettu tehtäväksi onnettomuuksien ja katastrofien muistomerkkien toteuttajana luoda yhteinen kollektiivinen kieli, joka loisi sosiaalista koheesiota yhteiskunnan jäsenien ja erilaisten ryhmien välille. Ikuiseksi mielletyllä muistomerkillä sekä teoksen aikaansaamiseen ja paljastamiseen olennaisesti kuuluvilla sosiaalisilla toiminnoilla (mm. rituaalit ja juhlallisuudet) on ollutkin merkittävä tehtävä taata sosiaalisen identiteetin ja muistin tuottaminen ja uusintaminen. Muistomerkit, sellaisina kuin ne modernien kansallisvaltioiden ja kaupunkien historiallisina, kulttuurisina ja sosiaalisina elementteinä ja käytäntöinä ovat, voidaan ymmärtää itsessään yhteisön koheesiota luovana muotona, jossa sosiaalista muistia ja identiteettiä luodaan sekä vahvistetaan (esim. Johnson 1995).

Muistomerkki itsessään on aivan omanlaisensa ja erikoinen julkisen taiteen muoto. Se on julkinen esitys, joka on osoitettu jollekin muistolle joko yleisesti tai erityisesti. Perinteisesti muistomerkin oletetaan esittävän ja symbolisoivan jotain. Sen oletetaan siis olevan viittaussuhteessa johonkin itsensä ulkopuolella olevaan. Muistomerkki toimii kielen kaltaisen symbolisen merkkijärjestelmän osana, jossa sillä on sosiaalinen tehtävä taata (historiallisen) tiedon ajallinen säilyvyys ja jatkuvuus yhteisössä. Mutta toisaalta yksittäinen muistomerkki maiseman materiaalisena elementtinä on häviävä ilman sidosta sosiaaliseen yhteisöön ja

sen yksittäisiin jäseniin. Vasta suhde elävään ja toimivaan yhteisöön tekee niistä "kuolemattomia" (Lowenthal 1985, s. xv). Muistomerkit ilmentävät jo valmistusmateriaalinsa kautta (perinteisesti kivi tai metalli) jatkuvuutta, pysyvyyttä ja ikiaikaisuutta. Toisin sanoen ne arvot ja asetelmat, jotka muistomerkkiin valetaan tai hakataan, saavat metanymisella tasolla samat ominaisuudet kuin teoksessakin on. Muistomerkki voi toimia siis tiedonvälittäjänä, moraalisena oppaana ja mielihyvän tai lohdutuksen tuottajana (Haapala ja Pulliainen 1998, s. 11). Taide ja taideteos toimivat siten monella ulottuvuudella ja täyttävät monia tarkoituksia yhteiskunnassa.

Muistomerkit ovat maiseman elementteinä kulttuurisesti nimettyinä ja eroteltuina sosiaalisiin järjestelmiin, rakenteisiin tai instituutioihin kiinnittyneitä. Vaikka menneisyys on ajallisesti taakse jäänyttä ja ohitettua, silti se vaikuttaa nykyisyydessä enemmän tai vähemmän haluamme sitä tai emme. "Mennyt sisältyy tilaan jonain joka ei enää voi tulla tahdon kohteeksi" (Rajanti 1999, s. 45). Maiseman elementteihin tallentuu jokaisen menneisyydeksi vaihtuvan nykyisyyden jälkiä tulevaisuuteen. Muistomerkit ovat rakennuksien ohella menneisyyden näkyvimpiä merkkejä kaupunkimaisemassa. Ne ovat julkisiksi tarkoitettuja kirjoituksia juhlistamassa ja kunnioittamassa tiettyjä ja valikoituja (historiallisia) henkilöitä, ryhmiä tai tapahtumia (Cosgrove 1998, s. 80). Erityisesti juuri muistomerkeillä voidaan yksinkertaistaen tiivistää ja konkretisoida mennyt, tai se mitä ja miten sitä halutaan kertoa. Siten muistomerkit ovat osallisina yhteiskunnallisten suhteiden muodostumisessa ja säilymisessä. Niihin kiinnitetään paikallisia ja laajempia alueellisia historiallisia tapahtumia. Ne on organisoitu osaksi (kansallista) historiallista kertomusta. Samalla niillä luodaan (jonkun) historiaa ja paikkoja. Niillä merkitään paikkoja ja liitetään paikat osaksi paikallista ja kansallista historian kertomusta (Smith ym. 1999, s. 4). Niiden avulla paikat eroavat ja erottautuvat toisistaan, mutta toisaalta ne myös liittävät paikat joihinkin toisiin paikkoihin ja maisemiin.

Muistomerkki ei ole kuitenkaan "läpinäkyvä" menneisyyteen nähden, se ei ole (mennyt) todellisuus itse (ks. Lukkarinen 1998, s. 42). Kertomus ja kuvaus ovat eri asia kuin itse tapahtuma. Tässä suhteessa taideteoksessa törmätäänkin käsitteellisellä tasolla representaation rajoihin, jossa taideteoksen ja sen referentin väliin jää ylittämätön kuilu (ks. Ankersmit 1999). Menneisyyttä ei voi enää manipuloida, mutta kertomuksia menneisyydestä voi. Muistomerkki on julkisena historiankirjoituksena jälkenä men-

neisyydestä, jonka tehtävänä on kannatella muistoa siitä asiasta, henkilöstä tai tapahtumasta, jota se on korvaamassa. Kuitenkaan mikään maisema tai sen elementti ei kykene itsessään ja yksinään tuomaan esiin koko menneisyyden moninaisuuden kirjoa ilman meidän muistiamme ja muistelemisen käytäntöjä (Lowenthal 1979). Kaikki teokseen (objektiin) tai maisemaan liitetyt ominaisuudet eivät sisälly siihen itseensä, vaan ne ovat erottamattomassa aikaan ja paikkaan sidotussa suhteessa toisiinsa ja tulkitsijaansa sekä tulkintayhteisöön. Ulkoinen objekti ei sellaisenaan määrää koko mielikuvaprosessia, jonka perusteella se saa merkityksensä ja siihen voidaan liittää merkityksiä. Yksilöllinen ja sosiaalinen muisti antaa meille matkalle menneisyyteen reitistöjen moninaisuuden. Paikallinen asukas voi seurata toisenlaista reittiä historiallisen tapahtuman menneisyyteen kuin joku ulkopaikkakuntalainen tai turisti, sillä meillä on henkilökohtaisten elämäntarinoiden kautta erilaiset alut ja loput sekä kontekstit muistille ja kokemukselle menneisyydestä (ks. Ankersmit 1999, s. 3).

Muistomerkki ja paikka

Muistomerkin ja paikan välinen logiikka perustuu ensisijaisesti siihen, että muistomerkki merkitsee paikan paikantamalla (historiallisen) tapahtuman juuri siihen nimenomaiseen ja autenttiseen paikkaan, jossa tapahtuma on tapahtunut (esim. Azaryahu 1996). Tämä tapahtumapaikan taideteoksella merkitseminen ja sijoittaminen ei kuitenkaan ole välttämätöntä eikä aina mahdollistakaan (ks. Phelps 1998). Tällöin asia, henkilö tai tapahtuma tuodaan ja sijoitetaan uuteen paikkaan, jossa tapahtuma ei ole tapahtunut eikä muistomerkillä ja paikalla sekä muistomerkin referentillä ole välttämättä suoraa ja selkeää suhdetta toisiinsa. Pääkaupungit ovat paikkoja, joihin monet kansallisesti tärkeinä pidetyt muistomerkit ja merkitykset halutaan mieluusti sijoittaa. Esimerkiksi Vietnamin sodan veteraanien muistomerkki Yhdysvaltain pääkaupungissa Washingtonissa on eräs paljon puhuttanut tapaus. Muistomerkkien paikoista on hyvin monesti tullut kansallisen historian symbolisia ja pyhiä paikkoja, jotka on liitetty tärkeäksi koetuiksi kansallisen identiteetin ja muistin ilmauksiksi (ks. Azaryahu ja Kellerman 1999).

Kuru-laivan haaksirikon muistomerkki surun ja lohdutuksen tilallisena esityksenä

Kiinnitän huomioni historiallisen tapahtuman, maiseman, muistomerkin ja kaupungin välisiin suhteisiin. Kuru-laivan muistomerkki on monella tapaa mielenkiintoinen, mutta toisaalta melko poikkeuksellinenkin esimerkki jonkin historiallisen tapahtuman muistelemisen sosiaalisesta ja ennen kaikkea tilallisesta ulottuvuudesta. Katastrofit ja onnettomuudet ovat harvinaisempia muistomerkkien aiheita, vaikka niitäkin on toteutettu meillä Suomessa useita. Sotamuistomerkit ovat näkyvämpi kollektiivisen muistelemisen sosio-spatiaalinen käytäntö ja maiseman materiaalinen elementti, jotka ovat saaneet hyvinkin patrioottisia esiintymismuotoja sekä taideteoksissa että niihin erottamattomasti liittyvissä vuosittaisissa tai juhlavuosittaisissa sosiaalisen toiminnan käytännöissä ja rituaaleissa (ks. Mosse 1990). Tämä johtuu osin julkisen taiteen, tai tässä vielä täsmällisemmin julkisen kuvanveistotaiteen ja muistomerkkikäytännön erityisestä historiallisesta perinteestä, joka on liittynyt korostetusti nationalistiseen kansallisvaltioiden synnyttämiseen ja esteettiseen kuvittamiseen, eli vallan ja estetiikan yhteensitomiseen kansallisvaltion luomiseksi ja ylläpitämiseksi. Kansallisen territorion retoriseen oikeuttamiseen julkisen taiteen keinoin, jolla on pedagoginen ja varoittava, mutta myös yhteisöllisyyttä luova tehtävä (Lindgren 1996, s. 24, 1998).

Odottamattomat ja traagiset suuronnettomuudet ja katastrofit kääntyvät usein hyvin kollektiivisiksi kokemuksiksi. Ne eivät kosketa vain niitä yksilöitä ja heidän omaisiaan sekä sukulaisiaan, jotka ovat onnettomuuteen joutuneet. Ne ovat laajempia yhteisöä läpäiseviä tapahtumia, jotka kiskaisevat ihmiset irti jokapäiväisestä arkisuudesta ja muistuttavat kuolevaisuudesta. Ne koetaan vakavaksi uhkaksi koko yhteisöä vastaan. Tätä kautta kollektiivisesti koettu uhka vahvistaa ryhmän yhteisöllisyyttä, tai ainakin sen tuntua. Kaupunkimaisemat ovat kaupungin ja erityisesti kaupunkilaisten julkista historiaa. Esimerkiksi Kuru-laivan haaksirikon muistomerkki julkisena esityksenä ja kaupunkimaiseman elementtinä kollektivisoi sitä yksilöllistä traumaattista kokemusta, surua ja kärsimystä, joka kohtasi Kurun haaksirikkoa seurannutta omaisten ja kaupunkilaisten joukkoa Näsikalliolla ja Mustanlahden satamassa.

Muistomerkki antaa erityisen ilmaisukanavan kärsimykselle. Se tarjoaa surun ja lohdutuksen symbolisaationa ihmisille pai-

kan, johon kokoontua jakamaan yhteiset muistot sekä maiseman, johon kiinnittää nuo muistot. Paikallisena surun ja tuskan maisemana se on kuoleman maisemaa, mutta samalla myös kaikessa jatkuvuudessaan ehtymättömän elämän maisemaa (ks. Kong 1999). Suurin osa Kuru-laivan onnettomuuden uhreista hukkui laivan mukana ja löydettiin, kun laiva nostettiin ylös. Hautausmaille, johon heidät haudattiin, pystytettiin muistomerkkejä ja -laattoja. Esimerkiksi Tampereen Kalevankankaan hautausmaalla on uhrien yhteishaudalla kookas muistopaasi. Onnettomuudella on siten useitakin symbolisia muistelun paikkoja, joilla omaiset ja myöhemmät sukupolvet saattoivat muistella onnettomuuden uhreja sekä hakea tukea ja lohdutusta menetykselle.

Kokemus maisemasta

Me emme voi kokea menneisyyttä itsessään sellaisena kuin se oli, mutta me voimme saada elämyksiä nykyisyydessä sen avulla, mitä menneisyydestä on jäänyt jäljelle, mitä se on jättänyt jälkeensä, miten se on asetettu ja esitetty jossakin nykyisyydessä. Historiallinen maisema elää ja tulee näkyväksi siitä esitettyjen kuvausten varassa (Eskola 1997, s. 12). Tässä suhteessa menneisyys ja maisema, historiallinen kokemus ja muistomerkki kohtaavat niin, että historiallinen kokemus menneisyyden ulkopuolella ilman meidän henkilökohtaista kokemusta menneisyydestä on ainakin mahdollinen (ks. Ankersmit 1994, s. 203). Mennyt ei muutu ei-olevaksi, vaan se on paikan materiaalinen elementti, joka sisältyy tilaan, mutta ei voi tulla enää tahdon kohteeksi (Rajanti 1999, s. 45).

Tieto jostain (historiallisesta) tapahtumasta välittyy epäsuorasti sekä meille nykyisyyteen että kaikille niille, jotka eivät itse nähneet ja kokeneet tapahtumaa henkilökohtaisesti. Taiteen katsotaan pystyvän välittämään elämyksellisesti todellisuudesta jotain sellaista, johon pelkkä informaatio ei kykene (ks. Haapala ja Pulliainen 1998, s. 123). Näin voimme ajatella, että myös "ajaton" järvimaisema sinällään voi toimia historiallisen tapahtuman kokemuksen välittäjänä nykyisyyteen, sillä se on onnettomuuden aito tapahtumapaikka. Tätä kautta (luonnon)maisemasta tulee symbolinen, kulttuurisesti merkitysladattu paikka ja näkymä, mutta se on merkityksellinen ennen kaikkea suhteessa Kuru-laivan muistomerkkiin. Muistomerkki antaa sen kulttuurisen koodin, jolla voimme antaa merkityksen luonnon järvimaisemalle traagisen onnettomuuden historiallisena tapahtumapaikkana.

Muistomerkillä asetetaan koko maisema merkitysten verkkoon ja annetaan koodisto sekä lukemisen että näkemisen tapaan, jolla kulttuurinen maisema voidaan tulkita. Hiljainen maisema saa erään, mutta julkisesti esitetyn ja pronssiin valetun merkityksen. Maisemalle annetaan näin mahdollisuus tulla ymmärrettäväksi ja merkitykselliseksi. Avoin järvenselkä näkymänä ei ole vain muistomerkin kulissi, vaan se on historiallisen tapahtuman paikka ja kulttuurinen maisema menneisyyden kokemuksellisuuden tavoittamiseksi. Menneen kokemuksellisuus tulee mahdolliseksi kohdata henkilökohtaisesti muistomerkin takaa avautuvan autenttisen ja "ajattoman" järvimaiseman kautta läsnäolevana nykyisyytenä (ks. Karjalainen 1999).

Muistomerkin paikka ja maisema

Kuru-laivan haaksirikon muistomerkki sijoitettiin siis Näsinpuistoon näköalapaikalle. Puisto oli rakennettu vuosisadan alussa ympäröiviä luonnonmuotoja korkeammalle kiviselle kalliolle Hämeenpuiston pohjoispäähän. Sieltä mahdollistui järvimaiseman tarkkailu, sillä paikalta on esteetön näköala avoimelle Näsijärven selälle. Muistomerkin ja sen sijoittelun suunnittelussa ja toteutuksessa on voitu siten ottaa huomioon paikka sekä sieltä avautuva maisema. Oleellinen ulottuvuus muistomerkin ja maiseman suhteessa onkin, että maisema näkymänä muistomerkin paikalta on se, jossa historiallinen tapahtuma (onnettomuus) autenttisesti tapahtui. Muistomerkin sijaintipaikka Näsikallion päällä rikkoo ehkä tahtomattaan perinteistä taideteoksen objektiluonnetta. Se liittää muistomerkin takana aukeavan avoimen Näsijärven tummanpuhuvan järvimaiseman olennaiseksi osaksi teosta sekä teoksen ja sen referentin esteettisesti elämyksellistä kohtaamista. Toisaalta järvimaisema sananmukaisesti kätkee syvyyksiinsä kaiken sen mihin muistomerkki visuaalisena ja tekstuaalisena viittaa. Toisin sanoen muistomerkin viittauskohteen poissaolevuus perustuu sekä veden kykyyn kätkeä uhrit syleilyynsä että historiallisen tapahtuman ajalliseen menneisyyteen.

Muistomerkki itsessään on siten sekä subjekti että objekti. Se katsoo ja sitä katsotaan sekä samalla myös sen kautta ja ohi katsotaan näkymää. Muistomerkin paikka korostaa järvimaiseman katsomista näköalapaikalta nähtynä näkymänä. Itse maisema on sinällään suomalaisena järvimaisemana historiallisesti muotoutunut kulttuurinen konstruktio. Maisema ja julkisen taideteok-

sen konventionaaliset katsomisen tavat ikään kuin asettavat katsojalle paikan ja jalansijat siirtyä ajassa ja elämyksissä toisiin aikoihin ja kokemuksiin. Toisin sanoen se antaa katsojalle kehykset, jonka läpi hän maiseman näkee. Muistomerkki ja sen paikka antaa katsojalle näkymän, mutta se asettaa katsojalle myös maiseman symbolisen näkemisen tavan ja (luonnon)maiseman jäsentämisen kehikon. Luonnonmaisemasta tulee kulttuurista luontoa. Tällä kulttuurisella symbolisaatiolla fyysinen ja visuaalinen järvimaisema tekstualisoituu ja kuvitteellistuu, sillä se merkityksellistyy tekstillä (jalustassa olevalla kertomuksella tapahtumasta) ja kuvalla (muistomerkillä itsellään). Katsoja joutuu kuin tahtomattaan historiallisen tapahtuman todistajaksi katsellessaan muistomerkkiä vasten takana piirtyvää laajaa järvenselkää. Tapahtuman kuvittaminen ja kuvitteellistaminen materiaalisella muistomerkillä on maiseman ajallisuuden organisoimista ja menetetyn symbolista korvaamista.

Muistomerkki on kuitenkin sijoitettu paikalleen Näsikallion päälle tavallaan "väärinpäin". Patsaan naishahmo katselee kaupunkia ja kuviteltua katsojaa kohti, vaikka helposti on tulkittavissa sen kuvaavan naista lapsineen katsomassa tuskaisasti ja epätoivoisesti juuri järvelle päin. Teos on kuitenkin asetettu objektiksi, jota katsotaan. Toisinpäin käännettynä muistomerkki olisi alkuperäisellä tapahtumapaikalla suorasti kuvannut historiallisen tapahtuman katsojia ja kokijoita. Tällöin muistomerkkiä lähestyttäisiin puistossa takaapäin, mikä on varsin epäkonventionaalisesta julkisen taiteen perinteitä ajatellen.

Taiteilija on halunnut tehdä muistomerkistä helposti lähestyttävän ja tulkittavan allegorisen tradition mukaisesti. Arkisen tulkinnan mukaan nainen ja alastomat lapset ovat äiti lapsineen. Taiteilija on liittänyt työnsä aiheen ja esitysmuodon avulla myötäeläytyvää ja osaaottavaa empaattisuutta. Teos rinnastuu siihen hädän ja avuttomuuden tunteeseen, jota kaupunkilaiset ja erityisesti läheisiään matkalle hyvästelemässä olleet omaiset kokivat tuolloin. Muistomerkin pronssifiguurissa ei kuvata kuolevia haaksirikkoisia, hukkuvia tai hukkuneita onnettomuuden uhreja, vaan kärsivää ja epätoivoista surevaa onnettomuuden näkijää, kokijaa ja todistajaa. Vaikka muistomerkki kokonaisuudessaan viittaakin historialliseen tapahtumaan ja sen uhreihin, niin muistomerkin pronssipatsas viittaa tapahtuman kokijoihin, näkijöihin ja todistajiin sekä heidän kokemuksiinsa. Tässä mielessä olen tehdyt historiallisen maiseman osallistuvaa havainnointia "mykän todistajan" kanssa.

Maisema ei ole neutraali ja tyhjä ennen eikä jälkeen taideteosta, kuten ei ole viaton katsojan silmäkään. Muistomerkki kolmiulotteisena kuvana ja kertomuksellisena tekstinä merkitsevät ja merkityksellistävät (luonnon)maiseman. Toisaalta järvimaisema asettuu suhteessa muihin suomalaisiin järvimaisemiin, niin todellisina, kuvattuina kuin kuviteltuinakin kohteina. Mutta ennen kaikkea se on suhteessa historiallisesti muotoutuneisiin katsomisen ja näkemisen kulttuureihin, joissa myös sosiaaliset (esim. kansallinen) ja yksilölliset identiteetit rakentuvat ja muotoutuvat prosessinomaisesti. Tässä kulttuurisessa yhteydessä järvimaisema näyttäytyy sekä pelottavana uhkana että tyynenä ja suojaisana veden sylinä. Ranta on rajana pelottavan, villin ja kahlitsemattoman luonnon ja järjestyneen, ennakoitavissa olevan ja hallittavan kulttuurisen kaupungin välille (ks. Karvinen 1997). Kaupunki ja kaupunkikulttuurinen muistomerkki kontrastoituvat vasten villiä ja uhkaavaa luonnonelementtiä (Näsijärvi). Muistomerkki muistuttaa meitä ihmisen pienuudesta ja kuolevaisuudesta luonnon voimien ja armottomuuden edessä. Maiseman tarkkailija seisoo turvallisesti kaupunkiympäristössä rajan tällä puolen, kulttuurin ja kaupungin kontrolloidussa tilassa katsomassa luonnon kulttuurista maisemaa.

Muistomerkki on järven rannalla luonnon ja kulttuuriympäristön rajalla maisemassa, jossa näkyy ihmisen halu hallita ja järjestää ympäristöään. Muistomerkki luo uhkakuvan villistä ja hallitsemattomasta luonnosta, joka konstituoi käsityksiä ja mielikuvia luonnosta ihmisen uhkana ja vastustajana, joka pitää valjastaa, suitsia ja eliminoida, saada riskittömäksi ja asettaa järjestykseen. Teknisillä keksinnöillä ihminen on yrittänyt ylittää luonnon arvaamattomuuden sekä oman toimintansa esteiksi kokemat rajat. Järvimaiseman ja muistomerkin suhteessa on kyse siten ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta. Ihmisen ja luonnon keskinäisen suhteen muutos näkyy nykyisessä maisemassa hyvin konkreettisena ajallisena monikerroksisuutena. Näkyvässä maisemassa risteytyvät kaikki historialliset ja nykyiset liikenteen ja liikkumisen muodot, väylät ja verkostot. Kaupungin "rajalle" Näsijärven rantaan on saatu mahtumaan lähes kaikki tavaroita, ihmisiä ja ajatuksia liikuttavat nykyaikaiset välineet. Aiemmin elintärkeä vesiliikenteen väylä Näsijärveä pitkin pohjoiseen toimii nykyisin lähinnä vain huvittelun ja virkistyksen ympäristönä, eikä sillä ole enää merkittävää roolia liikenneväylänä ja liikkumisen muotona. Mustalahden sataman valtavat halkopinot ovat vaihtuneet kiilteleviksi autorivistöiksi, kun Särkänniemen huvipuiston kävijät tarvitsevat parkkitilansa. Rautatie viistää heti muistomer-

kin alla ja autoliikenne jyrää Näsinsiltaa pitkin yötä päivää, mutta mahtuupa joukkoon vielä jalankulkija koiraa ulkoiluttamassa tai turistina harhailemassa. Näsikallion läntisellä laidalla törröttää pätkä globaalia televiestinnän verkostoa teräksisen linkkimaston muodossa.

Kirjallisuus

Ankersmit, F.R. 1994. History and tropology. The rise and fall of metaphor. University of California Press. 244 s.

— 1999. Remembering the Holocaust: mourning and melancholia. Julkaisussa: Ollila, A. (toim.). Historical perspectives on memory. Suomen historiallinen seura, Helsinki. s. 91–113.

Azaryahu, M. 1996. The spontaneous formation of memorial space. The case of *Kikar Rabin*, Tel Aviv. Area 28(4): 501–513.

— & Kellerman, A. 1999. Symbolic places of national history and revival : a study in Zionist mythical geography. Transactions of the Institutes of British Geogrphers 24(1): 109–123.

Cosgrove, D. 1998. Cultural landscapes. Julkaisussa: Unwin, T. (toim.). A European Geography. Longman, Harlow. s. 65–81.

Eskola, T. 1997. Teräslintu ja lumpeenkukka: Aulanko-kuvaston muutosten tulkinta. Musta taide, Helsinki. 126 s.

Haapala, A. & Pulliainen, U. 1998. Taide ja kauneus. Johdatus estetiikkaan. Kirjapaja, Helsinki. 162 s.

Hartig, K.V. & Dunn. K.M. 1998. Roadside memorials: interpreting new deathscapes in Newcastle, New South Wales. Australian Geographical Studies 36(1): 5–20.

Johnson, N. 1995. Cast in stone: monuments, geography and nationalism. Environment and Planning D: Society and Space. 13(1): 51–65.

Jutikkala, E. 1979. Tampereen historia III. Tampereen keskuspaino, Tampere. 736 s.

Karjalainen, P.T. 1999. Pitkä kävely maisemassa. Alue ja Ympäristö 28(1): 81–87.

Karvinen, M. 1997. Kaupungin ranta kulttuurisena rajana. Julkaisussa: Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani, S. (toim.). Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. s. 143–162.

Kong, L. 1999. Cemeteries and columbaria, memorials and mausoleums: narrative and interpretation in the study of deathscapes in geography. Australian Geographical Studies 37(1): 1–10.

Laitinen, E. 1992. Kurun historia 1919–1985. Kurun kunta, Jyväskylä. 583 s.

Lindgren, L. 1996. Elävä muoto. Traditio ja modernisuus 1940- ja 50-luvun suomalaisessa kuvanveistossa. Valtion taidemuseo, Helsinki. 223 s.

— 1998. Julkinen taide: aikaa, aatteita ja elävää kaupunkikuvaa. Julkaisussa: Mononen, T. (toim.). Robert Stigellin Haaksirikkoiset, aikaa, aatteita ja elävää kaupunkikuvaa. Helsingin kaupungin taidemuseo, Helsinki. s. 81–143.

Lowenthal, D. 1979. Age and artifact. Dilemmas of appreciation. Julkaisussa: Meinig, D.W. (toim.). The interpretation of ordinary landscapes. Geographical esseys. Oxford University Press, Oxford. s. 103–128.

— 1985. The past is a foreign country. Cambridge University Press, Cambridge. 489 s.

Lukkarinen, V. 1998. Taiteen tarina. Julkaisussa: Elovirta, A. & Lukkarinen, V. (toim.). Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Lahti. s. 17–56.

Mosse, G.L. 1990. Fallen soldiers. Reshaping the memory of the world wars. Oxford University Press, New York. 264 s.

Phelps, A. 1998. Memorials without location: creating heritage places. Area 30(2): 166–168.

Raivo, P. 1997. Kultuurimaisema: alue, näkymä vai tapa nähdä. Julkaisussa: Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani, S. (toim.). Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. s. 193–209.

Rajanti, T. 1999. Kaupunki on ihmisen koti. Elämän kaupunkimuodon tarkastelua. Tutkijaliitto, Helsinki. 209 s.

Saros, H. & Toikka, E. 1998. Robert Stigellin Haaksirikkoiset. Julkaisussa: Mononen, T. (toim.). Robert Stigellin Haaksirikkoiset, aikaa, aatteita ja elävää kaupunkikuvaa. Helsingin kaupungin taidemuseo, Helsinki. s. 13–79.

Smith, J.M., Light, A. & Roberts, D. 1998. Introduction: philosophies and geographies of place. Julkaisussa: Light, A. & Smith, J.M. (toim.). Philosophy and geography III. Philosophies of place. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham. s. 1–19.

Winter, J. 1995. Sites of memory, sites of mourning: the Great War in European cultural history. Cambridge University Press, Cambridge. 310 s.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 61–74.

Perinne, urbaani maisema ja kaupunki-imagot

Topi Antti Äikäs

Suomalainen urbaani maisema

Suomalainen kaupunkikulttuuri ja -maisema mainitaan usein historiattomaksi tai perinteeltään ohueksi. Urbaanit ilmiöt liittyvät usein muualta omaksuttujen tapojen tai kulttuurien soveltamiseen paikallisiin oloihin sopiviksi. Voidaan väittää, että suomalainen kaupunki on kasvanut kahden, kulttuurisesti suhteellisen eristyneen ilmiökentän vaikutuksessa. Yhtäältä kaupunkikehityksemme voimakkaimmat vaiheet ovat sijoittuneet itsenäisyyden ajalle, pääasiassa toisen maailmansodan jälkeiseen teollistumisvaiheeseen. Toisaalta suomalaista kaupunkirakentamisen fyysisiä olosuhteita hallitsevat mm. paikalliset luonnonolot; pitkät välimatkat sekä muut rakentamisen erityisehdot ovat luoneet suomalaiselle kaupungistumisprosessille ominaisen kehityskulun.

"Suomalaista urbaania" on siten vaikea verrata muualle. Paikallinen kaupunkikulttuuri, tai ainakin sen aidoimmat piirteet, ovat varsin ainutlaatuisia ilmiöitä. Samoin voidaan sanoa myös suomalaisesta urbaanista maisemasta. Sen muodostumista ovat säädelleet vahvat kansalliset kehityskulut. Ulkoa tulleita vaikutuksia on lopultakin varsin vähän ja niidenkin merkitys on pienentynyt kaikkein vanhimpien urbaanien kerrostumien poistuessa fyysisestä maisemasta. Syynä tähän on ollut maamme kaupungistumiskehityksen edellyttämä suhteellisen kiivas rakennustoiminta ensin 1900-luvun alussa sekä myöhemmin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina.

Tarkastelen seuraavassa perinteen merkitystä suomalaisessa urbaanissa maisemassa. Esitys perustuu Suomen Akatemian tutkimushankkeeseen "Urbaanimaisema ja kaupunki-imagot" (han-

kenro 44346), jossa tutkitaan kaupunki-imagon vaikutusta kaupunkiympäristöön sekä sitä, kuinka kaupunkimaiseman materiaalisten ja symbolisten imagoresurssien käyttäminen osana kaupungin markkinointia heijastuu urbaanin maiseman käsitekenttään. Tutkimuksen tarkoituksena on tulkita maisemasta havaittavia kaupunkikehityksen kulttuurisia muutoksia sekä ajankohtaista kaupunki-imagoja koskevaa keskustelua.

Tutkimuksen taustalla on kulttuurimaantieteilijöiden piirissä virinnyt kiinnostus kaupunkia ja sen maisemassa tapahtuvia muutoksia kohtaan (Jackson 1989, Domosh 1992, 1993, Short ym. 1993). Muiden muassa Ley (1988) on pohtinut kaupunkimaiseman tutkimuksessa tapahtunutta kulttuurista muutosta. Hänen mukaansa maisema ei ole vain fyysisen urbaanin rakenteen tutkimuskenttä, vaan se mahdollistaa myös moninaisten kulttuuristen tulkintojen tekemisen. Lisäksi kysymykset paikkapromootiosta eli paikkojen edistämisen politiikasta, kaupunki-imagojen kulttuurisesta tuottamisesta sekä imagokysymysten vaikutuksesta kaupunkikokemukseen ovat olleet keskeisesti esillä (Gold ja Ward 1994, Short 1996, Äikäs 1996a, Andersson 1997).

Teoreettis-metodologiselta tarkastelutavaltaan uusin kaupunkiin ja sen maisemaan liittyvä tutkimus pohjautuu pääosin kahteen näkemykseen. Yhtäältä tutkimuksessa pohditaan kulttuurin asemaa ns. paikallisen merkityksenannon muodostajana. Katsannossa viitataan ennen kaikkea paikan merkityksiin ja humanistisen maantieteen perinteeseen sekä siitä kehittyneeseen uuteen kulttuuriseen maantieteeseen (*new cultural geography*) (esim. Cosgrove 1990, Ley 1990, Duncan ja Ley 1993). Toisaalta tarkastelussa pyritään arvioimaan urbaania maisemaa koskevan muutoksen (transformaation) sekä imagomerkitysten suhdetta paikalliseen kaupunkikehitykseen. Tällöin tutkimuksessa pyritään löytämään vastauksia laajempaan, paikallisia ja alueellisia poliittis-taloudellisia rakenteita koskevaan muutokseen. On todettu, että kyseinen muutos on heijastunut kaupunkeihin erityisesti tuottavuuden ja markkinahenkisyyden lisääntymisenä (Eyles ja Peace 1990, Young ja Lever 1997, Quilley 1999).

Tarkastelu jakaantuu kolmeen osaan, joista ensimmäisessä pohditaan urbaanin maiseman sekä kaupunki-imagojen käsitteellistä hahmottumista. Tämän jälkeen keskitytään kaupungeille ominaisen sekä tuotetun perinteen analysointiin urbaanissa maisemassa. Esimerkkinä käytetään Turkua, jossa historiallisuuden ja perinteen tuottamisen teemat kohtaavat konkreettisessa kaupunkikuvassa. Lopuksi tarkastellaan perinteen tuottamisen ideaa nykyisyydestä käsin, ja pyritään vastaamaan kysymykseen,

kuinka autenttisuuden, perinneteollisuuden ja maisemaa hyödyntävien tahojen intressit kohtaavat kaupunkien imagotuotannossa. Artikkelin kuvien tarkoituksena on illustroida tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien sekä konkreettisen osuuden leikkauskohtia.

Urbaani maisema ja imagoresurssit: käsitteellinen tarkastelu

Urbaanin maiseman voidaan katsoa rakentuvan neljästä kulttuurisesti merkittävästä tarkastelutasosta, jotka ovat kaupunkihistoria, kaupunkikulttuuri, visuaalinen kaupunkikuva sekä rakennetun ympäristön kokeminen (Äikäs 1998, vrt. esim. Schein 1997) (kuva 1). Näistä kaupunkihistoria ja kaupunkikulttuuri edustavat selkeimmin perinteen osuutta urbaanin maiseman tarkastelussa.

Käsitteellistämisen tarkoituksena on, että mainitut kulttuurisesti konstruoituvat tasot johdattavat systemaattiseen maiseman tulkintaan. Tarkastelussa kaupunkihistorian sekä kaupunkikulttuurin tutkimusnäkökulmat edustavat laajempaa urbanisoitumisilmiön tutkimusotetta. Visuaalisen kaupunkikuvan sekä rakennetun ympäristön kokemukseen kohdistuvassa tutkimuksessa näkökulma tiivistyy kohti yksittäisiä kaupunkimaiseman kiintopisteitä. Käsitteiden välinen skaala mahdollistaa monipuolisen

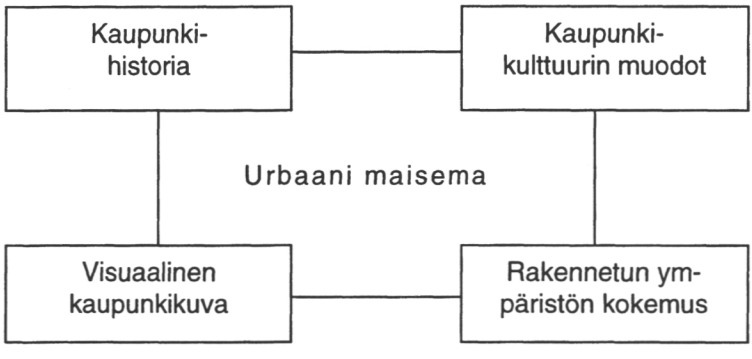

Kuva 1. Urbaanin maiseman muodostumisen käsitteellinen skeema. Kuvassa mainitut elementit luovat kukin oman erityisen näkökulmansa urbaanin maiseman tulkintaan. Samalla niiden tarkoituksena on jäsentää tutkimuksen empiirisiä kohteita.

maisema-analyysin tekemisen, jossa tähdentyvät sekä fyysisen maiseman että maisemaa "piiloisesti" muokkaavien sosio-kulttuuristen ilmiöiden teemat.

Tarkasteltaessa perinnettä urbaanissa maisemassa tutkimus fokusoituu erityisesti kaupunkihistorian ja -kulttuurin näkökulmiin. Urbaanin maiseman muodostumisessa kaupunkihistoriaa lähestytään kartoittamalla paikallisen elämän kehitystä, paikkakunnan kauppasuhteiden muodostumista, rakennustyylien kehitystä sekä paikallisen kehityksen suhdetta muihin merkityksellisiin kansallisiin ja kansainvälisiin tapahtumiin, ns. historian huippukohtiin. Näin muodostuva käsitys paikkakunnan luonteesta, hengestä, on käsitteellisellä tasolla nähtävissä tiettynä urbaanin maiseman konstituenttina. Kaupunkikulttuurin kohdalla puolestaan keskitytään paikallisen identiteetin sekä kulttuurisen symboliikan muodostumisen kysymyksiin, kulttuurin taloudellis-poliittisen "ekonomian" sekä käyttäytymisen ja elämäntavan tarkasteluun. Tavoitteena on saavuttaa tietoa kaupungin urbaania kulttuuria luonnehtivista asenteista ja arvoista. Kaupunkikulttuurin muodot jäsentyvät urbaanin elämän taustaasetuksiksi, jotka määrittävät myös empiirisen tutkimuksen kohteita.

Urbaanin maiseman tutkimuksessa empiiristen tarkastelukohteiden tekstinkaltainen luonne korostuu. Maisemana ei voida näin ollen käsittää vain näkyvää, fyysistä maisemaa. Sitä voisi nimittää yksinkertaisesti kaupunkikuvaksi (Nikula 1981, s. 10, Tuovinen 1992, s. 68–70, Äikäs 1996b, s. 6–9). Maisemalla onkin tarkoitettava abstraktimpia rakennetun ja koetun ympäristön merkityssuhteiden leikkauspintoja, jossa konkretisoituvat tietyt yhteiskunnalliset sekä kulttuuriset merkityksenannon mekanismit ja näkökulmat (esim. juuri imagon rakentaminen). Toisaalta urbaanin maiseman käsite tulee asettaa tutkimukselliseen kontekstiinsa, jolloin on huomioitava tutkimusalan traditiot sekä uusimmat teoriakehittelyt (vrt. Ley 1988, Whitehand ja Larkham 1992, Schein 1997).

Kuten mm. Raivo (1996) on todennut, voidaan maisemaa pitää erityisenä näkemisen tapana ja tutkittavat ilmiöt ovat kategorioitavissa niiden edustamien sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten mukaan. Toisin sanoen, maisematutkimukselle ominaiset kysymyksenasettelut ulottuvat merkitysrakenteisiin, jotka ovat perinteisesti kuuluneet kulttuurimaantieteen kanssa rinnakkaisiin tieteenaloihin ja tutkimussuuntauksiin. Esimerkiksi sosiologian, historian, kulttuuriantropologian, arkkitehtuurin, yhdyskuntasuunnittelun ja semiotiikan tutkimusotteiden hyödyn-

täminen on vahvasti muokannut nykyisen kulttuurisen maisemamaantieteen tutkimustapoja. Myös urbaanin maiseman käsitteellistä tutkimusotetta voidaan pitää "näkemisen tapana": se tarjoaa neljä toisiinsa erityisessä suhteessa olevaa näkökulmaa, jotka kohdentuvat viimekädessä samaan kysymykseen. Urbaanin maiseman tutkimusotteessa sekä fyysisen maiseman että kulttuurisesti määriteltyjen maisematekstien välinen suhde mahdollistaa uusien tutkimusmenetelmien, näkökulmavalintojen ja tutkimuskysymysten kehittelyjä. Tämä on ominaista juuri dynaamisesti kehittyvälle kulttuurisen maantieteen teoriaperustalle.

Vastaavasti urbaaniin maisemaan kohdistettavat imagonäkökulmat voidaan jakaa imagon käsitteen taustalla oleviin materiaalisten ja symbolisten imagoresurssien käsitteisiin. Niillä viitataan kaupunki-imagojen tuottamisen duaaliprosessiin. Ajatuksen lähtökohtana on, että materiaaliset imagoresurssit muodostuvat perinteisemmistä kaupunkihistorian ja -kulttuurin ulottuvuuksista, joita ovat mm. kaupunkiympäristön suojelu, ylläpito ja kehittäminen. Symboliset imagoresurssit puolestaan muodostuvat leimallisesti uusien sekä "globaalisti samaa kieltä puhuvien" kaupunkitilojen ja -paikkojen tuottamisesta (kuva 2).

Materiaaliset imagoresurssit	Symboliset imagoresurssit
kaupunkirakenne	"liminaaliset tilat"
historialliset kohteet	ostoskeskukset, galleriat
historialliset tilat	perinteen jäljittely maisemassa (postmodernismi)
perinteiset kaupunki-kulttuurin muodot	high tech -arkkitehtuuri
yleiset kaupunki-ikonit	karnevaalit, tuotetut tapahtumat
museot, patsaat	*– "Se mistä kaupunki tunnetaan nykyisin..."*
– "Se mistä kaupunki tunnetaan vanhastaan..."	

Kuva 2. Materiaalisten ja symbolisten imagoresurssien erottelu urbaanissa maisemassa. Imagoresurssien eri puolet viittaavat kaupunkihistorian tuottamisen duaaliprosessiin, jossa hyödynnetään sopivassa suhteessa kaavion molemmilla puolilla mainittuja resurssitekijöitä.

Materiaaliset imagoresurssit perustuvat kaupungissa olemassa oleviin maisemaelementteihin, joilla on luonteva asema kaupungin kulttuurisen luonteen määrittämisessä. Niitä ovat mm. historialliset aluekokonaisuudet, rakennukset, museot, muistomerkit sekä puistot. Näiden resurssien käyttö imagorakennustyössä viittaa paikallisen kulttuurin representaatioon. Symbolisten imagoresurssien käytössä pyritään muualta lainattujen maisemarepresentaatioiden hyödyntämiseen imagon rakentamisessa ja kaupunkimielikuvan uudistamisessa. Näin ollen imago ikäänkuin rakentuu tuotettuna, enemmän tai vähemmän paikallisiin oloihin liittyvänä ilmentymänä.

Voidaan sanoa, että imagot muodostavat kulttuurisesti ja sosiaalisesti lähestyttävän koodiston, joka säätelee kaupunki-imagojen vaikuttavuutta sekä tulkintaa. Käsitteellisen pohdinnan etuna on, että näin ajateltuna kaupunki-imago erottuu selvästi perinteisemmästä mielikuvan käsitteestä. Imagoja olisikin lähestyttävä ensisijaisesti sosio-kulttuurisina konstruktioina, jotka ovat yhtä aikaa osana tulkittua (käsitteellistä) ja reaalista (fyysistä) kaupunkitodellisuutta. Tulkinnallisia ominaisuuksia ovat mm. imagojen sisältämät representatiiviset merkityssisällöt; ne määrittävät tapaamme lukea imagon sisältämiä viestejä.

Perinne urbaanissa maisemassa ja kaupunkien imagotuotannossa

Pohdittaessa (aidon tai tuotetun) perinteen merkitystä osana kaupunkihistorian representaatioita, on tutkimuksessa keskityttävä toisaalta siihen, millaisia kaupunkihistorian ja -kulttuurin esittämisen tapoja maisemasta voidaan havaita ja toisaalta siihen, miten kaupungissa on hyödynnetty materiaalisia imagoresursseja kaupungin markkinoinnissa. Reaaliset, olemassa olevat kaupunkitilat ja -paikat muodostuvat perinteen tuottamisen keskeiseksi tapahtumapaikaksi, jossa imagojen nykytulkinnat sekä historiasta ammentavat näkökulmat kohtaavat. Hedelmällisimpiä tutkimuskohteita ovat kaupungit, joiden asema ns. historiallisena kaupunkina on vakiintunut ja jotka pyrkivät tietoisesti pitämään tätä käsitystä yllä.

Suomen vanhimman kaupungin, Turun, nimi pohjautuu Ainialan (1997) mukaan muinaisvenäjän sanaan, joka on tarkoittanut toria tai markkina- ja kauppapaikkaa. Samaan lähtökohtaan viittaa myös sanonta, jossa jotain tapahtuu aina *turuilla ja toreilla*.

Tori, tässä tapauksessa "turku", voidaan nähdä julkisena tilana, jossa ihmiset, erilaiset kulttuurit ja ideologiat kohtaavat, ja jossa aatteet, vaikutteet ja viimekädessä myös tavarat vaihtavat omistajaa. Tori on vaikutteiden muuttamisen maisemaa, jolla on oma erityinen sijansa Turun kaupunkihistorian muodostumisessa sekä kaupungille ominaisten kulttuuristen piirteiden hahmottumisessa. Turun kaupungin eräs imagon rakentamisen lähtökohta voisi siis piillä historiallisuuden nykyistä selkeämmässä representaatiossa. Se edellyttää kuitenkin huolellista perinteisten ja kaupunkihistoriallisten paikkojen ja maisemien analysointia. Tässä voidaan käyttää apuna sekä urbaanin maiseman sekä imagoresurssien analyyttista tarkastelua.

Turun tapauksessa urbaanin maiseman retrospektiivinen ulottuvuus voidaan kaupungin nimen etymologisen tulkinnan lisäksi kohdistaa visuaalisen kaupunkikuvaan ja rakennetun ympäristön synnyttämään kokemukseen. Konkreettisen tutkimuksen kannalta on huomattava, että kaupunkikuvan analysointi toteutuu osin jo kaupunkihistorian representaatioiden tutkimuksen yhteydessä. Subjektiivisen kaupunkikokemukseen tarkastelu peilautuu puolestaan osaksi kaupunkikulttuuria koskevaan analyysiin. Käsitteellinen eriytyneisyys, joka voi olla toisaalta olla myös keinotekoisesti konstruoitua, kuroutuu näin ollen umpeen ja johtaa lopulta synteettiseen lähestymistapaan urbaanin maiseman muodostumisesta.

Tuokiokuvia urbaaniin maisemaan

Vuoden 1827 tulipalon seurauksena Turun vanha keskiaikainen kaupunkirakenne tuhoutui täysin. Ennen paloa alue oli varsin ahtaasti rakennettu ja ainoat suuremmat aukiot olivat Vanha Suurtori, Akatemiatori sekä kirkon takana sijainnut Kalatori (Kalpa 1977). Nykyisin alueen luonne on toinen. Vanhan Suurtorin pohjoispuolinen alue on rakentamatonta ja paikalla sijaitsee tuomiokirkkoon rajoittuva puistoalue, jonka vilkasliikenteinen Aninkaistenkatu jakaa kahteen osaan. Vanhan Suurtorin ja puiston rajaamille kortteleille on muodostunut 1800-luvun aikana suhteellisen yhtenäinen rakennusmiljöön, joka arkkitehtoniselta tyyliltään noudattelee empireä.

Vanhan Suurtorin eteläpuoleisilla alueilla rakennetun ympäristön muutokset ovat olleet suurempia. Suurtorilta etelään, nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon paikalla, ovat rakennukset ja rakennusryhmät seuranneet toisiaan (kuva 3). Museon, nk.

Rettigin palatsin, paikalla aiemmin sijainneet rakennukset ovat tuhoutuneet vuoden 1827 palossa täysin – jäljellä ovat vain Aboa Vetus -museossa esillä olevat rakennusten kivijalat sekä alueelta tehtyjä esinelöytöjä. Vuoden 1832 piirustusten mukaan paikalle rakennettiin kolmen empirerakennuksen ryhmä, joka kuitenkin vuonna 1865 muutettiin yhtenäiseksi kiinteistöksi. Aurajoen kylpylaitos aloitti toimintansa tässä talossa vuonna 1874. Vuonna 1907 kylpylä muutettiin ensin Rettigin tupakkatehtaaksi ja 20 vuotta myöhemmin paikalle rakennettiin sen nykyiset rakennukset, arkkitehtitoimisto Jung & Jungin suunnittelema Rettigin su-

Kuva 3. Aboa Vetus & Ars Novan -museokompleksin karttakuva. Turun kaupunkihistoriaa ja -kehitystä kuvaava museo avattiin yleisölle vuonna 1995. Vanhimmat arkeologiset löydökset ovat ajoitettu 1300-luvulle. Historiallinen museo-osa limittää kaupunkikehityksen esittelyssä osuvasti autenttisen (tieteelliset löydökset) ja assosioidun historiakerronnan (paikalliset legendat) tapoja.

vun paikoin yli kolmemetrisellä muurilla eristetty yksityiskoti (Kalpa 1977, s. 147).

Vanhan Suurtorin sekä Aboa Vetus -museon esimerkit viittaavat elävän kaupunkihistorian merkitykseen maiseman muodostumisessa. Maisema ei ole koskaan "historiaton". Lähestyttäessä aluetta kaupunkikulttuurin näkökulmasta, urbaanin maiseman käsitteellinen tarkastelu saa konkreettisen merkityksen. Alue on ollut Turun kehittymisessä varsin keskeinen: paitsi siksi, että koko kaupungin kasvu on saanut alkunsa näiltä sijoilta myös alueella toimineet instituutiot ovat muokanneet paikan kulttuurista luonnetta ja rakentumista erääksi suomalaisen kaupunkikulttuurin syntysijaksi. Tuomiokirkko, Åbo Akademi sekä Raatihuone ovat kaupunkikulttuurin syntymisen kannalta huomattavia instituutioita. Lisäksi Vanhalla Suurtorilla kohdanneet kauppiaat ja kaupunkilaiset ovat omaksuneet toisiltaan uusia tapoja sekä kulttuureja, joiden välittymisellä on oma vaikutuksena suomalaiseen kaupunkielämän kehittymisessä. Myös kirkollinen toiminta on lyönyt maisemaan oman leimansa luostarikouluineen ja pappisseminaareineen. Aboa Vetuksen alue puolestaan kertoo omaa tarinaansa kaupungin kasvusta. Ensimmäiset kivitalot rakennettiin Turussa mm. juuri näille sijoille ja ennen vuoden 1827 paloa alueella sijaitsi yksi Turun kolmesta kivitalosta, joissa on kaikkiaan kolme kerrosta (nk. Baerin talo) (Kalpa 1977).

Instituutioihin sidottu kaupunkihistoria ja sen suhde rakennettuun ympäristöön voivat synnyttää ristiriitaisia tunteita. Onko kaupunkihistoriaa nähtävissä vain museoissa vai voiko kaupunkihistorian käsittää myös muina ilmiönä, kuin vain rakennuksina ja historiallisina kulttuurikerroksina? Tutkimusalueen ytimessä sijaitseva Aboa Vetus -museo antaa yhden mahdollisuuden vastata tähän kysymykseen. Museon tarkoituksena on tuottaa kaupunkihistoria lähelle kaupunkilaisia. Museossa kävijälle pyritään muodostamaan monipuolinen, eri tutkimustapoihin perustuva näkemys Turun kehityksestä.

Luonnollisesti Turun historiallisen keskustan alueella on myös muita historiallisiin representaatioihin viittaavia kohteita. Esimerkkinä voidaan mainita Vanhalla Suurtorilla vuosittain järjestettävät keskiaikaiset karnevaalit. Vaikka kyseessä on keinotekoisesti tuotettu tapahtuma, se tuo kaupunkihistorian osaksi sekä kaupunkilaisten paikkakokemusta että alueen maisemaa. Artefaktuaalisesta luonteestaan huolimatta tapahtumalla on merkittävä asema perinteen esillepanossa Turun historiallisessa miljöössä. Toisaalta myös lukuisat patsaat ja muistolaatat voidaan nähdä osina laajempaa kaupunkihistorian ja -kulttuurin tarinaa. Niistä

jokainen muodostaa oman, kaupungin historiallista perusluonnetta sekä kaupunkielämän asennetta, jäsentävän diskurssinsa. Kaupunki tavallaan elää historian sisällä vaikka pyrkiikin tekemään siitä menneen elämäntavan kehyksen (kuva 4).

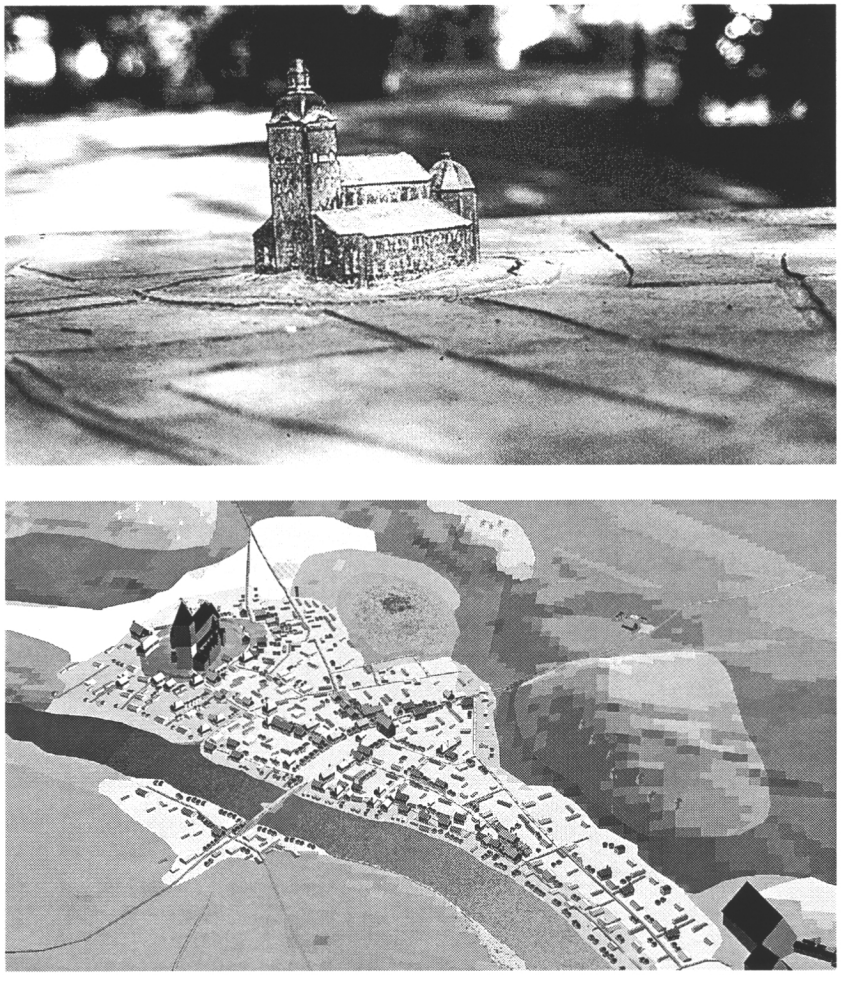

Kuva 4. Yllä kuvattuna Tuomiokirkonpuistossa sijaitseva "Vanhan Kirkkokorttelin" pienoismalli. Vuonna 1930 pystytetyssä muistokivessä kuvataan keskiaikaisen Turun korttelirakennetta vuodelta 1756 (kuva TAÄ, 1997). Alla esimerkki Aboa Vetus -museossa sijaitsevista tietokoneillustraatioista, joissa kuvataan Turun kehitystä vuodelta 1480. Kuva perustuu suoritettuihin arkeologisiin tutkimuksiin sekä luonnonmaiseman prosessien tieteelliseen tulkintaan (alakuvan lähde ja ©: Aboa Vetus & Ars Nova).

Lopputulemia: perinnettä nykyisyyden silmin?

Maiseman historiallisten ja kulttuuristen elementtien hyödyntämiseen imagon rakentamisessa liittyy tiettyjä ongelmia. Kuten edellä viitattiin, on suomalainen kaupunkihistoria pääasiassa kaupunkien instituutioiden, valta- ja virkakoneiston historiaa. Näyttääkin vahvasti siltä, että kaupunkitutkimuksen alalla varsinaista kaupunkilaisuuden ja kaupunkikulttuurin historiaa ei ole haluttu Suomessa korostaa (Kolbe 1995). Toisaalta ainoastaan symbolisten imagoresurssien soveltaminen kaupunkien markkinointityössä saattaa johtaa sinänsä virheellisiin tulkintoihin paikkakunnan todellisesta luonteesta (Phillips 1993).

Tilanne on kuitenkin muuttumassa. Monessa kaupungissa historialliset tapahtumat sekä historian merkitys kaupungin kehittymiselle on otettu uudelleen paitsi matkailuteollisuuden myös alueellisen kehityksen taustaksi (Gold ja Ward 1994, vrt. Virkkala 1999). Toinen osoitus uudenlaisesta suhtautumisesta urbaaniin perinteeseen on yleinen kaupunkikeskustelun muutos. Kaupunkikehitys nähdään yleisesti paikallisen (ja alueellisen) kehityksen kannalta myönteisenä ilmiönä, toki muistaen kaupungistumiseen ja kaupunkiuudistuksiin liittyvät monet ongelmat ja ristiriidat (esim. Jauhiainen 1995, Haarni ym. 1997).

Esityksessä hahmoteltua urbaanin maiseman tutkimusotetta voidaan arvioida kriittisesti kahdesta suunnasta. Yhtäältä tutkimusotteessa turvaudutaan osin kaupunkitutkimuksen perinteellisiin kysymyksenasetteluihin kaupunkihistoriasta ja kaupunkikehityksestä. Toisaalta esitetyssä näkökulmassa on pyrkimys lähestyä urbaanin maiseman muodostumisen prosesseja tavalla, jossa korostuu kokonaisvaltainen kaupunkikehityksen tarkastelu. Pyrkimys kokonaisvaltaisuuteen konkretisoituu myös siten, että urbaanin maiseman kulttuuristen tasojen voi nähdä vastakohtana fragmentaarisuuteen pyrkivälle postmodernille kaupunkitulkinnalle. Voi väittää, että tässä esitetty urbaanin maiseman tutkimusote muodostaa kokonaisvaltaisuuteen pyrkivän käsiterakenteen, jossa yksittäiset "maisemakertomukset" (esim. kaupunkihistorian kohdalla) muodostavat kuvan laajemmasta yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta kerronnasta. Tuloksena on, että urbaani maisema jäsentyy sekä arkielämän konkreettiseksi kosketuspinnaksi että maantieteellisesti teoretisoiduksi tavaksi ymmärtää kaupunkimaista elinympäristöämme, yhteiskuntaamme ja kulttuuriamme. Tutkimuksellisesti myös ajatus kaupunki-

imagojen ja konkreettisen kaupunkikuvan yhdistämisestä on uusi. Perinteisessä mielikuvamerkityksessä imagojen tulkinta ei yksin riitä selittämään kaupunkien välisen kilpailun sekä rakennetun ympäristön välistä suhdetta. Kaupungeista syntyvät mielikuvat perustuvat erilaisiin imagoresursseihin. On jokseenkin selvää, että molempia resursseja hyödynnetään imagon rakentamisen taustalla, mutta niiden välinen suhde lopulta ratkaisee imagotuotannon onnistumisen tai vähintäänkin sen oikeellisuuden. Kaupunki ei koskaan voi olla vain tuotettu hyödyke, jonka myyminen olisi riippuvainen vain taloudellisesti perustelluista arvoista.

Tutkimusotteen hyödyntämisen kannalta oleellinen kysymys liittyy siihen, millaista historianäkemystä siinä halutaan tuoda esille. Suhteutettuna konkreettisiin tutkimuskohteisiin kysymys historiallisuudesta, autenttisuudesta sekä perinteen tuottamisesta on vielä mielenkiintoisempi (ks. Crang 1996, s. 415–417). Historiallisen maiseman "romantisointi" tapahtuu aina nykyisyydestä käsin. Toisaalta pyrittäessä hyödyntämään historiallisia paikkoja ja rakennuksia on sekä tutkijoiden että imagon rakentamisesta vastaavien tahojen pystyttävä vastaamaan kysymykseen siitä, millaisia tulkintoja ja autenttisuuden vaatimuksia historian representaatioihin liittyy? Kysymys ei ratkea yksin tässä esitettyjen käsitteellisten maisema- ja imagonäkemysten myötä. Avoimeksi jäävä kysymys vaatii eri tahojen välistä keskustelua paikkojen edistämisen politiikan sisällöistä sekä niistä kulttuurisista rakenteista, joita maisemassa halutaan tuoda esille. Empiirisen tutkimuksen näkökulmasta tämä johtaa monipuolisten aineistojen pariin. Toisaalta moninaisesta aineistoperustalta tehtävät erilaiset, joskus ristiriitaisetkin, tulkinnat ovat myös mahdollisia. Olisikin löydettävä kestävä perusta sekä urbaanin maiseman tulkinnoille että kaupunkien imagotuotannon arvioinnille. Näihin kysymyksiin kirjoituksessa esitetyt maisema- ja imagotutkimuksen näkökulmat pyrkivät osaltaan vastaamaan.

Lopulta avoimeksi jää myös se, kuinka kaupunkirakentamisesta vastaavat organisaatiot sitoutuvat maisema- ja imagoteeman kulttuuriseen analysointiin. Kysymykset esimerkiksi siitä, kuinka hyvin kaupunkisuunnittelijat ovat informoituja "maiseman moninaisuudesta" tai imagojen vaikutuksesta "kaupunkikokemukseen" on varsin laajoja ja monimutkaisia. Ratkaisumahdollisuutena on, että alan tutkijat ja suunnittelijat voisivat lähestyä toisiaan sekä käytännön työssä että omien alakohtaisten kysymysten kehittelyssä. Artikkelissa esitellyn, vahvasti perustutkimukseen, sijoittuvan tutkimusotteen soveltaminen suunnittelutyössä

ei ole ongelmatonta: siihen liittyy liiaksi näkökulmavaihdoksia. Toisaalta pitäytyminen vain totutuissa suunnittelulähtökohdissa syventää tutkijoiden ja käytännön kaupunkikehitystyötä tekevien tahojen eroa. Suunnittelutyössä olisikin seurattava aktiivisemmin alan tutkimusta – myös perustutkimusta.

Kirjallisuus

Ainiala, T. 1997. Mistä Suomen kaupungit ovat saaneet nimensä? Hiidenkivi 4/97: 19–21.

Andersson, H. 1997. Kulttuuri ja paikan politiikka. Julkaisussa: Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani, S. (toim.). Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. s. 107–128.

Cosgrove, D. 1990. Spectacle and society: landscape as theater in premodern and post-modern cities. Julkaisussa: Groth, P. (toim.). Vision, Culture and Landscape. Working Papers from The Berkeley Symposium on Cultural Landscape Interpretation. University of California, Berkeley. s. 221–239.

Crang, M. 1996. Magic Kingdom or a quixotic quest for authenticity? Annals of Tourism Research 23(2): 415–431.

Domosh, M. 1992. Urban imagery. Urban Geography 13(5): 475–480.

— 1993. Imagining our cities: utopic visions and contested realities. Urban Geography 14(6): 568–573.

Duncan, J. & Ley, D. (toim.) 1993. Place/Culture/Representation. Routledge, London & New York. 341 s.

Eyles, J. & Peace, W. 1990. Sign and symbols in Hamilton: an iconology of steeltown. Geografiska Annaler 70B: 2–3, 73–88.

Gold, J.R. & Ward, S.V. (toim.) 1994. Place Promotion. The Use of Publicity and Marketing to Sell Towns and Regions. John Wiley & Sons, Chichester. 268 s.

Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani, S. (toim.) 1997. Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. 285 s.

Jackson, P. 1989. Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography. Unwin Hyman, London. 231 s.

Jauhiainen, J. S. 1995. Kaupunkisuunnittelu, kaupunkiuudistus ja kaupunkipolitiikka. Kolme eurooppalaista esimerkkiä. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 146. 384 s.

Kalpa, H. 1977. Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään I. Oy Turun Sanomat, Turku.

Kolbe, L. 1995. Voiko suomalainen omakuva olla urbaani? Julkaisussa: Harvilahti, A & Rautonen, M. (toim.). Kirjoituksia kaupungista. Ympäristöministeriö, Helsinki. s. 97–110.

Ley, D. 1988. From urban structure to urban landscape. Urban Geography 9(1): 98–105.
— 1990. Urban liveability in context. Urban Geography 11(1): 31–35.
Nikula, R. 1981. Yhteinäinen kaupunkikuva 1900–1930. Suomalaisen kupunkirakentamsen ihanteista ja päämääristä, esimerkkinä Helsingin Etu-Töölö. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki. 320 s.
Phillips, R. S. 1993. The language of images in geography. Progress in Human Geography 17(2): 180–194.
Quilley, S. 1999. Enterpreuneurial Manchester: the genesis of elite consensus. Antipode 31(2): 185–211.
Raivo, P.J. 1996. Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa. Nordia Geographical Publications 25(1). 370 s.
Schein, R.H. 1997. The place of landscape: a conceptual framework for interpreting an American scene. Annals of Association of American Georgraphers 87(4): 660–680.
Short, J.R. 1996. The Urban Order. An Introduction to Cities, Culture, and Power. Blackwell Publishers, Oxford. 506 s.
— , Benton, L.M., Luce, W.B. & Walton, J. 1993. Reconstructing the image of an industrial city. Annals of Association of American Georgraphers 83(2): 207–224.
Tuovinen, P. 1992. Ympäristökuva ja symboliikka. Ympäristökuvan ja siihen liittyvien merkitysten analysointimetodiikasta. YTK A20. Espoo. 151 s.
Virkkala, S. 1999. Aluekehitysohjelmat, yhdyskuntien kehityspolut ja muuttuva alueellinen työnjako: esimerkkinä Kokkolan gateway-strategia. Nordia Tiedonantoja 1/1999: 10–21.
Whitehand, J.W.R. & Larkham, P.J. 1982. The urban landscape: issues and perspectives. Julkaisussa: Whitehand, J.W.R. & Larkham, P.J. (eds.). Urban Landscapes. International Perspectives. Routledge, London & New York. s. 1–19.
Young, C. & Lever, J. 1997. Place promotion, economic location and the consumption of the city image. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 88(4): 332–341.
Äikäs, T.A. 1996a. Kaupunki merkitysten merellä: näkökulmia urbaaniin maisemaan ja kaupunkikuvaan. Alue ja Ympäristö 25(2): 70–80.
— 1996b. Kaupunki-imagon tulkintaa: kulttuurimaantiedettä, sosiosemiotiikkaa ja teknologiaa. Yhteiskuntasuunnittelu 34(1): 3–14.
— 1998. Vertical and horizontal urbanscapes. Julkaisussa: Ylimaula, A-M. & von Wright, G. H. (toim.). Rationality Runs Amok – Rationaliteten löper amok. Acta Universitatis Ouluensis C 121: 83–95.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 75–86.

Maisemavaikutusten arviointi – tapaustutkimus Pallastuntureilla

Mervi Hytönen

Johdanto

Matkailu on viime vuosikymmeninä lisääntynyt voimakkaasti. Suurien massojen matkailusta on seurannut myös merkittäviä rakennushankkeita ja niiden vaikutukset ovat tuntuvia.

Matkailu suuntautuu yleensä maisemiltaan ainutlaatuisille ja luonnonkauniille alueille. Matkailun seurauksena nämä paikat ovat usein muuttuneet ja alkuperäinen luonto, maisema ja rakennuskanta ovat jääneet matkailurakentamisen jalkoihin. Mikäli matkailua ei ole ollenkaan säädelty, se on saattanut hävittää altaan ne alkuperäiset piirteet, jotka matkailun syntymiseen alunperin olivat vaikuttamassa.

Matkailualueiden suunnittelu ja rakentamisen ohjaus on usein ollut vähäistä tai se on jopa kokonaan puuttunut. Tämän vuoksi luonnon ja maiseman arvot ovat jääneet taka-alalle. Lapissa ja herkissä arktisissa olosuhteissa yleensä, näiden arvojen huomiotta jättämisellä voi olla hyvinkin dramaattiset seuraukset.

Luoteis-Lapissa Kittilän kunnassa sijaitsevalla Pallastuntureiden alueella (kuva 1) ei matkailu ole saanut vielä yliotetta alkuperäisestä maisemasta ja luonnosta, kiitos tästä kuuluu kansallispuistostatukselle. Alueella toimiva matkailuyrittäjä on kuitenkin esittänyt toiveensa hotellin laajentamisesta matkailutoiminnan kannattavuuden takaamiseksi. Yhtenä Suomen kansallismaisemista, Pallaksella haluttiin erityisesti maiseman huomioiminen taata. Tämän vuoksi asiaa haluttiin tutkia ja mahdollisen rakentamisen vaikutuksia perusteellisesti arvioida ennen ratkaisujen tekoa tai toimenpiteisiin ryhtymistä. Tavoitteena Pallaksella on matkailun kehittäminen luonnon ja maiseman arvot huomioiden. Tällöin tärkeää on juuri niiden erityispiirteiden säilyttäminen, jotka tekevät alueesta matkailullisesti kiinnostavan.

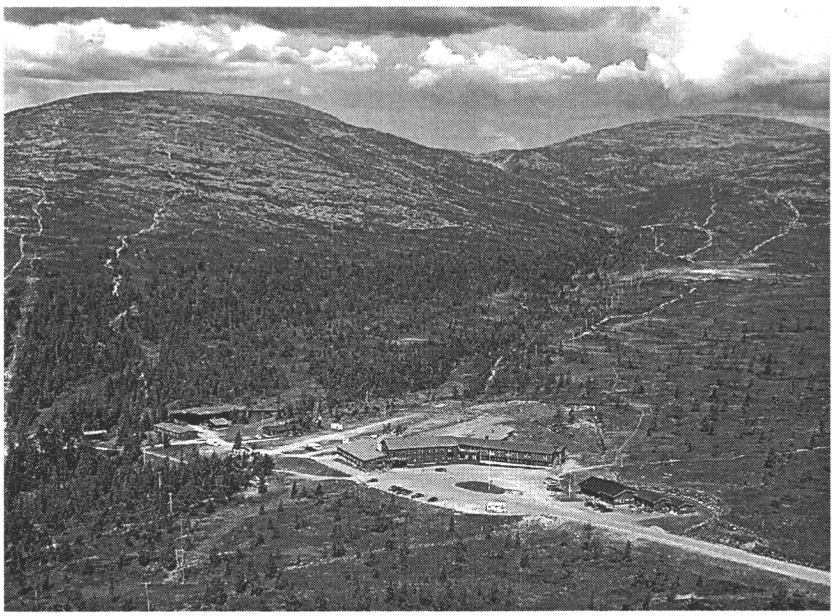

Kuva 1. Hotelli Pallas ja kansallispuiston luontokeskus. Taustalla Laukukero ja taaempana Taivaskero (Kuva: Lentokuva Vallas Oy).

Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosastolle tekemäni maisema-arkkitehtuurin diplomityön aiheena oli selvittää mahdollisen lisärakentamisen maisemavaikutukset. Diplomityön tekeminen alkoi keväällä 1998 ja se valmistui maaliskuussa 1999 (Hytönen 1999).

Maisemavaikutukset

Laissa ympäristövaikutusten arviointimenettelystä vuodelta 1994 ympäristövaikutuksilla tarkoitetaan mm. vaikutuksia ihmiseen, maa- ja kallioperään, vesiin, kasvillisuuteen, yhdyskuntarakenteeseen, *maisemaan*, kaupunkikuvaan ja kulttuuriperintöön (Laki ympäristövaikutusten arviointimenettelystä 10.6.1994/468).

YVA-laissa maisema on käsitetty yhtenä suppeana osana kokonaisuutta, yleensä käytännössä maisemalla tarkoitetaan maisemakuvaa eli maiseman visuaalista ilmentymää. Itse käsitän maiseman dynaamisena kokonaisuutena, johon kuuluvat sekä maiseman ekologiset, rakenteelliset, visuaaliset, tilalliset että kulttuurihistorialliset perustekijät. Tällöin maisemavaikutukset käsittävät suuren osan YVA-lain luettelemista ympäristövaikutuksista.

Käytännön projekteissa ei ole merkitystä sillä käsitelläänkö esimerkiksi vaikutukset kasvillisuuteen omana asianaan vai liitetäänkö se suuremman maisemaekologia-kokonaisuuden alle. Tärkeää on se, että kaikki tärkeät tekijät on otettu huomioon ja että myös näiden muodostama kokonaisuus ja vuorovaikutussuhteet otetaan huomioon.

Oman käsitykseni mukainen määritelmä maisemavaikutuksista tuo mielestäni hyvin esiin sen, kuinka laajaa kokonaisuutta ympäristövaikutuksista maisema-arkkitehti voi käsitellä. Tietenkin eri alojen asiantuntijoiden panos arviointityössä ja tietyissä spesifisissä kysymyksissä on tarpeen. Maisema-arkkitehti voi kuitenkin tuoda arviointiin mukaan sen kokonaisnäkemyksen, jota kukaan muu ei välttämättä osaa antaa. Esimerkiksi biologi tutkii kasvillisuuteen kohdistuvia muutoksia ja hydrologi veden laatuun ja vesiolosuhteiden muutoksiin kohdistuvia vaikutuksia, mutta kukaan ei välttämättä mieti kuinka kasvillisuuden muutokset heijastuvat vesiolosuhteisiin tai päin vastoin. Maisema-arkkitehdin tavalla mieltää nämä osaset kokonaisuudeksi pystytään todennäköisemmin havaitsemaan muutoksien aiheuttama yhteisvaikutus.

Vaikutusten arvioinnin periaatteita

Maisemavaikutusten arviointiin liittyy tiettyjä yleisesti hyväksyttyjä periaatteita (Guidelines for Landscape... 1995, s. 22–23), joita pyrittiin myös Pallaksen arviointityössä noudattamaan. Seuraavassa käsittelen mielestäni muutamia tärkeimpiä näistä periaatteista.

Prosessin kulun ja eri vaiheissa tehtyjen ratkaisujen kuvailu sekä perustelut on tärkeää tuoda selkeästi esille. Myös ulkopuolisten tulee voida saada käsitys arviointiprosessista ja siinä tapahtuneista vaiheista. Tämä takaa mm. sen, ettei mitään esille tullutta vaihtoehtoa voida tiputtaa pois tarkasteluista ilman riittäviä selvityksiä ja perusteltuja syitä.

Vaikutusten arvioinnissa on tärkeää prosessin kuvailun lisäksi kuvailla käytetyt menetelmät selkeästi ja ymmärrettävästi. Tämä siksi, jotta arviointi olisi toistettavissa ja että arviointi olisi uskottavaa. Menetelmien käyttöön liittyy myös selkeästi määriteltyjen ja yleisesti hyväksyttyjen termien käyttö. Tämä ei välttämättä aina maiseman osalta ole kovin helppoa, koska maisema käsitetään niin monella tavalla henkilöstä ja ammattikunnasta riippuen.

Arvioinnissa tärkeää on myös arvioijan puolueettomuus. Tämä tarkoittaa käytännössä mm. sitä, että sekä selkeät objektiiviset faktat että myös subjektiiviset arvot tuodaan esille. Maisemavaikutuksiin liittyen erityisesti ekologiset tekijät ovat enemmän mitattavia objektiivisia asioita, kun taas maiseman visuaaliset ja esteettiset tekijät ovat enemmän kunkin arvioijan omista lähtökohdista riippuvaisia.

Vaikutusten arvioinnissa on tärkeää toisaalta kaikkien potentiaalisesti merkittävien vaikutusten täydellinen ja kattava selvittäminen, ja toisaalta taas arvioinnin organisointi siten, että keskitytään olennaisimpiin kysymyksiin. Vaikutusten tunnistamisvaiheessa on tärkeää kaikkien ympäristötekijöiden läpikäynti, mutta arvioinnin edetessä on syytä paneutua niihin olennaisimpiin ja merkittävimpiin kysymyksiin, mistä kulloisessakin projektissa on kyse.

Arvioinnin loppuvaiheessa tulee paneutua haittavaikutusten välttämiseen, lieventämiseen tai poistamiseen. Pallaksella tämä toteutettiin käytännössä laaditun maisemasuunnitelman avulla, jossa esitettiin sekä haittoja lieventäviä toimenpiteitä että ratkaisuja nykytilanteen ongelmiin.

YVA-hankkeissa tärkeässä asemassa on tiedottaminen sekä vuorovaikutus päättäjien ja osallisten kesken. Pallaksella tähän pyrittiin mm. eri viranomaistahoista koostuvan ohjausryhmän avulla, sen tarkoituksena oli ohjata tehtyä työtä sekä tehdä tarvittavat välipäätökset prosessin eri vaiheissa. Muutoin tiedottaminen tapahtui lehdistön avulla.

Maisema-analyysit

Arvioinnin ja suunnittelun pohjaksi laadittiin alueelta monipuoliset maisema-analyysit. Perusselvitysvaiheessa tutkittiin alueen maiseman historiallinen kehitys, luonnonolosuhteet (kallio- ja maaperä, ilmasto, vesiolosuhteet, kasvillisuus ja eläimistö) sekä maankäytön ja rakennetun ympäristön nykytila.

Perusselvitysten pohjalta laadittiin analyysit maisemarakenteesta, maisemakuvasta ja maisemamielikuvasta (ks. Hytönen 1999, http://www.kolumbus.fi/merhyt/diplomityo.htm). Näistä johdettiin edelleen arvottavat analyysit sekä maisemalliset suositukset, joista enemmän kappaleessa Maisemalliset suositukset.

Maiseman arvottamista tapahtui koko analyysivaiheen ajan, erityisesti maisemarakenne-, maisemakuva- ja maisemamielikuva-analyysejä laadittaessa. Arvottavat analyysit päätin laatia

tuodakseni paremmin esille alueen maisemalliset arvot ja ongelmat. Tämä liittyy myös YVA:n periaatteeseen, että tehtyjen johtopäätöksien tulisi välittyä selkeästi myös ulkopuolisille.

Maisemarakenneanalyysi ja maisemaekologiset arvot

Maisemarakenneanalyysi pohjautuu suomalaiseen maisemarakenneteoriaan (mm. Rautamäki 1989), jota hieman lappilaiseen maisemaan soveltaen työssäni käytin. Rautamäki-Paunilan (1982, s. 8) mukaan maisemarakenne on "maastorakenteen sekä siinä toimivien luonnonprosessien ja kulttuuriprosessien dynaaminen kokonaisuus, jonka perusosia ovat maa- ja kallioperä, ilmasto, vesi, elollinen luonto ja kulttuurisysteemi". Tehty maisemarakenneanalyysi kuvaa yksinkertaistettuna alueen luonnon ja rakennetun ympäristön pääpiirteitä.

Perusselvityksien ja maisemarakenneanalyysin pohjalta tehtiin analyysi "Maisemaekologiset arvot", jota voisi kutsua myös "Maisemarakenteellisiksi arvoiksi". Simons ja Henttonen (1973, s. 10) ovat määritelleet maisemaekologian "tiedoksi sekä luonnon itsensä että luonnon ja ihmisen välisestä vuorovaikutuksesta ja syy-seuraussuhteista". Maisemaekologisessa arvoanalyysissä tuodaan esiin ne luontoon ja rakennettuun ympäristöön sekä niiden vuorovaikutussuhteisiin liittyvät erityispiirteet ja arvokohteet, jotka on erityisesti tärkeää ottaa suunnittelussa huomioon. Maisemaekologisia arvoja olivat mm. luonnonsuojelullisesti arvokkaat alueet ja kohteet, herkät kasvupaikkatyypit, maa- ja kallioperän erityisalueet, jyrkät rinteet ja vesiolosuhteiltaan herkät alueet.

Maisemakuva-analyysi ja maisemakuvalliset arvot

Maisemakuva-analyysin pohjana olivat Lynchin (1960), Elfströmin (1991) ja Stahlschmidtin (1992) menetelmät maiseman ja kaupunkikuvan analysoinnista. Maisemakuvan analysoinnin osa-alueita olivat maiseman muodot ja mittasuhteet, maisematila, sen luonne ja siihen vaikuttavat elementit (esim. rajaavat elementit), yksittäiset maiseman elementit, maamerkit ja solmukohdat, näkymät ja näköalapaikat sekä suunnistettavuutta helpottavat elementit (viivat ja pisteet).

Maisemakuva-analyysi itsessään on jo arvottava analyysi, mutta arvojen tuomiseksi esille selkeämmin laadittiin johtopäätöksenä analyysi "Maisemakuvalliset arvot". Siinä tuotiin esille ne visuaaliset ja tilalliset erityispiirteet, jotka tulee suunnittelussa ottaa erityisesti huomioon. Maisemakuvallisia arvoja analysoidessa oli kriteerinä mm. yhtenäisyys, kontrastit, tunnistettavuus, omaleimaisuus, monimuotoisuus, voimakkaat tilavaikutelmat, orientoituvuutta lisäävät tekijät jne. Maisemakuvallisesti Pallas nousee kaikilla kriteereillä mitattuna hyvin korkealle, ja alueen "sisäinen" arvottaminen olikin vaikea tehtävä.

Maisemamielikuva-analyysi

Maisemamielikuva-analyysi pohjautuu Tuovisen (1992) esittämään menetelmään. Maisemamielikuvalla tarkoitetaan niitä mielikuvia, joita joku maisema ihmisessä synnyttää. Voidaan puhua myös maiseman symbolisista merkityksistä sekä paikan hengestä. Maisemamielikuva-analyysi pohjautui sekä omiin kokemuksiini alueesta että tekemiini haastatteluihin. Haastattelin alueen matkailijoita sekä kansallispuiston työntekijöitä heidän mieltymyksiensä ja näkemyksien kartoittamiseksi. Myös erityisesti maiseman historiallinen analyysi loi pohjaa maisemamielikuva-analyysin teolle. Maisemamielikuvista en laatinut erillistä arvottavaa analyysiä.

Maisemahäiriöt

Maisemahäiriöt ovat sekä maisemaekologisia että maisemakuvallisia ongelmia, usein molempia. Pahimpia häiriöitä Pallaksella ovat nykyisen hotellin lähiympäristö kokonaisuudessaan sekä polkujen ja muun maaston kuluneisuus.

Maisemalliset suositukset

Maisema-analyysien pohjalta laadittiin Pallaksen hotellin lähiympäristöön maisemalliset suositukset rakentamiselle ja toimintojen sijoittumiselle. Suositukset jakautuivat maisemaekologisiin, maisemakuvallisiin ja toiminnallisiin suosituksiin. Suositukset ovat inventointien, analyysien ja arvottamisen perusteella tehty yhteenveto alueen mahdollisuuksista ja rajoituksista.

Hotellin lähiympäristö jaettiin osa-alueisiin, joille määriteltiin niiden herkkyys. Herkkyysluokituksessa oli kolme eri luokkaa: erittäin herkkä, herkkä ja ei-herkkä. Mallina herkkyysluokituksessa käytettiin Kolin arkkitehtuurikilpailua varten laadittua suunnitteluohjetta (Wilska 1996).

Osa-alueiden rajauksen perusteena oli identiteetiltään eriluonteisten alueiden esiintuonti. Osa-alueittaisissa suosituksissa tuotiin esille alueen tärkeimmät arvot, häiriötekijät, rajoitukset, alueen potentiaaliset käyttömahdollisuudet ja huomioon otettavat yhteydet. Suosituksissa esitettiin yhteenvetona alueiden kyky sopeutua muutoksiin.

Maisemalliset suositukset olivat pohjana vaikutusten arvioinnissa tehdyissä peittokartta-analyyseissä (menetelmistä tarkemmin seuraavassa).

Maisemavaikutusten arvioinnin menetelmät

Maisemavaikutusten arvioinnissa käytettiin kolmea eri menetelmää. Tärkein ja tuloksekkain arviointimenetelmä oli mielestäni paikkatietoavusteisesti laaditut peittokartta-analyysit (ns. overlay-analyysi). Ne tarkoittavat käytännössä yksinkertaisesti sitä, että eri vaihtoehtoja kuvaavat kartat sijoitetaan maiseman arvoja ja ongelmia sekä maisemallisia suosituksia kuvaavien kartta-analyysien päälle.

Toinen käytetty menetelmä oli tavoite-kriteeri -malliksi nimittämäni menetelmä, joka perustuu saksalaisiin esikuviin (mm. Aufstellung kommunaler... 1995). Kyseistä menetelmää kuvaa oheinen kaaviokuva (kuva 2). Menetelmän mukaan laadittiin Pallaksen maiseman kehittämiselle tietyt päätavoitteet, joita tarkennettiin hierarkisesti edelleen yksityiskohtaisemmiksi ja konkreettisiksi osatavoitteiksi ja arviointikriteereiksi. Päätavoitteet perustuvat erityisesti kansallispuistosta asetettuun lakiin ja asetukseen, puiston hoito- ja käyttösuunnitelmaan sekä kansallispuiston järjestyssääntöihin. Päätavoitteita tarkennettiin osatavoitteiksi ja arviointikriteereiksi tehtyjen inventointien ja analyysien pe-

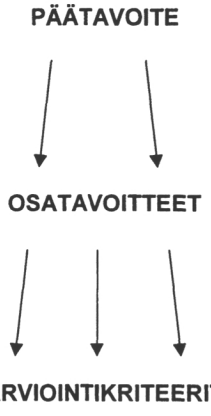

Kuva 2. Tavoite-kriteeri -mallia havainnollistava kaaviokuva.

rusteella. Oheisessa taulukossa 1 on esimerkki yhdestä päätavoitteesta johdetuista osatavoitteista ja arviointikriteereistä.

Arviointikriteerit asetettiin kysymysmuotoon ja ne tehtiin selkeästi ymmärrettäviksi, jotta arvioiminen voitiin tehdä vastaamalla kysymykseen joko kyllä tai ei (tai ei tietoa). Nämä kysymykset tehtiin jokaisen vaihtoehdon osalta erikseen, ja vastaukset koottiin arviointitaulukoksi. Taulukkoa tarkastelemalla pystyy melko helposti ja nopeasti saamaan yleiskuvan siitä minkälaisia vaikutuksia kukin vaihtoehto aiheuttaa.

Tavoite-kriteeri -mallin merkitys varsinaisessa arvioinnissa oli tärkeä. Joukossa oli tosin kysymyksiä, joiden perusteella ei saatu esiin eroja eri vaihtoehtojen välillä. Joissakin kysymyksissä oli myös vaikeaa miettiä, missä kulkee se raja, jolloin vaikutus katsotaan haitalliseksi. Tavoite-kriteeri -malli oli kuitenkin tärkeä myös ns. tsekkauslistana, jotta mitään vaikutuksia tai aspekteja ei unohtuisi arviointia tehdessä.

Kolmantena menetelmänä käytettiin ns. havaintopistemenetelmää. Siinä alueelta valittiin kahdeksan pistettä, joista hotelli näkyy. Pisteiden valintaperusteena oli, että niissä ihmiset yleensä pysähtyivät ihailemaan maisemia tai ottamaan valokuvia. Pisteiden valinnan pohjana olivat omat havaintoni maastosta sekä tekemäni haastattelut.

Havaintopisteistä otettiin valokuvat. Kuhunkin valokuvaan upotettiin kuvankäsittelyohjelmalla (Photoshop) vaihtoehdot ja muokattiin muutakin ympäristöä suunnitelmien mukaan. Havainnekuvien perusteella pystyttiin arvioimaan kunkin vaihtoehdon vaikutuksia maisemakuvaan ja erityisesti tärkeimpiin

Taulukko 1. Esimerkki tavoite-kriteeri -mallin päätavoitteen tarkentumisesta osatavoitteeksi ja arviointikriteereiksi.

Päätavoite	Osatavoite	Arviointikriteeri
Rakentamisen ja muiden toimintojen tulee sijoittua maisemaekologisesti kestävällä tavalla	Kasvillisuuden olosuhteiden säilyminen / turvaaminen tulee huomioida suunnittelussa.	Sijoittuuko uutta rakentamista tai muita toimintoja huonosti kulutusta kestäville kasvupaikkatyypeille?
		Onko kulutuksen ohjaamiseksi reitit sijoitettu oikein ja onko niitä riittävästi?

näkymiin. Ohessa on esimerkki havaintopisteestä 1 otetusta nykytilan valokuvasta sekä siihen tehdystä valokuvasovitteesta, joka esittää hotellin pihalle saavuttaessa aukeavaa sisääntulonäkymää (kuva 3).

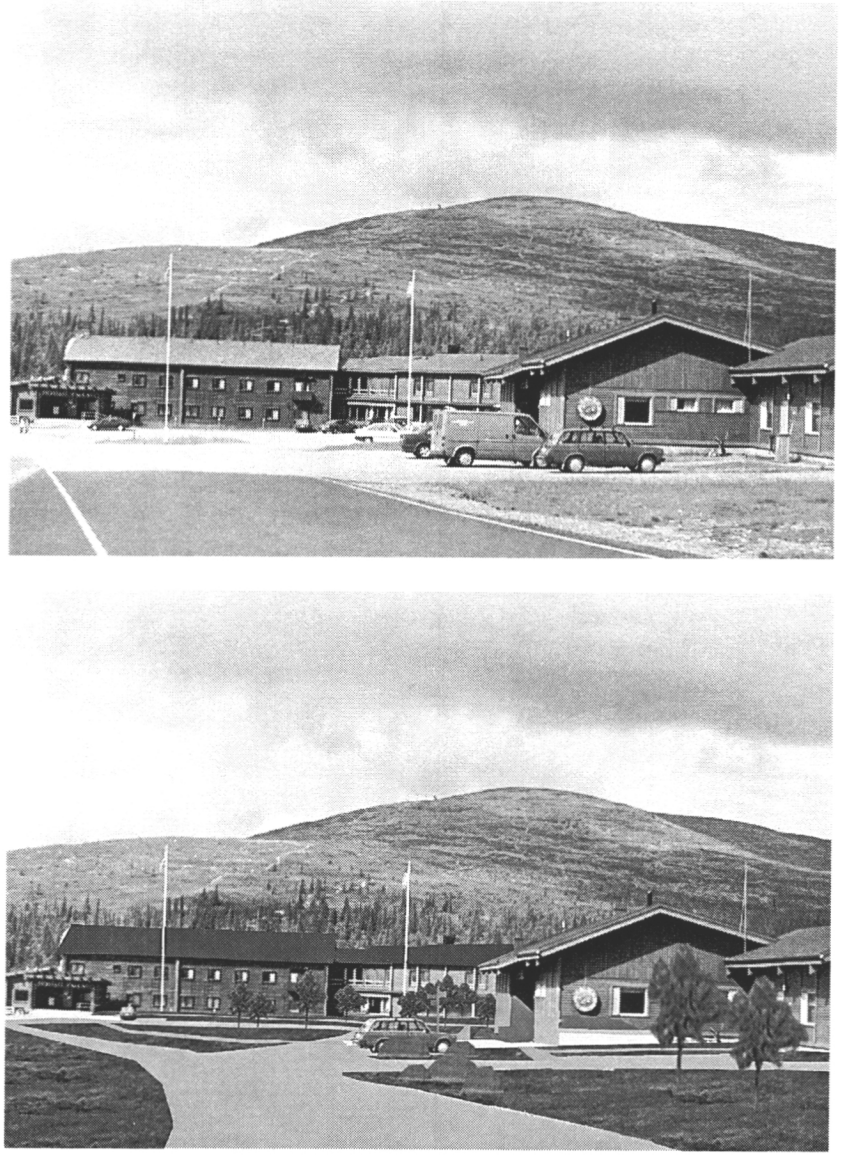

Kuva 3. Nykytilan valokuva (yllä) ja valmis havainnekuva (alla) havaintopisteestä.

Arvioinnin lopputulos ja maisemanhoito-suunnitelma

Arvioinnin johtopäätöksenä esitin käsitykseni maisemallisesti sopivimmasta vaihtoehdosta. Tähän suositukseen tulee suhtautua vain suuntaa-antavana, koska arvioidut vaihtoehdot olivat vasta luonnosasteella. Johtopäätöksissä todettiinkin, että mikään vaihtoehdoista ei ole vielä valmis ja hyväksyttävissä, vaan jatkossa tulee vaihtoehtoja edelleen kehittää arvioinnin tulosten pohjalta.

Suositeltavan vaihtoehdon pohjalta alueelle laadittiin maisemanhoitosuunnitelma, jonka tarkoituksena on sekä ratkaista alueen nykyisiä ongelmia että YVA-periaatteen mukaisesti lieventää ennustettuja haittavaikutuksia. Suunnitelma tehtiin sekä koko Pallaksen matkailukeskittymän alueelle että tarkemmin hotellin lähiympäristöön.

Koko aluetta koskevassa maisemanhoitosuunnitelmassa pääpaino oli reitistön kehittämisellä ja kunnostamisella. Lisäksi siinä osoitettiin joitakin pistemäisiä kohteita, joille tulisi laatia tarkempi ympäristön parannussuunnitelma (esim. pohjoisen ala-aseman seutu). Hotellin lähiympäristöön laaditussa maisemasuunnitelmassa esitettiin yksityiskohtaisempia toimenpide-ehdotuksia. Tärkeimmät niistä koskivat koko pihan ja pysäköinnin jäsentelyä, alueen siistimistä ja viimeistelyä, rakenteiden ym. kunnostamista, lisäistutuksia, reittien ja niiden lähtöpisteiden kehittämistä sekä opastusta.

Kommentteja

Maisemavaikutusten arviointi on vaativa ja monipuolinen tehtävä. Varsinkin, jos maisema käsitetään niin laajasti kuin se työssä käsitettiin. Arviointi käsittää monia YVA-laissa lueteltuja vaikutuksia, ja se vaatiikin tietämystä monilta eri aloilta. Onnistuakseen arvioinnin tulisi olla useiden eri alojen asiantuntijoiden yhteistyötä.

Käyttämäni menetelmät ovat kaikki hyvin käyttökelpoisia, erityisesti peittokarttamenetelmä antoi selkeää tietoa vaikutuksista, niiden merkittävyydestä ja kohdistumisesta. Arvioinnin lopputuloksen kannalta on tärkeintä, että suunnittelija ja arvioija tuntee kohdealueen hyvin. Tällöin kyetään hahmottamaan helpommin se kokonaisuus ja ne merkittävät vaikutukset, joista kulloin-

kin on kyse ja joiden haittojen ehkäisemiseksi olisi erityisesti esitettävä ratkaisuja.

Työssä pyrittiin erityisesti paneutumaan maisemavaikutusten arvioinnin tulosten esittämiseen ja havainnollistamiseen. Visualisointi ja yleensä kuvat ovat mielestäni hyvin tärkeitä maisemavaikutusten arvioinnin apuvälineitä. Havainnekuvien laatimisessa on kuitenkin vaarana, että arvioija voi niiden avulla vaikuttaa arvioinnin lopputulokseen. Havainnekuvissa voidaan kaunistella todellisuutta. Jotta havainnekuvat antaisivat mahdollisimman totuudenmukaisen vaikutelman, tulisi niissä myös esittää aikasarjoja siten, että kuvataan miltä alue näyttää esimerkiksi viiden, kymmenen ja viidenkymmenen vuoden kuluttua.

Arvioinnissa ei mielestäni voida milloinkaan esittää täysin luotettavaa arviointia tulevista vaikutuksista. Erityisesti matkailualueiden suunnittelussa tuntuu ajan trendeillä, matkailuyrittäjän toiveilla ja panostuksella, markkinoinnilla, matkailumainonnalla yms. tekijöillä olevan yllättävän suuri vaikutuksensa siihen, mihin suuntaan alue kehittyy. Pallaksella sivuttiinkin suunnitteluprosessin aikana käydyissä keskusteluissa tärkeää kysymystä: mikä on se visio minkä mukaan Pallasta halutaan kehittää? Tälläinen visio pitäisi mielestäni pystyä yhdessä päättämään ja sitoutua sen toteutumiseksi vaadittaviin jatkotoimiin. Vain siten voidaan päästä kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelmassakin esitettyyn tavoitteeseen matkailun kehittämisestä kestävällä tavalla.

Mielestäni ehkä ratkaisevimmassa asemassa alueen tulevaisuuden kannalta on matkailuyrittäjä sekä hänen näkemyksensä ja toiveensa alueen kehittämisestä. Ympäristöviranomaiset voivat tietenkin tietyssä määrin vaikuttaa matkailun kehittymiseen, mm. asettamalla matkailutoiminnalle ehtoja ja rajoituksia. Mielestäni kuitenkin parhaimman lopputuloksen aikaansaamiseksi tulisi kaikkien tahojen pyrkiä samaan, yhteisesti hyväksyttyyn ja tiedostettuun visioon. Tämä takaisi sekä matkailun että maiseman ja luonnon etujen huomioimisen.

Kirjallisuus

Aufstellung kommunaler Umweltqualitätsziele. 1995. Anforderungen und Empfehlungen zu Inhalten und Verfahrensweise. Arbeitsgemeinschaft Umweltqualitätsziele. UVP-Förderverein. Dortmund.

Elfström, J. 1991. Landskapsbildanalys. Landskapets visuella identitet med exempel från Nyköpings kommun. Stad & Land. Movium /

Inst fös Landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, nr 97/1991. Alnarp. 64 s.
Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment. 1995. Institute of Environmental Assessment – The Landscape Institute, London. 126 s.
Hytönen, M. 1999. Matkailualueen kehittämisen maisemalliset suositukset – tapaustutkimus Pallastuntureille. Maisema-arkkitehtuurin diplomityö. TKK, arkkitehtiosasto, Espoo. 131 s.
Laki ympäristövaikutusten arviointimenettelystä 10.6.1994/468.
Rautamäki, M. 1989. Maisema rakentamisen perustana. Ympäristöministeriö, kaavoitus- ja rakennusosasto, selvitys 2/1989, Helsinki. 48 s.
Rautamäki-Paunila, M. 1982. Maisemamaakunnat. Maakunnallinen viheraluejärjestelmä. Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto, maisemalaboratorio, julkaisu 3/82, Espoo. 135 s.
Simons, T. & Henttonen, S. 1973. Maiseman analyysistä maisemasuunnitteluun. Tutkimus maisemasuunnittelun tehtävistä ja erään maisemasuunnittelumenetelmän soveltaminen Helsingin itäalueilla. Helsingin seutukaavaliitto, Helsinki.
Stahlschmidt, P. 1992. Seks slags landskabsanalyse. Jordbruksforlaget. 32 s.
Tuovinen, P. 1992. Ympäristökuva ja symboliikka. Ympäristökuvan ja siihen liittyvien merkitysten analysointimetodiikasta. Väitöskirja. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A 20. Teknillinen korkeakoulu, Espoo. 151 s.
Wilska, A. 1996. Maiseman vaikutukset rakentamiseen Kolilla. Maisema-analyysi ja maisemasta johtuvat suunnitteluohjeet Kolin kansallispuiston luontokeskuksen arkkitehtuurikilpailua varten. Kilpailuohjelman liite. 34 s.

WWW-lähde

http://www.kolumbus.fi/merhyt/diplomityö.htm

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 87–97.

Hämeen Härkätie – maisemanhoitoa historiallisella tiellä

Tiina Saukkonen

Johdanto

"Tuu, tuu tupakkirulla, mistäs tiesit tänne tulla? Tulin pitkin Turun tietä, hämäläisten Härkätietä." Kaikki tuntevat tuon vanhan kehtolaulun, mutta mitä kuuluu Hämeen Härkätielle ja sen maisemille tänään? Suomen varhaishistorian merkittävin tie, joka on ollut käytössä jo yli tuhat vuotta on suurimmalle osalle suomalaisia tuttu enää lasten laulusta. Tämä kuninkaiden ja talonpoikien kärrytie on yhä kuljettavissa päästä päähän Hämeen linnasta Turun Suurtorille.

Historiallisesti merkittävät tiet kuten Härkätie ovat arvokas osa maamme kulttuuriperintöä. Ne kertovat meille mielenkiintoisia tarinoita entisaikojen elämästä ja kulkijoista, historiallisista merkkihenkilöistä ja paikoista. Hämeen Härkätie on maamme vanhin maantie, jota pitkin kuljettiin vuosisatojen ajan ennen autoja jalan ja hevosilla. Tietä pitkin siirtyivät uudet aatteet, sivistys ja keksinnöt. Tien varsille syntyi rikas kulttuurimaisema, kartanot, tilat, laidunhaat ja viljapellot. Nyt niiden maisemat ovat umpeutumassa metsittyvien peltojen myötä. Historialliset maantiet, kuten Hämeen Härkätie maisemineen, ovat ainutlaatuisia ja täynnä mitä moninaisimpia mahdollisuuksia kulttuurimatkailun kehittämiseen. Matkailureitteinä ne elävöittävät maaseutuamme ja luovat uusia työmahdollisuuksia matkailupalvelujen muodossa.

Hämeen Härkätielle on valmistunut maisemanhoidon yleissuunnitelma Hämeenlinnasta Turkuun. Hämeen ja Turun tiepiirit, Hämeen liitto ja Lounais-Suomen ympäristökeskus sekä Härkätien varren kunnat ja EU:n ovat rahoittaneet maisemanhoito-

suunnitelman laadinnan. Suunnitelman teossa ovat olleet mukana Härkätien varren asukkaat sekä Maakuntamuseot, Metsäkeskukset ja Maaseutukeskukset.

Myös suunnitteluhankkeen toteuttaminen on alkanut: Hämeen Härkätielle on valmistunut matkailutieviitoitus kesällä 1999, mikä on näyttävä alku ja kannustin myös maisemanhoitosuunnitelman mukaan tehtävälle maisemanhoitotyölle.

Maisemanhoidon yleissuunnitelman tavoitteet

Hämeen Härkätien maisemanhoidon yleissuunnitelman tavoitteena on kehittää maamme vanhimmasta tiestä maisemaltaan edustava ja elämyksellinen matkailutie. Suunnitelluilla maisemanhoitotoimenpiteillä korostetaan tien arvoa kulttuurihistoriallisesti merkittävänä ympäristönä.

Hämeen Härkätien maisemanhoidon yleissuunnitelma käynnistää yhteistyön tien varren asukkaiden, yrittäjien ja kuntien kesken, ja avaa samalla maaseudun elinkeinojen kehittämismahdollisuuksia.

Härkätien maisemanhoitosuunnitelma on laadittu tiejaksoittain. Kunkin tiejakson parhaat elämykset otetaan esiin maisemanhoidon avulla. Suositellut toimenpiteet voidaan ottaa huomioon maatilojen ympäristönhoidossa ja metsäalueiden hakkuiden suunnittelussa. Tiealueen osalta yleissuunnitelma sisältää suosituksia tielinjauksen ja tasauksen säilyttämisestä nykyisellään, tienvarsistutuksista ja tieluiskien kunnossapidosta sekä viitoituksesta ja opastuksesta. Tien varren maanomistajille ehdotettavat suositukset koskevat kulttuurimaisema-alueita ja jokiympäristöjen hoitoa sekä rakennusten ja pihapiirien kunnostusta. Peltoalueita ympäröiville metsäalueille ja metsäisille tiejaksoille esitetään metsänhoitosuosituksia tieympäristön maisemanhoidon näkökulmasta.

Maanomistajien ja Härkätien varren asukkaiden mielipiteet on haluttu ottaa suunnitelmassa mahdollisimman hyvin huomioon. Tästä syystä maisemanhoitosuunnitelma on laadittu vuorovaikutteisen suunnittelun menetelmää käyttäen. Asukkaat ovat olleet mukana työn ideointivaiheessa ja pohtimassa ehdotettuja maisemanhoitotoimenpiteitä Härkätien varrella järjestetyissä asukasilloissa.

Hämeen Härkätien historiaa

Hämeen Härkätie on Suomen vanhimpia ja tärkeimpiä teitä. Sen linjaus on jäljitettävissä keskiaikaisten lähdemainintojen, kuningas Kustaa Vaasan suomalaisen sihteerin Jaakko Teitin vuosina 1555–1556 laatiman tieluettelon sekä 1600- ja 1700-luvun karttojen perusteella. Näiden lähteiden mukaan Härkätie oli 162 kilometrin pituinen reitti, joka johti Hämeenlinnasta Hattelmalan kautta Rengon kirkolle ja sieltä Rengon Lietsan, Tammelan Portaan, Someron, Kosken, Marttilan ja Liedon kautta Turun tuomiokirkon kupeeseen (Masonen 1989) (ks. kuva 1).

Keskiajalla Härkätie yhdisti valtakunnan kaksi tärkeää linnaa, Hämeen ja Turun linnat. Sotaväen ja virkamiesten ohella tietä käyttivät kirkonmiehet ja pyhiinvaeltajat, sillä Härkätie yhdisti myös Turun Tuomiokirkon, Rengon Pyhän Jaakon sekä Hämeen äitikirkon, Hattulan Pyhän Ristin toisiinsa. Härkätie oli kuitenkin ennen kaikkea talonpoikien ja kauppiaiden tie. Sitä pitkin kuljettiin kirkkojen läheisyydessä pidetyille markkinoille eli messuille ja Turun torille. Hämeenlinnasta Härkätieltä jatkettiin Ylistä Viipurintietä Hollolan kautta Viipuriin, Suurta Savontietä pitkin Olavinlinnaan ja Pälkäneen kautta Tammerkoskelle ja sieltä Kokemäelle tai aina Pohjanmaalle saakka (Masonen 1989).

Härkätie-nimitys on tuttu kansanrunoista, mutta härillä ei tietä ole pitkiä matkoja kuljettu. Härkiä käytettiin keskiajalla ja uuden ajan alussa erityisesti Varsinais-Suomen raskasta kyntökalustoa vaatineessa maataloudessa. Häme puolestaan oli kuuluisa hevosmaakunta, jossa härkien pito syrjäytti hevosten käytön vasta 1600-luvulla. Tähän oli syynä suurvalta-ajan Ruotsin armeijan jatkuva hevosten tarve ja välttyäkseen pakko-otoilta hämäläiset siirtyivät härkien pitoon. Nimityksen alkuperää ei tunneta, mutta eräiden tarinoiden mukaan Varsinais-Suomesta Hämeeseen myyty härkä olisi karannut kotinavettaan ja näin ensimmäisenä raivannut kulku-uran. Keskiajalla ja vielä myöhemminkin suurin osa liikenteestä soljui kesällä jalan ja kuormat kuljetettiin selkähevosilla. Tavallinen päivämatka oli 30–40 kilometriä eli Turkuun matkustavan piti varata neljä tai viisi matkapäivää. Taipaleen jälkeen levähdettiin kestikievareissa, joita oli Rengon kirkolla, Tammelan Portaassa, Marttilan Juutilassa ja Liedon Pinomäessä. Talvella oikaistiin rekipelillä Hattulasta Tammelan Teuron kautta Turkuun johtanutta talvitietä pitkin (Masonen 1989).

Härkätien varhaisvaiheet ulottuvat kauas keskiajan taa, aina viikinkiajalle 800-luvulle saakka. Viikinkien idäntien ja lännentien ansiosta Itämeren kaupallinen merkitys alkoi kasvaa. Suo-

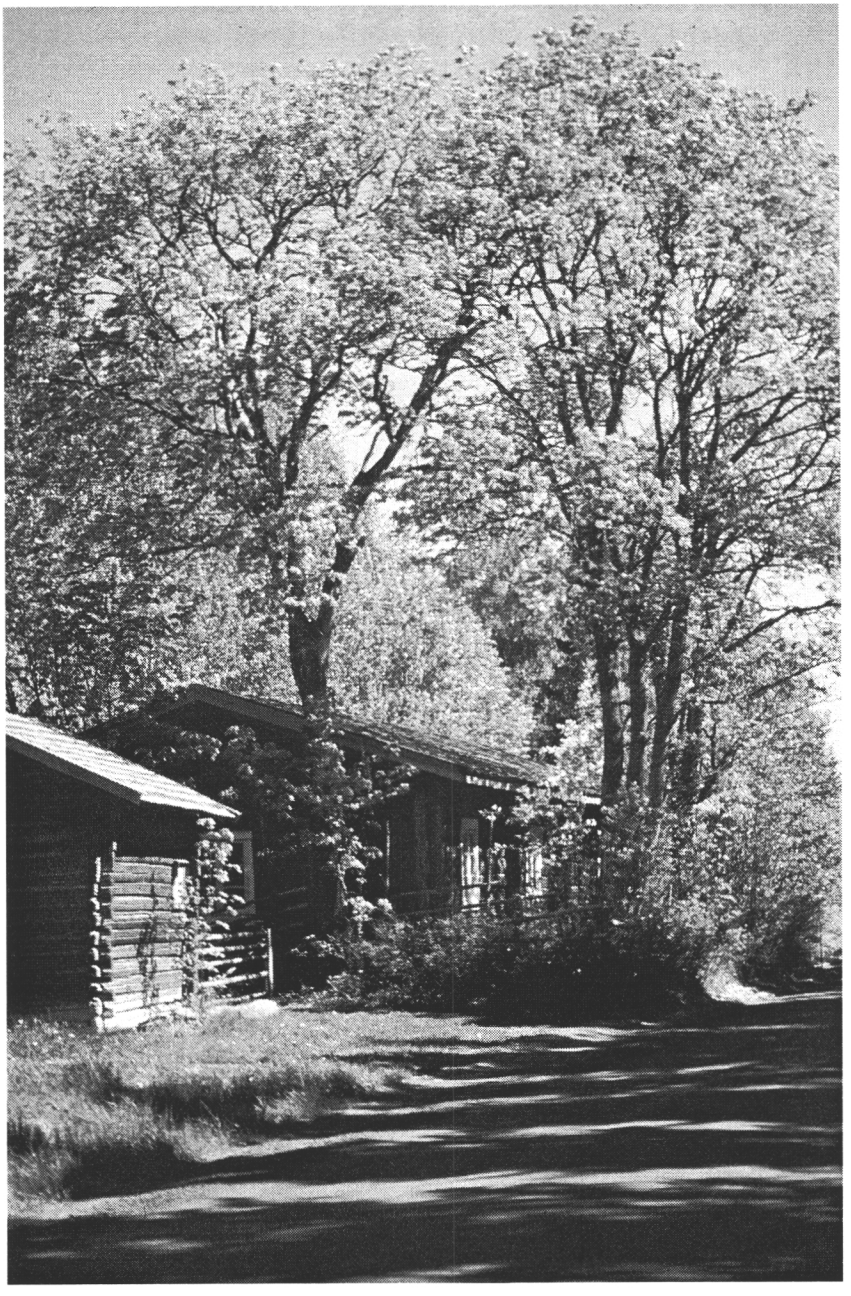

Kuva 1. Kivilammin torppa vanhoine aittoineen ja vaahteroineen on osa Härkätien historiaa Saaren kartanon mailla Tammelassa.

men kannalta tärkeäksi muodostui Ruotsissa sijainnut Birka, jonka kauppiaat hankkivat keskitetysti erätalouden tuotteita ja välittivät niitä edelleen Keski-Eurooppaan. Suomessa Aurajokilaakson asutus erikoistui hämäläisten erämetsien tuotteiden vaihtamiseen aseisiin, koruihin, tekstiileihin, suolaan ja metalleihin. Kaupankäynnin tärkeimmäksi reitiksi vakiintui Härkätie. Birkan tuhouduttua ja Itämeren kaupan muuttuessa Härkätien vaikutuspiiriin muodostui 1000-luvun alusta kauppakyliä, joita joskus kutsutaan myös muinaiskaupungeiksi. Näissä keskuksissa yhtyivät maa- ja vesikulkureitit ja niissä kohtasivat erämiehet ja kauppiaat. Hämeen keskukset vakiintuivat nykyisen Hämeenlinnan ympäristöön, Varsinais-Suomen markkinapaikat puolestaan Aurajoen suuhun (Masonen 1989).

Maisemanhoitomenetelmiä Härkätielle

Perinnebiotooppien hoito

Härkätien monipuolinen kulttuurimaisema sisältää vanhojen viljelyalueiden lisäksi perinnebiotooppeja kuten ketoja ja rantaniittyjä. Näillä on usein myös kulttuurihistoriallisesti arvokkaita rakennuksia ja rakennelmia, mm. latoja tai myllyjä. Jokivarsien rantaniittyjen eliöyhteisöt ovat monimuotoisia ja runsaslajisia, sillä niiden lajisto koostuu vuosisatojen aikana ihmisen mukana kulkeutuneista avointa ja valoisaa elinympäristöä vaativista kasvija eläinlajeista. Peltoviljelyn ja laidunnustapojen muutosten myötä monet arvokkaat niittyalueet ovat alkaneet kasvaa umpeen. Maisemanhoidolla saadaan palautettua harvinaistuneita ja uhanalaisia kasvi- ja eläinlajeja.

Laidunnusta jokivarsiin

Maisemaa voidaan pitää avoimena laiduntamalla. Se sopii hyvin jyrkemmille ja leveämmille joenvarsille. Laiduneläimet kuten lampaat, lehmät ja hevoset elävöittävät maisemakuvaa. Eläinten määrä tulee mitoittaa laidunniityn koon mukaan niin, ettei joenvarsille aiheudu eroosiovaaraa. Luonnon monimuotoisuutta voidaan lisätä myös suosimalla jokien rantavyöhykkeillä peltoriistan suoja- ja ravintokasveja tai perustamalla riistapeltoja. Nämä luonnonmukaiset puu- ja pensasryhmiä kasvavat vyöhykkeet toimivat myös suojaisina käytävinä elinympäristöstä toiseen.

Jokitörmien maisemapuut

Jokitörmien yksittäispuilla ja puustoryhmillä on tärkeä merkitys maisemakuvassa: ne osoittavat joen sijainnin tasaisessa peltomaisemassa ja elävöittävät kaukomaisemaa. Matalilla ja kapeilla jokitörmillä maisemapuuryhmät ovat pieniä ja muodostuvat useimmiten yksittäisistä puista. Jyrkemmillä jokirannoilla puut ja pensaat kasvavat perinteisesti pieninä muutaman puun muodostamina ryhminä. Näitä maisemapuuryhmiä on harvakseltaan muuten avoimessa jokimaisemassa. Maisemapuut rantaluiskien niityllä ovat hyödyllisiä myös eroosiontorjunnassa ja ne sitovat hyvin pelloilta valuvia ravinteita. Jokitörmiä voidaan käyttää myös laitumina, kuten entisaikaan on tehty.

Sopivia puulajeja jokitörmien maisemapuuryhmiksi ovat mm. tervaleppä, koivu ja pajut sekä yksittäiset kuuset ja katajat. Nämä puulajit kasvavat usein luonnostaan jokirannoissa. Ne vaativat hoidokseen vain raivausta. Tällöin jokimaisema ei kasva liikaa umpeen. Lounais-Suomessa viihtyvä ja savikoillakin hyvin kasvava tammi sopii myös jokivarsiin. Maisemapuut ja -puuryhmät ovat erityisen tärkeitä maisemakuvan elävöittäjiä voimaperäisesti viljellyillä peltoalueilla.

Tie ja sen ympäristön hoito

Härkätien tielinjaukset ovat säilyneet lähes muuttumattomina kautta vuosisatojen ja sellaisina ne tulee säilyttää vastaisuudessakin. Tämä tarkoittaa sitä, ettei oikaisuja tai tasauksen muutoksia tehdä. Näin vanha historialinen reitti säilyttää parhaiten ominaispiirteensä. Tien kunnossapitoon kuuluvassa pintakerrosten korjauksessa tulee huolehtia siitä, että tien korkeus ei kasva. Tämä estää tien luiskojen muuttumisen jyrkiksi ja maisemaan sopimattomiksi.

Tieluiskien vesakonraivaus ja niitto ovat olennainen osa Härkätien maisemanhoitoa. Paikoin tieojan ulkoluiska on alkanut kasvaa korkeaa vesakkoa ja näkymä peltoalueelle tai joelle on umpeutumassa. Rehevänä ja korkeana kasvavana tieluiskien heinikko tulee niittää säännöllisesti kaksi kertaa kesässä. Ajoittamalla niitto keskikesään reheväkasvuisten ruohojen taltuttamiseksi ja loppukesään kukkivien piennarlajien siementen kypsymisen jälkeen saadaan tieluiskille haluttuja ketokasveja, kuten kissankelloa tai mäkitervakkoa.

Tieluiskien vesakko olisi raivattava säännöllisesti, etteivät peltonäkymät umpeudu tai maisemamaltaan arvokkaiden tiejaksojen reunavyöhykkeet muutu epäsiisteiksi. Raivausjätteen korjaaminen ja mahdollisimman matalan kannokon jättäminen parantaa haluttua lopputulosta. Tielaitoksen vastuulla olevan niitto- ja raivaustyön lisäksi osa tienvarsien luiskien ja peltonäkymien hoidosta jää yksityisille maanomistajille.

Reunametsien käsittely

Reunametsien käsittely vaikuttaa merkittävästi koko tienvarsimaisemaan. Erityisen tärkeää on rajata metsien uudistusalat maisemaan sopivasti. Uudistusalojen pieni koko ja erilaisten suojavyöhykkeiden käyttö sekä vaiheittain uudistaminen muuttavat metsien reunavyöhykkeitä mahdollisimman vähän. Metsän uudistamisessa tulisi ensisijaisesti suosia luontaista uudistamista. Siemenpuuhakkuualan ja tien väliin voidaan jättää maaston muotoja noudattava vaihtelevan levyinen hakkaamaton suojavyöhyke (n.10–30 m), jolta ei raivata lehtipuustoa tai pensaita. Siemenpuuhakkuualoja ei pitäisi sijoittaa horisonttia rikkomaan. Kuusen luontaiseen uudistamiseen tähtäävät väljennyshakkuut on hyvä aloittaa ajoissa ja suosia lehtipuita. Kuusen suojuspuualan reunaan voisi myös jättää raivaamattoman suojavyöhykkeen tielle päin. Uudistusalojen rajaus on suunniteltava erityisen huolellisesti vanhojen kuusikoiden kohdalla. Mikäli suoraviivaiset tilarajat aiheuttavat ongelmia, voidaan uudistusalan reunan muotoa pehmentää jättämällä puuryhmiä ja yksittäisiä puita sekä puusaarekkeita aukkovaikutelmaa vähentämään. Edellä mainitut puuryhmät, yksittäispuut ja kelot parantavat aina pienienkin aukkojen maisemakuvaa. Niillä on merkitystä myös luonnon monimuotoisuuden kannalta.

Mikäli jotkut yksittäisistä ja pienialaisista pelloista metsitetään tulisi se tehdä lehtipuilla – ei aina koivulla, vaan myös sekametsäksi esimerkiksi tammella ja tervalepällä tai vaahteralla ja lehmuksella. Pelloille istutettavat puuryhmät voidaan sijoittaa nykyisiä reunametsiä mukaileviksi maaston muotoihin sopiviksi pyöreälinjaisiksi kuvioiksi. Metsitettäville peltoaukeille voidaan jättää pieniä avoimia kohtia luonnonniityiksi myös luonnon monimuotoisuuden takia, mikäli maanomistaja pystyy niittämään niitä kerran kesässä. Lahopuuta sisältävät kosteikkopainanteet ja muut luonnon monimuotoisuuden takia tärkeät biotoopit, kuten pienten purojen varret olisi hyvä jättää käsittelemättä. Jokia ylit-

tävien siltojen kohdalla sen sijaan vesimaisemaa avataan pienpuustoa harventamalla.

Kyläalueet ja taajamat

Härkätien kyläalueiden ja taajamien raittien ja pihojen puustoon kuuluu koivuja, kuusia, vaahteroita, tammia, omenapuita, haapaa ja pihlajaa sekä lehtikuusta. Tunnusomaisia pensaslajeja ja koristepuita ovat pihasyreeni, pihdat, poppeli, pajuangervo, hernepensas ja marjapensaat. Maisemapuiden ja pihakasvien lajivalinnassa kannattaa tukeutua alueella jo esiintyviin kasveihin. Vanhoja perennoja kannattaa suosia perinteisen maisemakuvan täydentäjänä. Monipuolinen ja hoidettu pihakasvillisuus luo kylälle tunnelmaa. Pihapuusto ja pensaisto on muutamilla pihoilla yli-ikäistä ja vesoittunutta ja kaipaa hoitamista.Tyhjien kylätonttien vesakoitten raivaus ja niitto viimeistelevät Härkätien ympäristön kylien kohdalla.

Idyllisten kylämaisemajaksojen lisäksi taajamissa on joitakin ongelmakohtia. Näitä ovat teiden risteykset, liikkeiden laajat pysäköintialueet ja yritysten epäsiistit varastoalueet. Tievarustelu on usein vaatimatonta mm. linja-autopysäkit heikkokuntoisia ja kyläkohtainen palveluopastus nimeä lukuunottamatta puuttuu kokonaan. Kylien maisemanhoitotoimenpiteillä voidaan piristää niiden omaa luonnetta – mm. kyläraittia voidaan korostaa maisemapuuryhmien istutuksella.

Rakennetun ympäristön hoito

Härkätien varren vanha rakennuskanta on olennainen osa koko tieympäristön kulttuurimaisemaa (ks. kuva 2). Sen säilyminen mahdollisimman edustavana ja monipuolisena on tärkeä osa maisemanhoitoa. Myös uudisrakentamisen sijoittamisen ohjaus sekä rakennusvalvonta tulee tehdä Härkätien kulttuurihistoriallisten arvojen pohjalta. Perinteiseen maisemaan sopimatonta rakentamista tulee Härkätien varrella välttää.

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten kunnostus kuuluu Härkätien maisemanhoitoon. Kunnostuksessa kannattaa käyttää museoviraston laatimaa Korjauskortistoa, jota voi tiedustella joko suoraan museovirastosta Helsingistä tai ympäristökeskuksista. Siitä löytää yksityiskohtaisia ohjeita vanhojen rakennusten korjausperiaatteista, -materiaaleista ja -toteutuksesta.

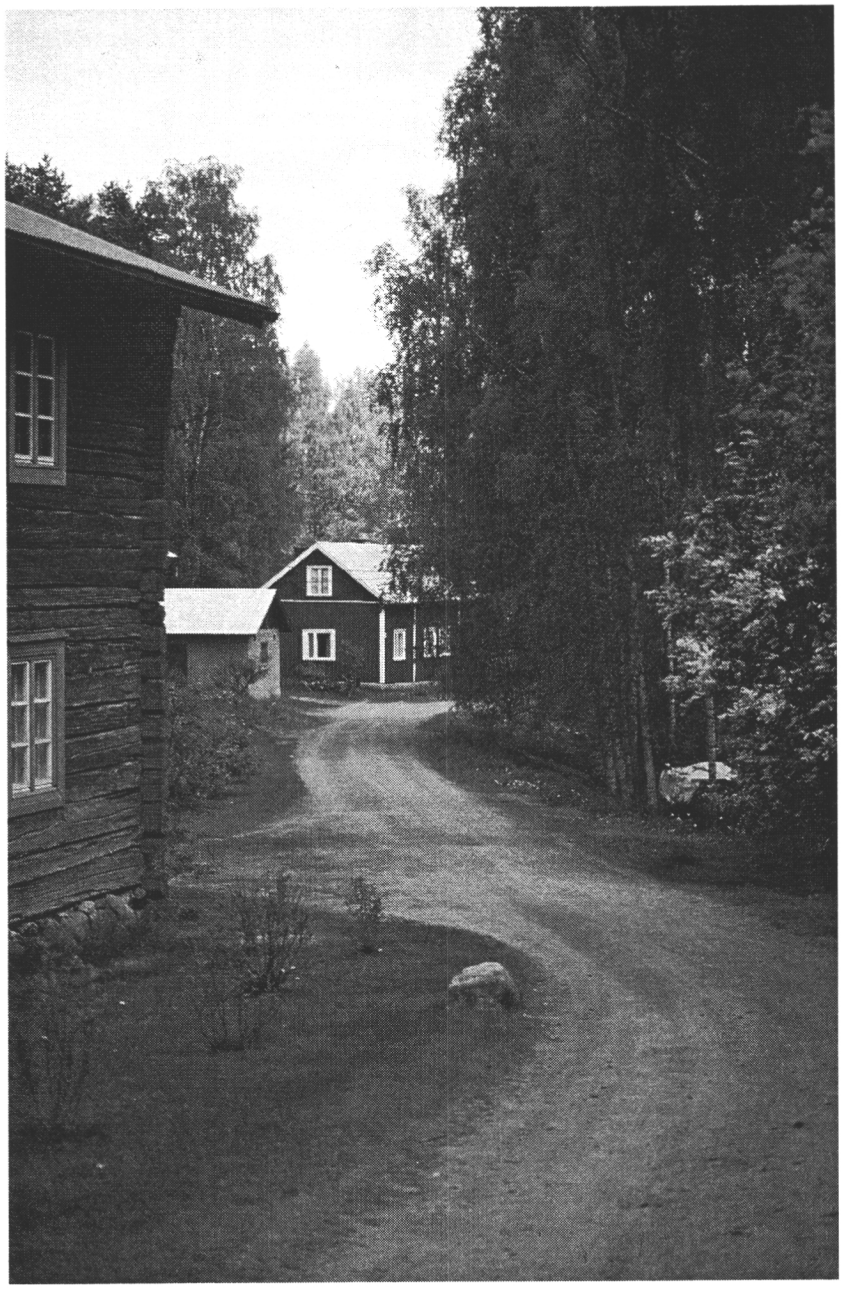

Kuva 2. Härkätietä on oikaistu Portaan kylän kohdalla. Vanha linjaus mutkittelee joen ja vanhojen rakennusten lomassa. Tien varressa on mm. Syrjälän talo, vanha kievari.

Pihapiirien ja talous- sekä varastorakennusten ympäristöhoidossa on hyvä myös käyttää perinteisiä keinoja. Kuusiaidat sopivat hyvin varastorakennuksien kehykseksi. Kookkaat ja usein tienvarsimaisemassa korostetusti esillä olevat kuivaamorakennukset kaipaavat ympärilleen maisemapuita – yksittäisiä tai muutaman puun muodostamia ryhmiä. Ladot kuuluvat peltomaisemaan, mutta moni niistä alkaa olla jo huonossa kunnossa notkahtaneine kattoineen.

Härkätie kokemusmaailmana – ajokokemuksen käsikirjoitus

Automatkaa voisi verrata elokuvaan. Se on tapahtumasarja, joka nähdään tuulilasin ja sivuikkunoiden läpi paikallaan istuen. Maisema kulkee silmien ohitse niin kuin elokuva valkokankaalla. Elokuvalla – kuten maisemalla – on jännittäviä kohokohtia ja hitaampia siirtymävaiheita juonen eli matkan edetessä. Hyvä elokuva pitää katsojansa valppaana ja antaa positiivisia elämyksiä. Niin on myös hyvän matkan laita: auton kuljettaja ja kyydissä olijat pysyvät valppaana ja matka etenee turvallisesti. Automatkalaiset saavat positiivisen mielikuvan ohittamistaan paikkakunnista ja kiinnostuvat jopa niin, että haluavat pistäytyä tutustumassa niihin perusteellisemmin.

Hämeen Härkätie on säilyttänyt entisen linjauksensa lähes koko matkaltaan. Se on Kanta-Hämeessä mutkainen ja maastonmuodoiltaan vaihteleva ja Varsinais-Suomessa tasaisia jokilaaksoja seuraileva. Tien rytmi mukailee hyvin maastonmuotoja ja näkymät ovat vaihtelevia. Kulttuurimaisemia halkova tie on matkustajilleen elämyksellinen. Härkätie on sopivan vaihteleva maastonmuodoiltaan myös pyöräilyreittinä. Nykyisen tieympäristön elämykset keskittyvät tien varrella oleviin kyliin ja laajempiin peltoaukeisiin. Pienipiirteisempi maiseman vaihtelu on kuitenkin valitettavan usein peittynyt umpeen kasvaviin tie- ja pelto-ojien luiskiin. Maisemanhoidon yleissuunnitelma palautaa kulttuurimaiseman elämykset taas näkyviin. Se on uusi käsikirjoitus Hämeen Härkätien ajokokemukselle.

Kirjallisuus

Hämeen Härkätie. Maisemanhoidon yleissuunnitelma Hämeenlinnasta Tammelaan. Hämeen tiepiiri, Hämeen liitto, LT-Konsultit Oy. Tampere 1997.

Hämeen Härkätie. Maisemanhoidon yleissuunnitelma Somerolta Turkuun. Turun tiepiiri, Lounais-Suomen ympäristökeskus, LT-Konsultit Oy. Turku 1998.

Korjauskortisto. 1994. Museovirasto, Rakennushistorian osasto, Helsinki.

Lehtonen, K. 1990. Someron ja Somerniemen kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri 2. Turku.

— 1995. Paimionjokilaakson maisema-alueen kulttuurihistorialliset arvot. Väliraportti. Turun maakuntamuseo.

— 1997. Aurajokilaakson maisema-alueen kulttuurihistorialliset arvot. Turun maakuntamuseo 1997. Monisteita 11.

Maisemanhoito. Arvokkaat maisema-alueet . Maisema-aluetyöryhmän mietintö I ja II. Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto. Helsinki 1993.

Masonen, J. 1989. Hämeen Härkätie. Synty ja varhaisvaiheet. Tiemuseon julkaisuja 4. Helsinki.

Mäntylä, S. & Sipilä, M. 1998. Varsinais-Suomen Esihistoriamatkailun kohderekisteri -projekti. Turun maakuntamuseo 1998. Esite ja kohderekisteritietoja.

Putkonen, L. 1983. Kanta-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet. Kanta-Hämeen seutukaavaliitto. Julkaisu II:125. Hämeenlinna 1983.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993.

Turun tiepiirin yleiset tiet ja luonnonympäristö. Tielaitos, Turun tiepiiri. Turku 1996.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 99–111.

Ojitetun suon sisäinen maisema

Minna Tanskanen

Maisematutkimuksen kulttuurinen käänne

Maisematutkimuksen historia voidaan jakaa neljään päävaiheeseen. Maantieteilijä Olavi Granön (1996, s. 46) mukaan vanhimmassa vaiheessa luonnolliset alueet muuttuivat ns. humboldtilaiseksi maisemaksi Alexander von Humboldtin uudistaessa maapallon empiirisesteettistä tutkimusta ja kuvausta. Konkreettiseksi tutkimuskohteeksi maisema muuttui 1900-luvun alkupuolella, jolloin erityisen maisematieteen voidaan katsoa syntyneen. 1950-luvulta alkaen maisematutkimus alkoi muuttua ajan trendin mukaisesti voimakkaan kvantitatiiviseksi ja aikaisemmin syntyneet maisematutkimukselliset traditiot alkoivat hiipua. Käytännössä tämä tarkoitti maisematutkimuksen Landschaft-traditiosta periytyneen alueellisuutta osoittaneen komponentin vahvistumista ja visuaalisen maiseman merkityksen vähenemistä. Subjektiivisen maisemakuvan taustalle pyrittiin selvittämään alueiden todellisia rakenteita ja prosesseja objektiivisen tiedon avulla.

Maisematutkimuksen alueellinen lähestymistapa johti tutkimuksen muuttumiseen pelkäksi havaittujen tosiasioiden empiiriseksi kuvaamiseksi ja jäsentämiseksi. Lisäksi sen ongelmaksi muotoutui teoreettinen kyvyttömyys yhdistellä synteettisesti maiseman rakenteiden ja prosessien lopputuloksia, mikä tulee ilmi erityisesti analysoitaessa nykyaikaisia moniulotteisia, aikaan ja yhteiskuntaan sitoutuneita kulttuurimaisemia. (Johnston 1986, 1991, Raivo 1996.) Tästä ollaankin edetty maisematutkimuksen historian neljänteen vaiheeseen, jossa maiseman tieteellinen asema on hahmottunut uudelta pohjalta ja ennen kaikkea maisematutkimuksen yhteiskunta- ja kulttuurisidonnaisuus on voimakkaasti kasvanut. Samalla maisema on kaikessa monimuotoisuudessaan kasvanut entistä useammat tieteenalat yhdistäväksi tutkimuskentäksi.

Maisemaa alueellisena kategoriana ja kronologisena tilana tutkivan tutkimustradition rinnalle on nykymaisematutkimuksessa muotoutunut näkökulma, joka käsittelee maisemaa subjektiivisen elämismaailman osana (Jones 1991). Maisematieteen kulttuurisidonnaisuuden voimistuminen voidaan nähdä kritiikkinä kvantitatiiviselle analyysille ja sen mittaavalle, mallintavalle ja tilallisia yleistyksiä etsivälle tutkimusasenteelle (Raivo 1996), mutta toisaalta se voidaan nähdä myös yhteiskunnallis-kulttuurisen arvomaailman muutoksena. Maisema ei ole enää yhteiskunnasta ja kulttuurista irrallinen elementti, vaan se muotoutuu niiden mukana ja kuuluu kiinteänä osana ihmisen elämismaailmaan. Maisema on itse asiassa syvällä ihmiselämässä; se on ihmisen ja ympäristön muodostama kokonaisuus. Tämän ymmärtäminen on luonnollisesti asettanut maisematutkimukselle uusia, vaikeita haasteita, mikä on puolestaan johtanut uusien metodologisten ratkaisujen etsintään.

Englantilainen Dennis Cosgrove toi ajatuksen paremmin taidehistoriassa tunnetun ikonologisen tulkinnan käytöstä kulttuurimaantieteellisessä maisematutkimuksessa. Maiseman ikonografiaksi nimetty teoreettinen viitekehys on kolmiportainen prosessi, jossa seuraavan tason tulkintaa kontrolloi tieto edellisen merkitystason traditioista (Huuhtanen 1974). Maiseman esiikonografian ja konventionaalisen ikonografian kautta tutkimus etenee maiseman ikonologiaan. Toisin sanoen, kun ensin on kuvattu ja luokiteltu, mitä maisemassa on, sekä tunnistettu ja analysoitu maisemaan liittyvät merkitykset, päästään maisemaan liittyvien merkitysten, mielikuvien ja ideologioiden kriittiseen tulkintaan. Cosgrove (1980, s. 124) korostaa erityisesti tutkimuskohteeseen liittyvien historiallis-kulttuuristen ulottuvuuksien huomioimista osana maisemaa. Hänen mukaansa maisemaa ei voi ymmärtää ilman siihen liittyvien kulttuuristen merkitysten, asenteiden ja taustojen analyysiä.

Ikonologista tulkintaa vahvemmin maisematutkimukseen on viime ainoina juurtunut lähestymistapa, jossa ihminen nähdään maiseman tuottajana, ja jossa pohditaan sitä, miten maisema materialistisena muotona muuttuu arkielämässämme. Maisema nähdään ajassa muuttuvana, ihmisen käytettävissä olevana resurssina. Toisaalta maisema nähdään myös ihmiskunnan muovaamana tekomuotona, joka on historian kuluessa muuttunut yhä kauemmaksi alkuperäisestä luonnollisesta olemuksestaan. Kyseisen lähestymistavan tavoitteena on löytää maiseman sisäinen, syvä, näkymätön olemus.

Maantieteilijä Kenneth R. Olwigin (1996, s. 653) mukaan nykyaikainen käsitys luonnosta eräänlaisena teatraalisena näkymänä on kadottanut sekä maisema- että luontokäsitteistä niiden sisältämän moni-ilmeisyyden. Maisema- ja luontokäsitteiden yhteen sulauttaminen on johtanut paitsi determinismin kyseenalaisten muotojen syntymiseen myös maiseman todellisen sisällön hämärtymiseen eurooppalaisessa ja pohjoisamerikkalaisessa kulttuurissa. Olwig pyrkiikin omissa tutkimuksissaan hakemaan maiseman substantiivista konseptia ja sen vaikutuksia ihminen-luonto -suhteen ymmärtämiseen. Substantiivisella konseptilla hän tarkoittaa maiseman olennaista, sisäistä, syvempää ulottuvuutta, joka voi syventää huomattavasti näkyvän tai havaittavan todellisuuden luonnetta.

Maisemakäsitteen moninaismerkityksen aiheuttama epäselvyys ja maiseman sisäinen ulottuvuus voidaan Olwigin mukaan selvittää tarkastelemalla maisemaa ihmiskunnan asuinpaikkana ja ympäristövuorovaikutusten tapahtumakenttänä. Maisemaa ei tule aina ajatella alueena tai näkymänä, vaan se voidaan käsittää myös yhteiskunnan, luonnon ja oikeudellisuuden yhdyssiteenä. Tosiasiassahan maisema identifioituu voimakkaasti yhteiskunnallisiin normeihin ja arvoihin (Olwig 1984). Itse asiassa kyseisen ajattelukannan juuret ovat peräisin George Perkins Marshin ja Carl Sauerin ajoilta, jolloin he suuntasivat amerikkalaisen kulttuurimaantieteen tarkastelemaan maisemaa, johon sisältyivät olennaisena osana ympäristön, talouden, lain ja kulttuurin ulottuvuudet.

Sinänsä samaan toteamukseen maiseman eri ulottuvuuksista päätyi myös Donald W. Meinig (1979, s. 43–45), jonka mukaan jokainen maisema on historiansa kasauma; menneisyys on uskomattoman kestävää jopa nopeasti muuttuvilla alueilla. Maisema on valtavan rikas tietovarasto sen luoneista ihmisistä ja yhteiskunnista. Tietoa käytettäessä on kuitenkin osattava ja muistettava paikantaa se tarkoituksenmukaiseen historialliseen kontekstiin, sillä ilman historiaansa tieto ei ole todellista eikä kaikilta osin edes paikkansapitävää. Marwyn S. Samuels (1979, s. 65) havainnollistaa tämän varsin osuvasti toteamalla, ettemme voi ymmärtää Shakespearen draamaa, jollemme tiedä mitään Shakespearen ajan Englannista.

Olwigin mukaan maiseman itsenäinen, todellinen ulottuvuus on mahdollista saavuttaa tutkimalla maan, maiseman, seudun, maaseudun ja luonnon käytössä tapahtuneita muutoksia historiallisessa kontekstissa. Tietyssä mielessä hän mukailee tässä pitkälti kulttuuriteoreetikko Raymond Williamsin (1980, s. 67) aja-

tusta siitä, kuinka ...*the idea of nature contains, though often unnoticed, an extraordinary amount of human history*. Paitsi konkreettisia käyttötapojen muutoksia täytyy maiseman sisäiseen ulottuvuuteen päästäkseen tarkastella myös ajassa muuttuneita käsitteitä ja niiden sisältöjä (Olwig 1984, Jones 1991, Demeritt 1994, Williams 1994). Yhteiskunta, kulttuuri, lainsäädäntö ja yleiset käytännöt ovat niitä historiallisia ja nykyisiä osatekijöitä, jotka muovaavat ihmisen maantieteellistä olemassaoloa niin aatteellisella kuin käytännönkin tasolla (Olwig 1996). Ympäristön käytön ja muuttumisen täydellinen ymmärtäminen vaatii aina luonnon ja maiseman aatteellisen käytön, yhteiskunnan luonteen ja yhteiskunnan ympäristösuhteen tuntemusta (Olwig 1984).

Olwigin yhteiskunnallis-historiallinen maisemakäsitys on varsin konkreettisen käytännöllinen ja ehkä jopa arkinen. Olwigin edustaman maisematutkimuksen tavoitteena on saavuttaa maiseman syvempi ulottuvuus historiaan sitoutuneiden yhteiskunnallisten kertomusten avulla. Voimakkaan historiallisen perspektiivin korostamisen ja konkreettisen perusotteensa puolesta tällainen maisematutkimus sijoittuu historiallisen maantieteen ja maisemamaantieteen rajamaastoon pystyen vastaamaan myös ympäristöhistoriallisen tutkimuksen haasteisiin.

Nykyisessä tieteidenvälisyyteen pyrkivässä tiedemaailmassa varsinkin ympäristöhistorian ja historiallisen maantieteen yhteiseksi ongelmaksi on viime aikoina muotoutunut kysymys siitä, kuinka on mahdollista synteettisesti tulkita ympäristössä tapahtuneita ilmiöitä sekä yhteiskunnan kulttuurista ja sosioekonomista muutosta. Asettamalla maisema osapuolten väliseksi yhdyssiteeksi voidaan päästä ainakin lähemmäksi ongelman ratkaisua. Kun maisemaa tarkastellaan ihmiskunnan asuinpaikkana ja ympäristövuorovaikutusten tapahtumakenttänä, varsinaiseksi tutkimuskohteeksi paljastuukin maisemanäkökulmasta tarkasteltu, kontekstissaan säilytetty ihmisen toiminnan muuttama ympäristö.

Suon ja ojituksen maa

Suo kuuluu suomalaiseen maisemaan yhtä kiinteänä osana kuin metsät ja järvetkin. Joidenkin kielitutkimusten mukaan jopa sana Suomi olisi lähtöisin sooma-sanasta, joka on tarkoittanut suota tai yleisemmin alavaa maata (Laaksonen 1995). Suopinta-alojen tilaston mukaan Suomi on maapallon viidenneksi soisin valtio, ja alkuperäiseksi biologiseksi suoalaksi esitetään 10,4 miljoonaa

hehtaaria. Kahdeksannen valtakunnan metsien inventoinnin mukaan maassamme on suota 8,9 miljoonaa hehtaaria eli 34 % metsätalousmaasta (Metsätilastollinen vuosikirja 1993–94).

Ansaitusti suopaikkakunniksi nimitettäviä kuntia ja kaupunkeja on ennen kaikkea Pohjanmaalla ja maamme pohjoisosissa, mutta soita on runsaasti myös maamme itäreunalla Pohjois-Karjalassa. Ilomantsin kunnan ja Lieksan kaupungin suovarat laskettiin Geologian tutkimuslaitoksen turvetutkimusten yhteydessä 1980- ja 90-luvuilla. Tuolloin peruskartoilta mitattiin yli 20 hehtaarin laajuiset geologiset eli yli 0,3 metriä syvät suot. Lieksasta nämä kriteerit täyttäviä soita löytyi lähes 42 000 hehtaaria (Leino ja Kokko 1986), ja Ilomantsissa vastaavan kokoisten soiden ala oli yli 79 000 hehtaaria (Suomi 1991). Kun näihin määriin lisätään alle 20 hehtaarin kokoiset suot, soiden kokonaisala kasvaa huomattavasti. Ilomantsissa soita on kaikkiaan noin 142 000 hehtaaria. Lieksan soiden kokonaismäärästä ei ole tarkkaa laskelmaa, mutta mikäli suhde on sama kuin koko Pohjois-Karjalassa (noin puolet soista on alle 20 hehtaarin kokoisia) Lieksan soiden ala lienee noin 80 000 hehtaaria. Soiden tarkan määrän laskeminen on sinänsä erittäin hankalaa, sillä ohutturpeisten mineraalimaiden rikkonaiset ja vaikeasti rajattavat suokuviot vaikeuttavat monesti tehtävää.

Jo näistä muutamista luvuista hahmottaa, kuinka oleellinen elementti suo on maamme maisemarakenteessa, ja toisaalta kuinka valtavista puunkasvun kannalta vajaatuottoisista aloista on metsäojituksen käynnistymisvaiheessa ollut kysymys. Ennen metsäojitustoimien aloittamista maamme maapinta-alasta keskimäärin lähes kolmannes oli enemmän tai vähemmän vajaatuottoista suota. Lieksassa määrä oli vajaa neljännes ja Ilomantsissa peräti yli puolet maa-alasta. Soistuneen alan suhteellinen suuruus huomioon ottaen ei siis ollut mikään ihme, että maamme talouden kehittyessä katseet suunnattiin suon käyttämättömiin resursseihin ja maassamme syntyi halu yrittää parantaa näiden taloudellisesti vajaatuottoisten alojen tuottavuutta. Soiden tarjoamien elinmahdollisuuksien luonnon ehdoilla tapahtunut hyödyntämien ei enää riittänyt nykyaikaistuvalle yhteiskunnalle. Ihminen voitti suopelkonsa ja alkoi taistella suota vastaan muuttaakseen sen paremmin omia tarkoitusperiään palvelevaksi.

Runsas suoluontomme onkin vajaan sadan viime vuoden aikana joutunut valtavan muutoksen kohteeksi. Suoluontoa muuttavista käyttötavoista metsäojittaminen on ollut ehdottomasti kaikkein laaja-alaisin ja perusteellisin. Saarijärven Paavosta ja Seitsemän veljeksen Aaposta polveutunut taistelu ihmistä kiusanneiden

suon voimien kahlitsemiseksi ylsi metsäojituskaudella tuloksiin, joista voitiin vielä 1950-luvullakin vain haaveilla. Reilusta 10 miljoonasta suohehtaarista noin 60 % ojitettiin vähintään kertaalleen. Moni-ilmeinen, kesytön suomaisemamme resursoitiin suurelta osin lineaaristen ojien halkomaksi kahlituksi tuotantomaisemaksi.

Ilomantsissa ja Lieksassa on yksityisten maanomistajien ja Metsähallituksen maita ojitettu lähes 141 000 hehtaaria (Tanskanen 1998). Tämän lisäksi ovat vielä metsäyhtiöiden ojitukset, joita lienee yksityismaiden ojituksia vastaava määrä eli noin 50 000 hehtaaria. Mikäli arvio yhtiöiden tekemistä ojituksista pitää paikkansa, ja kun summasta vähennetään täydennysojitukset sekä omistajanvaihdoksista ja tilastoinnista aiheutuvat virheellisyydet, kohoaa Ilomantsin ja Lieksan soiden ojitusala jopa 70–80 %:iin kokonaissuoalasta. Tämä tarkoittaa sitä, että luonnontilaiseen suomaisemaan kuuluvat maisemaelementit ovat suurelta osin korvautuneet ihmisen aikaansaamilla, suolle luontaisesti kuulumattomilla elementeillä.

Tehdyn työn intensiivisyys korostuu kronologisessa tarkastelussa; suurin osa ojitusurakasta toteutettiin parissa vuosikymmenessä 1960- ja 70-luvuilla. Ennen taloudellisestikin vaikeaa viimeisintä sota-aikaa ojitustyöt saatiin jo jotakuinkin organisoitua ja tavoitteet asetettua, mutta sota murskasi haaveet ja uudelleen suuria investointeja vaatineeseen työhön päästiin käsiksi käytännössä vasta 1950-luvulla. Tuolloin ojitusten etenemisen turvaajana olivat voimakkaasti edennyt koneellistuminen, ojituksia suosinut työllisyys- ja aluepolitiikka sekä kansassa vallinnut voimakas tahto tehdä työtä. Näiden voimalla edettiin tavoitteesta toiseen. Ojituskelpoisten soiden loppumisen ja soidenkäytön pehmeämpien aatteiden noustua valloille ojitustoiminta alkoi rauhoittua 1980-luvulla, ja vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä uudisojittamisesta luovuttiin lähes kokonaan.

Useilla luonnossa liikkujilla on mielikuva ojitettujen soiden ja metsien vaikeakulkuisuudesta ja maisemallisesta yksitoikkoisuudesta. Suot eivät ole enää aidosti luonnontilaisia, vaan ne ovat ihmisen käsittelemiä ja kuuluvat siten jonkinasteisen ihmistoiminnan piiriin. Soilta on kadonnut, tai ainakin vähentynyt, niiden oma sisäinen luonteensa. Varsin moni nykyajan ihminen näkee ojitetun suon rumana ja luontaan työntävänä elementtinä, josta metsäojitus on tuhonnut sekä lakat että suon syvimmän olemuksen.

Tässä tullaan kuitenkin monitahoisen asetelman eteen: yhtäältä luonnossa liikkujat ovat huomanneet, kuinka suomaisemat ovat muuttuneet esteettisesti negatiivisempaan suuntaan. Varsin mo-

nen mielestä tästä voidaan pääosin syyttää soiden intensiivistä hyväksikäyttöä eli monessa tapauksessa metsäojittamista. Toisaalta suoluonnon tuhoa harmiteltaessa ja metsäojitusorganisaatiota syyllistettäessä vuosikymmenien mittaan tehdyt ojitukset olisi kuitenkin osattava sijoittaa osaksi yhteiskuntaa ja sen kehitystä. Voidaankin kysyä, missä määrin metsäojittaminen voidaan tuomita suomaiseman tuhoajaksi. Onko suomaisemien todellinen muuttuja ja tuhoaja koneellinen metsäojittaminen vai ojittamista ohjaillut suomalainen, kehityksensä puolesta taistellut, aikaan ja kulttuuriin sitoutunut yhteiskunta? Toisin sanoen, onko meillä nykyajan havainnoijilla edes kykyä aistia kokonaisvaltaista ojitettua suomaisemaa, ellemme ole ensin perehtyneet ojituksia ohjanneisiin lukuisiin eri tekijöihin.

Tie suomaiseman sisäiseen ulottuvuuteen

Suomalaisilla soilla ojittamisen aiheuttamat, paikoin jopa häiritsevän konkreettiset jäljet hallitsevat maisemaa. Lineaariset ojalinjat, ojamaiden muodostamat jätkänpolut, paikoin allasmaisiksi syöpyneet ojien risteykset, pääviemäreiksi peratut entiset luonnonpurot... Kokijan on varsin helppo havaita näkyvä, haistettava ja kuultava aineellinen suomaisema, ihmisen käsittelemän suon ulkoasu. Maiseman näkymätön, aineeton ulottuvuus jää kokijalta kuitenkin usein saavuttamatta. Aistikokemuksista muodostuva ihmisen havaitsema maisema jääkin vajavaiseksi aina, kun emme tunne sen historiallista suhdetta sitä ympäröineeseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Näin käy myös ojitetun suomaiseman kohdalla. Nykyistä suomaisemaa on mahdotonta ymmärtää tuntematta siihen eri aikoina liittyneitä taustoja, merkityksiä ja asenteita. Suomaisema ei ole lainkaan niin yksiselitteinen kuin soidenkäyttöön liittyneitä yhteiskunnallisia ja aatteellisia vivahteita tuntematon voisi päällisin puolin päätellä. Jo pelkästään metsätalousmaiden suoluontoa tarkastellessa siihen kytkeytyvien yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja historiallisten kytkentöjen kirjo on valtava.

Oma tavoitteeni on pureutua juuri tuohon ojitetun suomaiseman näkymättömään historialliseen ulottuvuuteen. Työn alla olevan väitöskirjatutkimukseni päämääränä on tarkastella ihmisiä, kulttuuria ja yhteiskuntaa metsäojitustoiminnan taustalla. En siis edes pyri perinteiseen luonnontieteelliseen maisematutkimukseen siinä mielessä, että tarkastelisin ojitusten vaikutusta maisemaelementtien yksityiskohtaisena muuttajana, vaan takerrun

nimenomaan jokaisen suoluonnossa liikkuvan havaittavissa olevien muutosten taustoihin eli haen selitystä sille, miksi suoluontomme on nykyisen kaltainen – ojitettu ja vaikeakulkuinen, joidenkin mielestä jopa raiskattu.

Tutkimukseni keskeisenä tavoitteena on nostaa esille ojitusten taustalla olleet yhteiskunnallis-historialliset tekijät ja niiden paikallinen ilmentyminen kahdella itäsuomalaisella paikkakunnalla Ilomantsissa ja Lieksassa. Tarkastelen ihmisiä ja yhteiskuntaa suomaiseman muuttajana, luonnon tarjoaman resurssin käyttäjänä ja hyödyntäjänä. Käsittelen suomaisemaa (ja -luontoa) yhteiskunnallisen, kulttuurisen, lainsäädännöllisen ja inhimillisen muutoksen tapahtumakenttänä. Tutkimuksen kohteena ei siis ole maantieteellisesti rajattu alue ja sen maisemalliset muutokset, vaan tietylle alueelle sijoittuva toiminta ja sen yhteiskunnallis-kulttuuris-historialliset kytkennät.

Yleisesti ottaen suomaisemaa voidaan lähestyä kolmella pääkysymyksellä: 1) Mitä suot ovat olleet ennen intensiivistä ihmistoimintaa, eli mistä on lähdetty liikkeelle? 2) Mitä suomaisemassa haluttiin olevan? Mitä suolta odotettiin? 3) Mitä suomaisemassa nykyisin on? Lisäksi neljänneksi kysymykseksi voidaan asettaa suomaiseman tulevaisuus, eli mitä resurssiksi otetulle suomaisemalle voidaan ja halutaan tulevaisuudessa tehdä.

Tietyssä mielessä nämä kysymykset toimivat tutkimukseni kannattelijoina, mutta varsinaisesti puen työni ytimen seuraaviin teemoihin ja kysymyksiin: 1) *Metsätalouden suomaiseman ja metsäojituksen historiallinen kuvaus* – Mitä suoluonnossa on tehty ja milloin? Mikä on ollut metsäojituksen intensiteetti eri aikoina? 2) *Metsäojitus yhteiskunnallisessa kontekstissa, suomaiseman resursoituminen* – Mitä merkityksiä, mielikuvia ja toiveita suomaisemaan on liitetty, ja miten ne ovat ilmenneet erilaisissa yhteiskunnallis-historiallisissa tilanteissa? Millainen aate- ja kulttuurihistoria metsäojituksen taustalla on ollut? 3) *Suomaisemaan liittyvän yhteiskunnallis-historiallisen kontekstin tulkinta* – Miksi suomaisemaan liittyvät merkitykset, mielikuvat ja toiveet ovat olleet juuri sellaisia kuin ovat, ja mitä niiden taustalla on ollut?

Periaatteessa tämänkaltainen, maantieteelliseen ympäristötutkimukseen lukeutuva maisematutkimus palautuu niinkin kauas kuin sauerilaiseen maisematutkimuksen traditioon, jonka kantavana ajatuksena oli jäljittää kehitystä, jonka vaikutuksesta luonnonmaisema muuttui ihmisen hyödyntämäksi kulttuurimaisemaksi. Sauerin (1963, s. 343) kulttuurimaiseman morfologiaa käsitteellistävää ajatusmallia mukaillen voidaan yhteiskunnallis-kulttuurinen tila asettaa ajassa operoivaksi toimijaksi, joka muut-

taa välittäjänä toimineen luonnontilaisen suomaiseman kulttuurisuomaisemaksi tai, kuten olisi ehkä havainnollisempi sanoa, tuotantomaisemaksi (kuva 1). Keskityn tutkimuksessani nimenomaan tuon vähemmälle huomiolle jääneen yhteiskunnallis-kulttuurisen tilan historialliseen tarkasteluun.

Useimmat maisematutkimuksen traditiot antavat valmiita malleja sekä välittäjänä toimivan luonnontilaisen maiseman että prosessin seurauksena syntyvän kulttuurimaiseman analysoimiseen. Sen sijaan toimijaksi nimitetyn yhteiskunnallis-kulttuurisen tilan tutkimiseen ja analysoimiseen on Sauerin jälkeen paneuduttu perusteellisemmin vasta maisematutkimuksen vapauduttua kvantitatiivisuuden kahleista 1980-luvulta alkaen. Traditionaalisen maisematutkimuksen kronologinen kerronta riittää kyllä kertomaan, mitä ja milloin suoluonnossamme on tapahtunut, mutta sen avulla ei vielä päästä varsinaiseen maisema-analyysiin ja maiseman syvälliseen tulkintaan. Analyysiin pääsemiseksi tarvitaan vahva tietämys yhteiskuntamme ja kulttuurimme kulloisestakin tilasta ja sen vaikutuksesta käytännön metsäojitustoimiin.

Aikaisemmin esitettyjen kysymyksenasetteluiden pohjalta lähestyn tutkimusongelmaa kolmella eri tasolla ja kolmen eri aineiston kautta. Käytännössä kirjoitan suomaisemaamme muokanneesta metsäojitustoiminnasta kolme kertomusta, jotka kaikki tarkastelevat metsäojittamisen yhteiskunnallista sidonnaisuutta hiukan eri näkökulmista ja eri tasoilta (kuva 2). Ensimmäinen kertomus esittelee metsäojituksen virallisen tarinan. Kertomus pohjautuu laajaan tilasto- ja arkistoaineistoon sekä sen selityksenä yleisesti esitettyyn metsäojituksen viralliseen historiaan vuosittaisine työtuloksineen. Toinen kertomus laajentaa teemaa tarkastelemalla ojitusten ympärillä käytyä yhteiskunnallis-kulttuurista

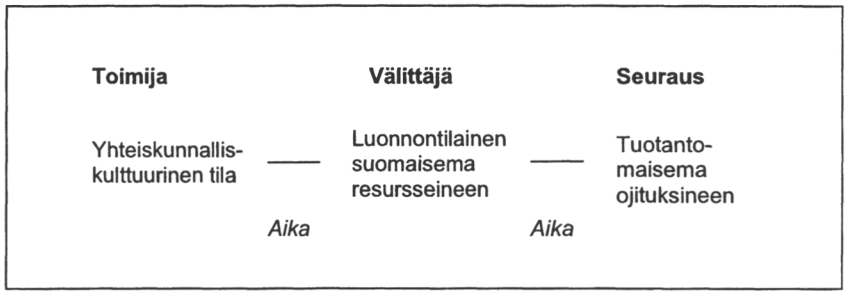

Kuva 1. Suomaiseman muutoksessa yhteiskunnallis-kulttuurinen tila voidaan asettaa toimijaksi, joka muuttaa luonnontilaisen suomaiseman kulttuurisidonnaiseksi tuotantomaisemaksi.

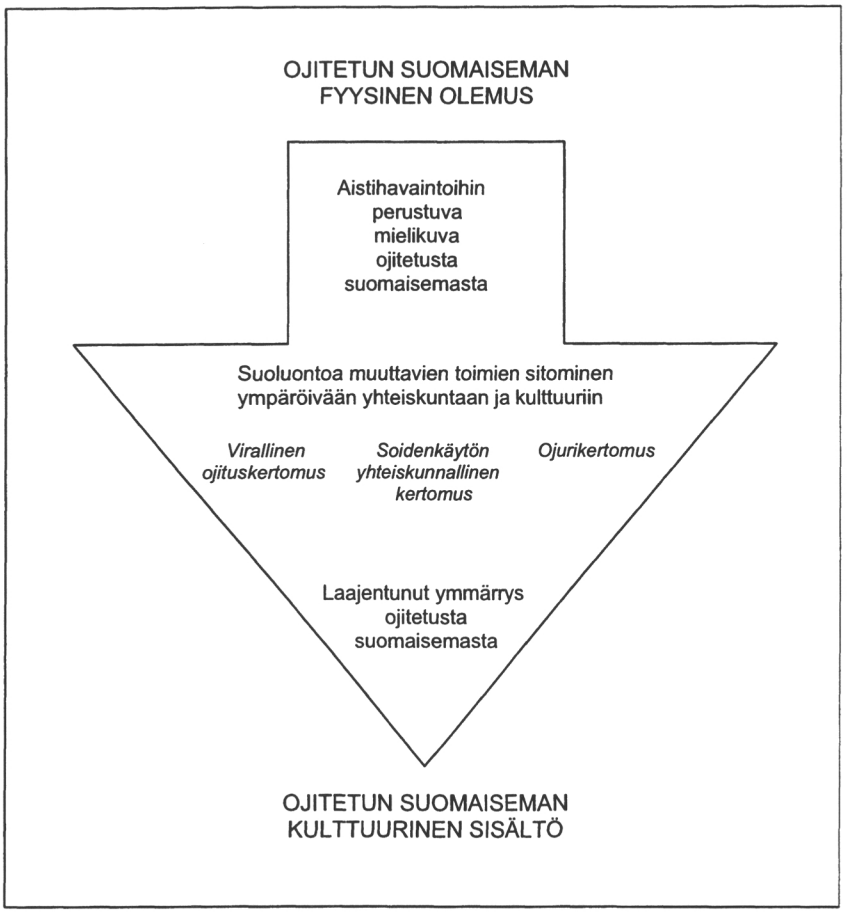

Kuva 2. Suoluontoa muuttavien toimien sitominen ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin laajentaa aistihavainnoista koostuvaa mielikuvaa ojitetusta suomaisemasta ymmärrykseksi maiseman sisäisestä luonteesta. Metsäojitustoimien yhteiskunnallistaminen ja kulttuuristaminen tapahtuu kolmen samaa asiaa eri näkökulmista tarkastelevan kertomuksen avulla. Prosessin lopputuloksena on ojitetun suomaiseman kulttuurisen sisällön saavuttaminen ja mahdollisuus kokonaisvaltaiseen maisema-analyysiin.

keskustelua. Toisen kertomuksen aineisto koostuu neljän lehden (*Metsätaloudellisen Aikakauslehden*, *Suo*-lehden, *Suomen Luonnon* ja *Koneviestin*) artikkeleista, jotka heijastelevat kunkin ajankohdan aatehistoriaa ja sen hetkistä yhteiskunnallista arvolatautuneisuutta soidenkäytön suhteen. Kolmas kertomus syventää aihetta entisestään ns. ojurikertomuksen muodossa tuoden tapahtumat kiinteästi varsinaiselle tutkimusalueelle. Ojurikertomus koostuu 13 eri-ikäisen ja eri aikoina ilomantsilaisilla ja lieksalaisilla soilla

töitä tehneen ojurin haastatteluista. Tässä kertomuksessa suomaisemaa lähestytään siis käytännön työntekijän näkökulmasta, ja suota ja metsäojituksia tarkastellaan sekä näiden miesten ansionlähteenä että heidän elinympäristönään ja elämänään.

Näiden kolmen kertomuksen kautta on mahdollista päästä tarkastelemaan aistein havaittavien suomaiseman muutosten taustoja ja sitä ulottuvuutta, joka on tavoitettava ennen kuin vuosikymmenien mittaan tapahtuneita ojittamisen aiheuttamia maisemallisia muutoksia pystytään täysin analysoimaan. Nykyisessä muuttuvassa arvomaailmassa, jossa joudutaan pohtimaan myös soidenkäytön tulevaisuutta, on suomaiseman sisäisen ulottuvuuden tunteminen ensiarvoisen tärkeää. Suomaiseman muutos täytyy osata kytkeä kulloinkin vallinneeseen yhteiskunnallis-kulttuuriseen tilaan ennen kuin sen historiasta tai tulevaisuudesta voidaan tehdä kauaskantoisia yleistyksiä.

Lopuksi

Vaikka tarkastelen omassa tutkimuksessani niinkin rajattua maisemaosiota kuin metsätalouden ojitettua suomaisemaa, on samantyyppisellä tutkimusrakenteella mahdollista tutkia myös selvemmin kulttuurimaisemiksi laskettavia maisemia. Eri näkökulmista lähtevien ja eri tasoilla tutkimusteemaa lähestyvien yhteiskuntasidonnaisten kertomusten avulla on mahdollista saavuttaa se aatteellinen ja käytännöllinen taso, jolle maisemissa aistittavat muutokset sijoittuvat. Kertomusten turvin avautuu myös mahdollisuus maisemassa tapahtuneiden ilmiöiden ja yhteiskunnan kulttuuristen ja sosioekonomisten muutosten synteettiseen tulkintaan.

Koska maisema syntyy kokijan henkilökohtaisen taustatiedon suodattamana aistikokemuksena, avautuu kukin maisema sitä täydellisempänä, mitä enemmän kokijalla on käytettävissään kohteeseen liittyvää tietoa. Tätä tarvittavaa tietoa saadaan tuotettua aikaan ja paikkaan sidotulla ympäristöhistoriallisella tarkastelulla. Tarkastelemalla alueita erilaisten tapahtumien ja ilmiöiden tapahtumakenttinä sekä sitomalla tapahtumat kiinteästi osaksi muuta yhteiskuntaa ja sen aatteellista tilaa saadaan kylliksi aineistoa varsinaisen laajapohjaisen maisematulkinnan tekemiseen.

Kirjallisuus

Cosgrove, D. 1980. Images of landscape. Julkaisussa: Gold, J. R. (toim.). An Introduction to Behavioural Geography. Oxford University Press, Oxford. s. 115–127.

Demeritt, D. 1994. Ecology, objectivity and critique in writings on natur and human societies. Journal of Historical Geography 20(1): 22–37.

Granö, O. 1996. Tieteellisen maisemakäsityksen muodostuminen ja tulo Suomeen. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja n:o 154. 13 s.

Huuhtanen, P. 1974. Panofskyn ikonologian ongelmia. Julkaisussa: Kinnunen, A. (toim.). Taide kovassa maailmassa. Suomen estetiikan seuran vuosikirja 1. WSOY, Porvoo. s. 77–112.

Johnston, R.J. 1986. Philosophy and Human Geography: An Introduction to Contemporary Approaches. 2. painos. Edward Arnold, London. 178 s.

— 1991. Geography and Geographers: Anglo-American Human Geography sinne 1945. Edward Arnold, London. 361 s.

Jones, M. 1991. The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. Norsk Geografisk Tidsskrift 45(4): 229–244.

Laaksonen, P. 1995. Suokansan tarinoita. Suo 46(4): 99–107.

Leino, J. & Kokko, J. 1986. Lieksan suot ja niiden soveltuvuus turvetuotantoon, osa I. Geologian tutkimuskeskus, Turveraportti n:o 184. 212 s.

Meinig, D.W. 1979. The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene. Julkaisussa: Meinig, D. W. (toim.). The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Esseys. Oxford University Press, Oxford. s. 33–48.

Metsätilastollinen vuosikirja 1993–94. SVT Maa- ja metsätalous 1994:7. Metsäntutkimuslaitoksen metsätilastollinen tietopalvelu, Helsinki.

Olwig, K.R. 1984. Nature's Ideological Landscape: A Literary and Geographic Perspective on its Development and Preservation on Denmark's Jutland Heath. George Allaen & Unwin, London. 115 s.

— 1996. Recovering the Substantive Nature of Landscape. Annals of the Association of American Geographers 86(4): 630–653.

Raivo, P. J. 1996. Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa. Nordia Geographical Publications vol. 25:1. 370 s.

Samuels, M. 1979. The Biography of Landscape: Cause and Culpability. Julkaisussa: Meinig, D. W. (toim.). The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Esseys. Oxford University Press, Oxford. s. 51–88.

Sauer, C. 1963. The Morphology of Landscape. Julkaisussa: Leighly, J. (toim.) Land and Life. A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer. University of California Press, Berkeley and Los Angeles. s. 315–350.

Suomi, T. 1991. Ilomantsissa tutkitut suot ja niiden soveltuvuus turvetuotantoon, osa II. Geologian tutkimuskeskus, Turveraportti n:o 243. 150 s.

Tanskanen, M. 1998. Rahkamättäistä ojalinjoiksi. Ilomantsilaisen ja lieksalaisen suoluonnon muutos osaksi ihmisen ekosysteemiä. Julkaisematon lisensiaatintutkimus. Maantieteen laitos, Joensuun yliopisto. 125 s.

Williams, M. 1994. The relations of environmental history and historical geography. Journal of Historical Geography 20(1): 3–21.

Williams, R. 1980. Problems in materialism and culture. Selected essays. Verso Editions, London. 277 s.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 113–121.

Sata silmää taakse katsoo – metsän kulttuuridiversiteettejä

Pekka Virtanen

Johdanto

Ihminen on Suomessa hyödyntänyt heti jääkauden jälkeen syntyneitä metsiä ja samalla vaikuttanut niiden maisemallisiin piirteisiin. Kaskeaminen, metsästys, tervanpoltto, metsälaiduntaminen, asuin- ja peltoalueiden raivaus, kulkuväylien rakentaminen, tarve- ja polttopuiden hankinta sekä muu toiminta on muovannut metsää makrotason maisemanäkymistä eläin- ja kasvipopulaatioiden vaihteluihin ja geneettisiin jatkumoihin. Tuskin löytyy neitseellistä metsää, jota ihmisajatus ja -käsi ei olisi koskettanut.

Nykyajan puunkäyttö, metsänhoito, teiden rakentaminen, luonnon jalostaminen ja rakentaminen yleensä vaativat tarkkapiirteistä suunnittelua. Metsän hallinnan piiriin kuuluvat metsien luonnontilaisimmatkin kohteet eläin- ja kasvilajien suhteita myöten. Työpöydän ruudulta voi nähdä lähes reaaliaikaisen näkymän metsän kasvun vaiheista satelliittietäisyydeltä mikroskooppikuvaan.

Tiede tuo ihmisen ja luonnon muovaamasta metsästä yhä enemmän tietoa, jota pyritään hyödyntämään tekniikan, talouden, luonnon ja virkistyksen tarpeisiin. Satunnaiset muutostekijät tulipaloja ja villieläinten liikaesiintymisiä myöten minimoidaan. Kaukaisimmatkin metsäpisteet ovat jo moneen kertaan olleet suurennuslasien alla ja vähintäänkin ilmastonmuutosten hipaisemaa aluetta.

Pohdinta ihmisen tarpeisiin jalostettavan metsän sekä itseisarvoisen "aidon" metsäluonnon säilymisen ulottuvuuksista jatkuu. Suomalaisen metsäkeskustelun neljä vuosikymmentä jatkunut leiriytyminen monenlaisin vastakkainasetteluin talousmetsiensuojelijoihin ja luonnonsuojelijoihin on jonkin verran purkaantunut (ks. Lehtinen 1990, Reunala ja Heikinheimo 1987, Mäkelä 1997). Linkolan ja Kuuselan kaltaisia ääripäitä silti tarvittaneen.

Samaan aikaan metsäpohdintoihin on tullut mukaan uusia tieteenaloja yhteiskunnallisine, historiallisine, filosofisine, esteettisine ja kulttuurisine näkökulmineen.

Metsän kulttuuria

Metsän kulttuuriulottuvuus kytketään usein menneisyyteen, kuriositeetinomaiseen säilyttämiseen ja varastoimiseen. Esimerkiksi suojelualueiden hoidon kulttuuritavoitteiden piiriin V. Hallikainen (1991, s. 5) laskee mukaan vain niiden *entisen* luonnonkäytön ja sen muokkaamat maisemat ja eliölajirakenteen sekä ihmisen luomat *vanhat* rakenteet (kursivointi PV). Yhtäällä nousee murhe vanhan häviämisestä (mutta onneksi on museoita) ja toisaalla mennyt nähdään tuotannon päätehtävien rinnalla vain painolastina (joka joutaakin museoon). Kulttuuri koetaan usein myös kansankulttuurin alkuperäiseksi ja kadonneeksi symbolimaisemaksi (kun kaikki oli niin lähellä) tai toisessa ääripäässään korkeataiteen esimerkillisiksi (mutta vaikeasti saavutettaviksi) huipputuotteiksi (Virtanen 1998, s. 26–30).

Kulttuuria on kuitenkin tämän päivän metsänhoito, metsätyö, metsän jalostaminen ja metsäyrityksen toimintatavat. Kulttuuria on tekemisen perustana olevat pohdinnat sekä metsämaailmaan liittyvät tulkinnat ja ajattelutavat. Kulttuurin silmin ihminen katselee myös luontoa luontona.

Metsäntutkimuksen suunnalla kulttuuri-käsitteen sopivuutta metsäkontekstiin on esitellyt Aarne Reunala (1998, s. 234–37). Varsinaisen kulttuurintutkimuksen perspektiivistä metsällisen kulttuurin voi nähdä vieläkin laajempana ja samalla koko metsäklusterin alueeseen nivoutuen ilman paikkaan, aikaan tai elämänalueisiin liittyviä suodattimia. Kohde sinänsä, vaikkapa koneellistuminen, metsänsuunnittelu tai metsäyrityksen toiminta, ei rajaa aihepiiriä, tutkimusnäkökulma kylläkin.

Rinnastuksia metsän kulttuuripiirin raja-aitojen olemassaoloon löytyy myös kulttuurintutkimuksen suunnalta. Esimerkiksi kansatieteessä suurin painoarvo oli ennen talonpoikaiskulttuurin tutkimuksella ja dokumentoinnilla, ennen kuin sen oheen kelpuutettiin teollistuvan Suomen maisemia. Tänään ne kuitenkin kuuluvat tasa-arvoisesti kansatieteen tutkimuskenttään (ks. Talve 1990). Estetiikka taasen nähdään yksipuolisesti korkeakulttuuriin kuuluvana taidefilosofiana, vaikka se esimerkiksi ympäristöestetiikan tai soveltavan estetiikan kentällä koskettaa kaikkea ympäristön muokkaamista tai tulkintaa.

Kulttuuri-sanan arkipäivän mielleyhtymistä on pitkä matka tutkimuksen kulttuuri-käsitteen moneen suuntaan laajeneviin sisältövariaatioihin. Yksi lähestymistapa on mieleen, kieleen ja ajatteluun keskittyvä kognitiivinen antropologia, jota on metsään liittyvässä tutkimuksessakin hyödynnetty (ks. Saarimaa 1994, Jokinen 1998).

Useimmiten kulttuuri-käsitteen käyttö vaatii täsmennyksiä. Paljon on myös kulttuurintutkimusta, jota ei ole rakennettu nimetysti kulttuuri-käsitteen ympärille. Kulttuurista on kuitenkin tullut entistä tärkeämpi monia tutkimusintressejä kokoava käsite. Syitä on moniakin.

Nopeat muutosprosessit ovat nostaneet entistä tärkeämmäksi ymmärtää historiallisuuden luonnetta ja merkitystä ihmisen kokemismaailmassa. Eriytymis- ja erilaistumisprosessit puolestaan edellyttävät monikulttuurista kommunikaatiota ja toiseutta koskevaa avoimuutta. Nykyajan kulturalisoituminen ja medioituminen ovat nostattaneet uudella tavalla esiin symbolit, tekstit ja diskurssit, joita erityisesti kulttuuri-käsitteen kautta on eri tieteenaloilla pohdiskeltu. Lisäksi refleksiivisyys ja itsestäänviittaavuus kiinnittyvät yhä tiukemmin sekä arkielämään että tutkimukseen. Tiedon karttumista ei enää nähdä itsestään selvänä totuutena vaan jatkuvasti muuttuvana ja jopa itsensä kieltävänä prosessina (Förnäs 1998, s. 13–18).

Viimeisimmän näkökulman kohdalla voisi myös viitata moniin tutkimuksiin, joissa ollaan kiinnostuneita metsänomistajan, matkailijan ja ulkoilijan metsänäkemyksistä osana metsämaiseman suunnittelua ja hyödyntämistä (esim. Nousiainen ym. 1999, Jokinen 1998).Tärkeää on tiedostaa paikalliskulttuurin ulottuvuudet, mutta kansainvälistymisen myötä on tullut tärkeäksi tunnistaa myös vieraita metsäkulttuureja (ks. Parkington 1999). Esteettisiä ja kulttuuriympäristöä huomioonottavia näkökulmia sovelletaan jo monilla aloilla. Laajempia katsauksia ei metsällisistä aihepiireistä ole Suomessa vielä tehty (ks. Kulturmijövård... 1992).

Metsäntutkimuksen polttopisteet ovat kauan kohdistuneet metsien biologiaa ja ekologiaa sekä metsien taloudellista hyödyntämistä koskeviin alueisiin. Metsien sosiaalisten ulottuvuuksien pohdinta on painottunut toimeentuloon ja työolosuhteisiin ja monikäytön tutkimus liikuntaan, keräilytuotteisiin, matkailuun ja maisemaan (ks. Hytönen 1992). Samalla kun (kulttuurin)tutkimuksen kvalitatiiviset lähestymistavat lähestyvät metsäntutkimusta (ks. Karjalainen 1996), ovat kulttuuriset pohdinnat selvästi lisääntymässä ja tavoiteohjelmien vaatimattomistakin maininnoista löytänevät heijastuskulmansa eteenpäin (ks. Kansallinen metsäohjelma... 1999, s. 12–13).

Metsäympäristöjä

Kulttuurintutkimuksessa kuten kansatieteessä ja folkloristiikassa metsä ollut aina mielenkiinnon kohteena. Varhaisessa ja hieman myöhäisemmässäkin tutkimuksessa näkökulmat ovat suhteellisen harvoin kiinnittyneet 1960-luvun lopulla luonto-talouskontekstin rinalle syntyneeseen ympäristöntutkimukseen (ks. Sarmela 1994). Hiljalleen on kuitenkin yhteiskuntatieteiden, kulttuurintutkimuksen, estetiikan, historian, kulttuuriantropologian, psykologian, maantieteen, taiteentutkimuksen ja muiden oppisuuntien sisälle syntynyt laajempia tutkimustraditioita, joissa on hyvinkin monimuotoisesti tarkasteltu kulttuurin ja luonnon kiinnityskohtia (ks. Massa 1998).

Yhteistä uudelle ympäristöntutkimukselle on luonnon näkeminen osana ihmisen ja kulttuurin maailmaa ja päinvastoin. Laajojen yhteiskunnallisten rakenteiden ohella on tarkastelun kohteena voinut olla paikallinen yhteisö ja jopa yksittäinen ihminen. Mielenkiinnon kohteena ei ole ainoastaan abstraktit ylätason liikunnat, vaan myös tavallisen arkielämän ja elämäntavan ulottuvuudet. Kiintopisteiden ankkuroiminen historian kulkuun on ollut myös tärkeää.

Historiantutkimuksen suunnalla uuden ympäristöajattelun haarautumana on ympäristöhistoria, mutta siihen liittyviä johtolankoja löytää historiantutkimuksesta pitkältäkin aikajaksolta. Metsähistorian voi suomalaisittain nähdä yhtenä tärkeänä osa-alueena, jossa tämän päivän kansallisen ja taloudellisen kulttuurin ymmärtämiseksi on paljon tehtävää (Kuisma 1993, s. 15–17; Michelsen 1999, s. 195). Jos metsän historian ymmärtää avarimmillaan, kattaa tutkimuksen alue tosin paljon muutakin, kuin vain historiatieteen perinteisten aineistojen pohjalle rakennetun metsähistorian (ks. Michelsen 1999). Linkkinä folkloristisiten ja kansatieteellisten aineistojen toisenlaisiin maisemiin ovat esimerkiksi mikrohistorian suuntaukset (ks. Peltonen 1999).

Eri arkistojen kansanperinneaineistot voi nähdä vanhoina, elämänsä jo eläneinä kuriositeetteina, jotka hupaisasti kertovat menneisyyden ihmisen elämästä. Esimerkiksi folkloristiikan sisällä "vanhojen" ja uusin laatukriteerein täydentyvien aineistojen kelpaavuutta esimerkiksi modernin metsämaisematutkimuksen lähteiksi ei kuitenkaan tarvitse perustella.

Vaikka siis aineistoja ja näkökulmia löytyy, on folkloristisia aineistoja hyödynnetty vaatimattomasti uuden ympäristötutkimuksen näkökulmista. Sen sijaan kevyinä siteerauksina tai

koosteina perinne-elementtejä on ollut jopa liian helppo poimia todisteiksi ihmisen ja luonnon sopusuhtaisesta harmoniasta (ks. Tarkka 1994, s. 105). Käytännössä aineistot ovat kuitenkin hyvin heterogeenisiä eikä esimerkiksi maisemakäsitysten heijastumista folkloressa ole mahdollista tulkita ilman aineistojen luonteen tuntemista. Vertailukohdaksi voi ottaa kulttuuriantropologisen tutkimuksen, jossa varhaiskantaisten kulttuurien luontokäsityksiä on usein selitetty liikaa yksinkertaistaen utilitaristisista näkökulmista (Siikala 1983).

Folkloristiikan työmaan kautta nousee erityisesti maisemaan liittyen monia kysymyksiä. Kiteytyneen folkloren kautta voisi ajatella, että maisema-ajattelussa ei niinkään merkitsevää ole ollut näkökulmien ankkuroiminen ulkopuolella erotettavaan, esteettisen tarkastelun kohteena olevaan kaukomaisemaan. Pikemminkin maisemasuhdetta tulkitsee mielen sisäinen, liikkuva ja moniulotteinen aikojen kuluessa muodostunut suhdekartasto. Kulttuurin ja luonnon välinen keskustelu saattaa tulle esiin syvällä rakenteissa. Tämän päivän tarkkailijalle loitsun itsestään selviltä näyttävät luontoläheisyyden merkit ovatkin ihmisen ja kulttuurin raja-aitoja (ks. Tarkka 1994).

Arvoitukset eivät ole olleet vain viihteellistä ajanvietettä, vaan niiden kautta on myös eletty ympärillä olevaa monitasoista todellisuutta metsineen. Samalla kun perinnetoisinnoista etsitään yhteneväisyyksiä, kuvastavat ne eri variaatioineen ja tulkintoineen ihmisten erilaisia ja jatkuvasti muuttuvia tapoja kokea ympärillä oleva maailma. "Mies metsään menee, sata silmää taakse katsoo" viittaa metsään menevän ihmisen tuohikonttiin, mutta sata silmää kurkistelee muualtakin.

Kansanperinteen metsästä kuvastuu oikeastaan kaikki ihmismielen vivahteet hyvästä pahaan ja kauniista rumaan (Virtanen 1987). Metsä ei suinkaan ollut vain turvallinen ja romanttinen samaistumisen kohde, vaan toisella laidallaan myös ristiriitainen, pelottava ja vihattavakin ympäristö. "Perinnemaisema" voi tänään toimia (maisema)identiteetin tukipilarina, mutta aikanaan samaista maisemaa katseltiin täysin toisenlaisista näkökulmista (ks. Virtanen, L. 1994). Vastaavasti käsin tapahtuva metsätyö on yksi suomalaisuuden symboli ja tulee varmasti pitkään ja romantiikkaa uhkuen värittämään metsätalouden maisemia (ks. Pöysä 1997, Snellman 1996).

Metsän kulttuuridiversiteettejä

Sekä kulttuuri- että historiakäsitteiden tarkentamiset ovat metsällisissä yhteyksissään tärkeitä, jotta tutkimuksen (sekä myös popularisoinnin ja soveltamisen) käsitteisiin ei nivoutuisi arkikielen melko rajoittuneita sisältöjä. Metsän kulttuuridiversiteetti saa kyllä ominaisvärinsä eri tieteenalojen näkökulmien kautta ja siten folkloristiikan ja historiatieteen "todellisuutta" lähenevät metsäkuvat saattavat olla hyvinkin yhteismitattomia. Mutta ylätasoilta löytyy paljon yhteisiäkin näkymiä.

Metsä muuttuu yhä enemmän toiminnallisesta, välittömästä ja työn suhteen omakohtaisesta ympäristöstä erilaisten välittäjätahojen kasvattamaksi ja ylläpitämäksi metsäkulttuuriksi. Työvoima metsätalouden eri toimiin, puuverstaisiin, tehdaslaitoksiin, matkailuyrittäjiksi, tutkijoiksi, luonnonsuojelutehtäviin, eräoppaiksi, maisemansuunnittelijoiksi tai muihin metsäisiin ammatteihin ei synny enää metsällisiltä juurilta. Myöskään metsätaloudellisten, metsäekologisten, metsäkulttuuristen, metsähistoriallisten ja muiden aikasidonnaisten prosessien ymmärtäminen ei synny pääsääntöisesti metsällisestä elämänpiiristä, välittömästä, omakohtaisesta ja toiminnallisesta suhteesta metsään. Työn metsä on muuttumassa entistä enemmän vapaa-ajan ja myös viestimien ja vimpainten määrittelemäksi tuotteeksi (ks. Ahponen 1987, s. 400–403). Metsästä maisemineen on tulossa osa tavaroiden taikamaailmaa, jonka perustalta luonto etääntyy yhä kauemmaksi kulttuurisen merkityksenannon tieltä (ks. Ilmonen 1993, s. 47–70).

Metsään liittyvän tutkimuksen ohella haasteita nousee myös fyysisten ja henkisten metsämaisemien ja -kokemusten luojille, kuten eräoppaille, koululaitokselle, yhdistyksille, matkailuorganisaatioille, metsäkirjojen tekijöille, urheilukerhoille, suunnittelijoille ja muille metsän taloudellisia, kulttuurisia ja biologisia arvoja välittäville ja rakentaville tahoille.

Laaja-alaisimpien tehtäväkenttien haltijoihin kuuluu museolaitos. Dokumentoidessaan, esitellessään, tutkiessaan ja ottaessaan kantaa vaikkapa kulttuurisen metsämaiseman muutoksiin, museo nähdään usein vain vanhan tai poistuvan säilyttäjänä. Museon historiaan liittyvä tehtävänkuva on kuitenkin paljon kattavampi. Yhtäällä pohdinnoissa ovat metsän ekologiaan, biodiversiteettiin, monimuotoisuuteen ja kestävään kehitykseen liittyvät näkökulmat. Kulttuurimaiseman suunnalla korostuvat esimerkiksi esteettiset metsänäkymät ja eräällä laidalla puolestaan kaskialueet, museotiet, metsälaitumet, peltoalueiden metsäreunukset,

tervanpolttoalueet ja muut "perinnemaisemat". Mutta yhdenvertaisesti kaikki tämän päivän metsätalouteen ja -maisemarakentamiseen liittyvät ulottuvuudet kuuluvat metsämuseon tehtäväkenttään. Vasta teemojen sitominen aikajanaan ja kulttuurin kokonaisuuteen avaa näkymiä tulevaisuuteen.

Tärkeää on myös tuoda esiin metsämaiseman monenlaiset merkitykset ja löytää vaikkapa metsien kulttuuridiversiteetistä vastaavia ideologisia värittymiä kuin biodiversiteetistä puhuttaessa (ks. Saarinen 1999). Missä vaiheessa esimerkiksi vanhoista puhelinpylväistä alkoi tulla nostalgisia maisemaelementtejä joiksi matkapuhelinmastot eivät vielä kelpaa? Ovatko vesakkoruiskutusten, aurausalojen, metsäteiden, avohakkuualueiden ja nykymetsänhoidon maisemat jossain vaiheessa myös kaivattuja perinnemaisemia?

Museo voi olemassa olevaan ja menneeseen maisemaan liittyen tehdä näyttelyjä, multimedioita tai elämyksellisiä seikkailumatkoja. Museo voi myös luoda uusia maisemia järjestämällä vaikkapa maataiteen, ympäristötaiteen ja yhteisötaiteen projekteja, joissa syvältä käsin pohditaan ympäristön merkityksiä. Parhaimmillaan museossa kohtaa mennyt, nykyinen ja tuleva maisema ilman aikaan, paikkaan tai tekemiseen liittyviä ennakkoluuloja (Sandqvist 1991, s. 25–26):

> *"Maisemaan menemisessä voi elimistö määrittyä suhteessa luontoon, eli viime kädessä suhteessa ympäröivään tilaan. Yksittäinen objekti ei enää ole viaton, ei ole olemassa puhdasta taidetta, vaan pelkästään taidetta suhteessa kontekstiin riippumatta siitä, onko kontekstina tila, aika, vaiko ympärillä olevat assosiaatiot, galleria, katu, tori, Stonehenge, irlantilaiset jatulinitarhat, Dartamoorin megaliitit, Willendorfin Venus, azteekien jumalat ja pyramidit, ikivanhat kuukalenterit, hedelmällisyysriitit, tarinat, perityt käsitykset tai antropologiset teoriat."*

Kirjallisuus

Ahponen, P. 1987. Metsä elämäntavassa. Silva Fennica 21(4): 397–403.
Förnäs, J. 1998. Kulttuuriteoria. Vastapaino, Tampere. 400 s.
Hallikainen, V. 1991. Suojelualueiden käyttö, hoito ja hallinto. VAPK-kustannus & Ammattikasvatushallitus, Helsinki. 89 s.
Hytönen, M. 1992. Metsien monikäytön tutkimus Suomessa 1970–1990: tiivistelmäbibliografia. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 430. Jyväskylä. 395 s.
Ilmonen, K. 1993. Tavaroiden taikamaailma. Vastapaino, Tampere. 223 s.

Jokinen, H. 1998. Metsänomistuksen kulttuuriset tekijät – metsänomistajien käsityksiä metsästä ja ympäristönsuojelusta. Folia Forestalia 4/1998: 513–530.
Kansallinen metsäohjelma 2010. 1999. Maa- ja metsätalousministeriö, MMM:n julkaisuja 2/1999, Helsinki. 38 s.
Karjalainen, E. 1996. Kvalitatiivinen lähestymistapa ihmisen luontosuhteen tutkimiseen. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto virkistys- ja matkailuympäristönä. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 619. s. 31-48.
Kuisma, M. 1993. Metsäteollisuuden maa. SHS, Jyväskylä. 633 s.
Kulturmiljövård i skogen. 1992. Skogsstyrelsen, Trelleborg. 259 s.
Lehtinen, A. 1990. Metsäluontomme kulttuurihistoriasta – yhteiskuntakehityksen heijasteita suomalaisessa metsämaisemassa. Terra 1990. s. 284–293.
Massa, I. 1998. Toinen ympäristötiede. Gaudeamus, Tampere. 286 s.
Michelsen, K. 1999. Skogshistoria i Finland. Julkaisussa: Petterson, R. (toim.). Skoghistorisk forskning i Europa och Nordamerika. Skogs och lantbrukshistoriska meddelanden nr. 22. Hållsta. s. 195–206.
Mäkelä, P. 1997. Koskemattoman luonnon näyteikkunat. Julkaisussa: Roiko-Jokela, H. (toim.). Luonnon ehdoilla vai ihmisten arvoilla. Atena Kustannus, Jyväskylä. s. 223–252.
Nousiainen, I., Tahvanainen, L. & Tyrväinen, L. 1999. Visuaalinen maisema monitavoitteisessa metsäsuunnittelussa. Metsätieteen aikakausikirja 3/1999: 505–522.
Parkington, J. 1999. Clenwilliam Living Landscape Project. Nordiska Museologi 1999/1. s. 147–154.
Peltonen, M. 1999. Mikrohistoriasta. Gaudeamus, Helsinki. 173 s.
Pöysä, J. 1997. Jätkän synty. SKS:n toimituksia 669. Vammala. 463 s.
Reunala, A. 1998. Suomen kulttuurin metsäiset juuret. Julkaisussa: Reunala, A., Tikkanen. I. & Åsvik, E. (toim.). Vihreä valtakunta. Otava & Metsämiesten Säätiö, Keuruu. s. 228–237.
— & Heikinheimo, M. 1987. Taistelu metsistä. Kirjayhtymä, Helsinki. 189 s.
Saarimaa, R. 1994. Metsänhoitajan metsä – puuta ja jotain muuta. Julkaisussa: Metsän viljaa. Kalevala-seuran vuosikirja 73. SKS, Helsinki. s. 141–150.
Saarinen, J. 1999. Erämaa muutoksessa. Julkaisussa: Saarinen, J. (toim.). Erämaan arvot: retkiä monimuotoisiin erämaihin. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 733. s. 77–93.
Sandqvist, T. 1991. Leikkaus – maataiteesta postmoderniin. Kuvataideakatemia, Helsinki. 273 s.
Sarmela, M. 1994. Suomen perinneatlas. SKS, Helsinki. 259 s.
Siikala, J. 1983. Luonto ja sen voimat varhaiskantaisissa kulttuureissa. Julkaisussa: Kostiainen, A. (toim.). Ihminen ja luonto. Historian perintö 9. Turku. s. 26–38.

Snellman, H. 1996. Tukkilaisen tulo ja lähtö. Scripta Historica 25. Pohjoinen, Oulu. 333 s.

Talve, I. 1990. Suomen kansankulttuuri. SKS:n toimituksia 514. Mänttä. 437 s.

Tarkka, L. 1994. Metsolan merkki – metsän olento ja kuva vienalaisrunostossa. Julkaisussa: Metsän viljaa. Kalevalaseuran vuosikirja 73. SKS, Pieksämäki. s. 56–102.

Virtanen, L. 1994. "Suomen kansa on aina vihannut metsiään". Julkaisussa: Metsän viljaa. Kalevalaseuran vuosikirja 73. SKS, Helsinki. s. 134–140.

Virtanen, P. 1987. Kansanperinteen metsäkuvia. Silva Fennica 21(4): 453–474.

— 1998. Tuohikulttuurista metsäkulttuuriin. Vuosilusto 96–97: 26–33.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 123–136.

Metsänhoitovaihtoehtojen arvostus ulkoilualueilla

Eeva Karjalainen

Tutkimuksen tausta

Sosiaalinen kestävyys on noussut metsien hoidossa yhä keskeisemmälle sijalle (mm. Metsälaki 1996). Metsätalouden sosiaalinen kestävyys tarkoittaa mm. sitä, että metsien virkistyskäyttö ja maisema – ja siten metsän käyttäjien arvostukset – otetaan huomioon metsänhoidossa. Erityisten virkistys- ja ulkoilualueiden pääasiallisin tehtävä on tarjota virkistystä kävijöilleen. Kuitenkaan ei ole tarpeeksi tietoa kävijöiden toiveista ja tarpeista alueiden hoidon suhteen. Aiempien tutkimusten perusteella on oletettu, että ihmiset pitävät hoidetuista, varttuneista ja avarista metsistä (mm. Savolainen ja Kellomäki 1981, Pukkala ym. 1988). Luonnonsuojelun saadessa enemmän painoarvoa myös ihmisten arvostukset maiseman suhteen ovat saattaneet muuttua. Viime vuosina onkin esitetty vaatimuksia siitä, että myös ulkoilumetsät tulisi jättää täysin luonnontilaan.

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää ulkoilualueiden kävijöiden mielipiteitä ja arvostuksia metsien hoidon suhteen. Tutkimusongelmat olivat seuraavat:

1) Millä tavalla hoidetuista metsistä ulkoilualueilla kävijät pitävät?
2) Mitkä maiseman tekijät ja mitkä ihmisen ominaisuudet vaikuttavat maiseman arviointiin?

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustuu yhdysvaltalaisten psykologien R. ja S. Kaplanin esittämään ns. informaatiomalliin (Kaplan ja Kaplan 1989). Tämän mallin mukaan maiseman havaitseminen ja siihen liittyvät arvostukset perustuvat ihmisen

tarpeelle toimia tehokkaasti. Tehokas toiminta puolestaan on mahdollista ympäristössä, jota ihminen pystyy helposti ymmärtämään ja joka tarjoaa edellytyksiä tutkimiselle ja uuden informaation saamiselle. Tutkimista edistävät maiseman visuaalinen monimuotoisuus ja salaperäisyys, kun taas ymmärtämistä edesauttavat maiseman yhtenäisyys ja selkeys. Arvostettu maisema sisältää molempiin ryhmiin kuuluvia ominaisuuksia. Visuaalinen monimuotoisuus tarkoittaa, että maisemassa on nähtävissä erilaisia visuaalisia elementtejä ja se sisältää paljon tietoa, jolloin se tarjoaa mahdollisuuksia monenlaisiin toimintoihin. Salaperäisyys on lupaus siitä, että maisemassa on tarjolla jotakin enemmän kuin on välittömästi näkyvissä, esimerkiksi polun mutkan takaa avautuva maisema. Yhtenäistä maisemaa on helppo jäsentää ja hahmottaa, siinä on helppo suunnata huomionsa ja siinä on järjestystä. Selkeässä maisemassa on helppo löytää tiensä ja suunnistautua. Siinä on tunnistettavia kohteita ja maamerkkejä.

Lisäksi maisemasta pitämiseen vaikuttavat mm. maiseman tuttuus, avaruus ja kulkukelpoisuus (Zube ym. 1982, Ulrich 1986, Dearden 1983, Penning-Rowsell 1982). Myös metsän luonnontilaisuus ja havaittu biodiversiteetti voivat olla tärkeitä arvostusten muotoutumisessa, erityisesti ympäristötietoisten ihmisten keskuudessa (Kaplan ja Herbert 1987). Lisäksi maisema-arvostuksiin vaikuttavat ihmisen taustaan liittyvät tekijät.

Materiaali ja menetelmät

Tutkimusongelmia lähestyttiin ulkoilualueilla tehdyn kyselytutkimuksen avulla. Tutkimusalueena olivat Helsingin kaupungin omistamat ulkoilualueet Nuuksion järviylängöllä, noin 30–40 km päässä Helsingin keskustasta. Alueet ovat vilkkaassa käytössä; niihin kohdistuu noin 400 000 käyntikertaa vuodessa ja niiden välittömässä läheisyydessä asuu noin miljoona ihmistä. Alueiden pinta-ala on yhteensä 3 350 hehtaaria. Kaupunki on hoitanut alueita virkistystä silmällä pitäen ja on sisällyttänyt niihin myös pienialaisia luonnonsuojelualueita.

Ulkoilualueiden kävijät arvioivat metsänhoitovaihtoehtoja esittäviä valokuvia. Hoitovaihtoehdot vaihtelivat täysin luonnontilaisesta metsästä talousmetsämäiseen hoitoon. Kuvia oli kaikkiaan 18 ja niitä oli muokattu tietokoneen kuvankäsittelyllä.

Vaihtoehtoiset hoitotavat samassa metsikössä olivat seuraavat:

1) hoitamaton/luonnontilainen
2) ennallistettu; poltettu ja sen jälkeen jätetty luonnontilaan
3) kevyt hoito virkistyskäyttöä varten; harvennettu, alikasvos osittain raivattu, lahopuut jätetty
4) voimakas hoito virkistyskäyttöä varten; kuten edellinen, mutta hakkuutähteet korjattu, männyt karsittu, suurin osa alikasvoksesta ja lahopuista poistettu
5) talousmetsämäinen hoito; mm. kaikki alikasvos ja lahopuut poistettu (ei täysin vastaa nykyistä talousmetsien hoitoa)

Kaksi ensimmäistä vaihtoehtoa ovat yleisiä tai mahdollisia luonnonsuojelualueilla. Tutkimusalueiden ulkoilumetsiä hoidetaan vaihtoehtojen kolme ja neljä tavoin. Viides hoitotapa on lähellä talousmetsien hoitoa, joissain tapauksissa sitäkin voimakkaampaa.

Visualisoinnit luotiin kahden perusmetsikön pohjalta. Ensimmäinen oli kuivahkolla kankaalla kasvava viisivuotias männyntaimikko. Kuviteltiin miltä tämä taimikko näyttäisi 25 vuoden kuluttua edellä mainituilla hoitovaihtoehdoilla ja niitä esittävät kuvat valmistettiin kuvankäsittelyn avulla. Samoin visualisoitiin, miltä hoitovaihtoehdot näyttäisivät samassa metsikössä, kun 75 vuotta lisää on kulunut.

Toinen perusmetsikkö oli tuoreen kankaan 70-vuotias kuusivaltainen metsä, jossa oli myös koivua joukossa. Valmistettiin kuvat tilanteesta 50 vuoden kuluttua, jos metsää hoidettaisiin yllämainittujen hoitovaihtoehtojen mukaan. Edelleen visualisoitiin samat vaihtoehdot sen jälkeen, kun toiset 50 vuotta olisivat kuluneet. Kuusimetsästä ei kuitenkaan luotu ennallistettua vaihtoehtoa.

Kesän 1998 aikana kaikkiaan 381 ulkoilualueella kävijää arvioi visualisoinnit. Ensimmäisessä otoksessa 188 vastaajaa arvioi kymmenen kuvaa, jotka esittivät kuivahkon kankaan vaihtoehtoja. Toisessa otoksessa 193 kävijää arvioi kahdeksan tuoreen kankaan kuvaa ja lisäksi yhden kuvan kuivahkolta kankaalta.

Kävijät arvioivat kuvat strukturoidun kyselylomakkeen avulla. Heiltä kysyttiin kuinka paljon he pitivät (preferenssi) kustakin kuvasta ja kuinka hyvin se sopisi heidän ulkoiluharrastuksiinsa. Lisäksi he arvioivat jokaisesta kuvasta seuraavia maisemaominaisuuksia: salaperäisyys, selkeys, visuaalinen monimuotoisuus, yhtenäisyys, tutunomaisuus, luonnontilaisuus, tilavuus, kulkukelpoisuus ja biodiversiteetti. Nämä maisemaominaisuudet olivat potentiaalisia arvostusten selittäjiä. Jokainen maisemamuut-

tuja oli kuvattu yhdellä lauseella. Vastaaja arvioi jokaisen muuttujan asteikolla 1–7.

Kyselylomakkeella tutkittiin myös eri metsiköiden vaihtelun merkitystä. Tätä varten 193 vastaajalle näytettiin neljä tuoreen kankaan kuvista. Heitä pyydettiin jakamaan 100 pinta-alayksikköä näiden neljän kuvan kesken sen mukaan kuinka paljon minkäkinlaista metsää he haluaisivat alueella olevan. He saattoivat antaa koko pinta-alan ainoastaan yhdelle kuvalle, tai jakaa sen kahden, kolmen tai neljän kuvan kesken.

Lisäksi haluttiin tietää kuinka vastaajien taustatekijät vaikuttavat kuvien arviointiin. Vastaajilta kysyttiin heidän ikäänsä, sukupuoltaan, koulutustaan, metsässä liikkumisen useutta, metsänomistamista ja asennetta luonnonsuojeluun (8 väittämää).

Aineiston analyysi

Kaksi kyselytutkimuksen otosta yhdistettiin, koska taustamuuttujien jakauma oli sama kummassakin otoksessa (x^2-testi). Lisäksi se kuva, joka oli yhteinen molemmille otoksille, arvioitiin samankaltaisesti kummassakin otoksessa (Mannin-Whitneyn U-testi).

Preferenssiarvioiden eroja kuvien välillä tutkittiin Kruskal-Wallisin ei-parametrisellä yksisuuntaisella varianssianalyysillä ja parittaisilla testeillä (Tukey). Samoin tutkittiin ulkoiluun soveltuvuuden ja luonnontilaisuusarvioiden eroja eri kuvien välillä. Kuvat ryhmiteltiin ryhmittelyanalyysilla (maksimietäisyys), jossa olivat mukana kaikki maisemamuuttujat.

Preferenssiin vaikuttavia maisemaominaisuuksia tutkittiin Spearmanin järjestyskorrelaatioiden avulla. Jotta ymmärrettäisiin paremmin kuinka selittävät maisemaominaisuudet toimivat yhdessä, laskettiin osittaiskorrelaatiot preferenssin ja jokaisen selittäjän välillä sekä tehtiin askeltava regeressioanalyysi. Selittäviä maisemaominaisuuksia ryhmiteltiin pääkomponenttianalyysillä. Korrelaatioita, osittaiskorrelaatiota, askeltavaa regressioanalyysia ja pääkomponenttianalyysia laskettaessa havaintoyksikkönä käytettiin kuvaa (ominaisuudelle laskettu keskiarvo), jolloin havaintoja oli 18.

Luonnonsuojeluasennetta tutkittiin kahdeksalla väittämällä, joista laskettiin summamuuttuja. Taustatekijöiden vaikutusta maisemamuuttujien arviointiin tutkittiin seuraavasti.

Kaikki taustamuuttujat jaettiin luokkiin. Kullekin maisemamuuttujalle laskettiin keskiarvot taustamuuttujan eri luokissa.

Saatujen keskiarvojen yhtäsuuruutta testattiin Kruskal-Wallisin yksisuuntaisella varianssianalyysillä ja Mannin-Whitneyn U-testillä. Samoin tehtiin kuvakohtaisesti. Lisäksi laskettiin Pearsonin korrelaatiot ($p<0,05$) eri luokkien kesken kullekin maisemaominaisuudelle. Tällöin havaintoyksikkönä oli kunkin kuvan saama keskiarvo ko. luokassa. Lisäksi laskettiin kuvakohtaiset korrelaatiot maisemamuuttujan ja taustamuuttujan välille silloin kun taustamuuttuja oli järjestysasteikollinen (luonnonsuojeluasenne, ulkoilun useus ja ikä).

Lisäksi tarkasteltiin taustatekijöiden vaikutusta siihen kuinka maisemamuuttujat selittävät preferenssiä. Taustamuuttujat jaettiin luokkiin ja laskettiin Pearsonin korrelaatiokertoimet preferenssin ja kuvamuuttujan kesken taustamuuttujan eri luokissa. Samalla verrattiin korrelaatiokerrointen yhtäsuuruutta.

Tulokset

Kuvien ryhmittely

Kuvia ryhmittelemällä saadaan selville miten ihmiset havaitsevat kuvat ja millaiset kuvat he arvioivat samanlaisiksi. Tässä tutkimuksessa löydettiin neljä kuvaryhmää. Kuusentaimikko ei sopinut mihinkään ryhmään. Tutkitut metsänhoitovaihtoehdot eivät sinänsä vaikuttaneet ratkaisevasti havaitsemiseen, mutta metsänhoidolla luotu "siisti" vaikutelma kylläkin.

Kuvaryhmät olivat seuraavat.

1) Luonnontilaiset vanhat metsät ja kevyesti hoidetut kuusikot (6 kuvaa)

   Nämä olivat varttuneita metsiä, joissa oli lahopuita sekä maassa että pystyssä. Näkyvyys ei ollut kovin hyvä, koska yleensä metsät olivat tiheitä tai niissä oli runsaasti aluskasvillisuutta.

2) Hoidetut varttuneet metsät (6 kuvaa)

   Nämä olivat pääosin varttuneita metsiä, sekä kuusikoita että männiköitä. Metsät olivat avaria, niissä oli hyvä näkyvyys eikä juurikaan lahopuuta.

3) Nuoret tiheät metsät (3 kuvaa)

   Runkojen alaosissa oli runsaasti oksia. Metsät olivat tiheitä, vaikeakulkuisia ja vaikeita hahmottaa. Ryhmään kuuluivat ennallistettu ja luonnontilainen nuori männikkö sekä 40-vuotias talousmetsäkuusikko.

4) Nuoret harvennetut männiköt (2 kuvaa)

Runkojen alaosissa oli oksia ja maassa hakkuutähteitä. Nämäkin olivat "epäsiistejä", mutta kuitenkin selkeämpiä ja avarampia kuin nuoret tiheät metsät.

Hoitovaihtoehtojen arvostus

Metsänhoito ei ratkaisevasti vaikuttanut kuvien arvostuksiin. Preferensseissä oli enemmän eroja saman hoitovaihtoehdon sisällä kuin eri hoitovaihtoehtojen välillä. Toisin sanoen sama hoitovaihtoehto eri kasvupaikoilla tai eri ikäisenä oli eri tavoin arvostettu.

Nuorissa mäntymetsissä voimakkaasti virkistyskäyttöä varten hoidettu metsikkö oli pidetyin vaihtoehto (kuva 1). Vähiten arvostetut vaihtoehdot olivat hoitamaton ja ennallistettu metsä. Ihmiset pitivät voimakkaasti hoidetusta metsästä todennäköisesti siksi, että se oli siisti; maassa ja runkojen alaosassa ei ollut oksia. Tämänkaltaisissa metsissä on helpompi liikkua ja metsä myöskin näyttää vanhemmalta kuin se on.

Kun mäntymetsä kasvoi vanhemmaksi miltei kaikkien hoitovaihtoehtojen arvostus lisääntyi. Kaikista vanhoista mäntymetsistä pidettiin riippumatta siitä miten niitä oli hoidettu (kuva 2).

Kuusimetsissä talousmetsämäisesti hoidettu 40-vuotias metsä ja voimakkaasti hoidettu kuusentaimikko olivat vähiten pidetyt vaihtoehdot (kuva 3). 40-vuotias metsä oli tiheähkö ja runkojen alaosissa oli runsaasti oksia. Kuitenkin samat vaihtoehdot olivat kuusimetsistä pidetyimmät, kun ne olivat kasvaneet 50 vuotta vanhemmiksi. Nämä pidetyimmät hoitovaihtoehdot olivat ava-

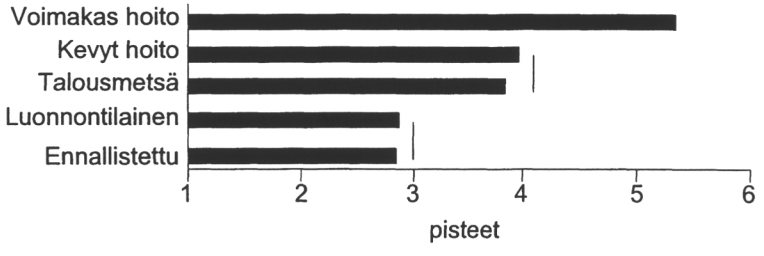

Kuva 1. Hoitovaihtoehtojen arvostukset 30-vuotiaissa mäntymetsissä. Viivalla yhdistetyt vaihtoehdot eivät eronneet toisistaan ($p<0,05$).

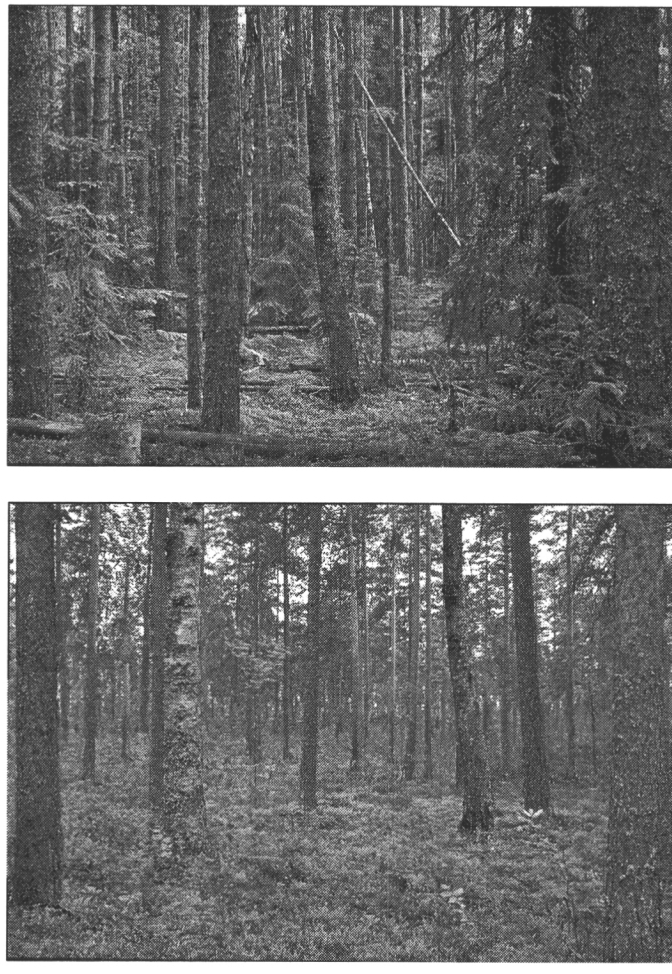

Kuva 2. Täysin luonnontilaisesta (yllä) sekä voimakkaasti hoidetusta (alla) mäntymetsästä pidettiin yhtä paljon. Alkuperäiset kuvat Erkki Oksanen/Metlan kuva-arkisto, kuvankäsittely Tuomo Härkönen.

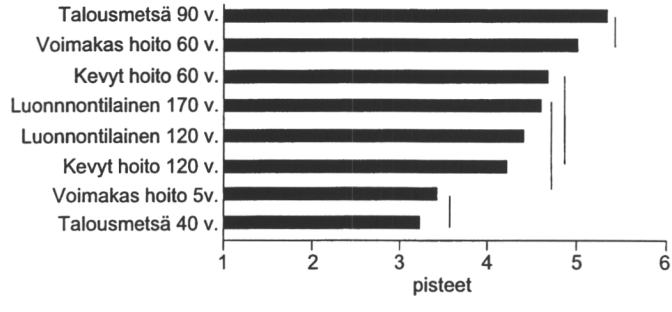

Kuva 3. Hoitovaihtoehtojen arvostukset kuusimetsissä. Viivalla yhdistetyt vaihtoehdot eivät eronneet toisistaan ($p<0,05$).

ria ja "siistejä"; maassa ei ollut juurikaan kaatuneita puita eikä hakkuutähteitä, ja lahopuita oli melko vähän. Näyttää siltä että kuusimetsissä lahopuut ja kaatuneet puut, ja siten tietty "ränsistynyt" vaikutelma alensivat arvostusta (kuva 4). Mäntymetsissä niillä taas ei ollut merkitystä.

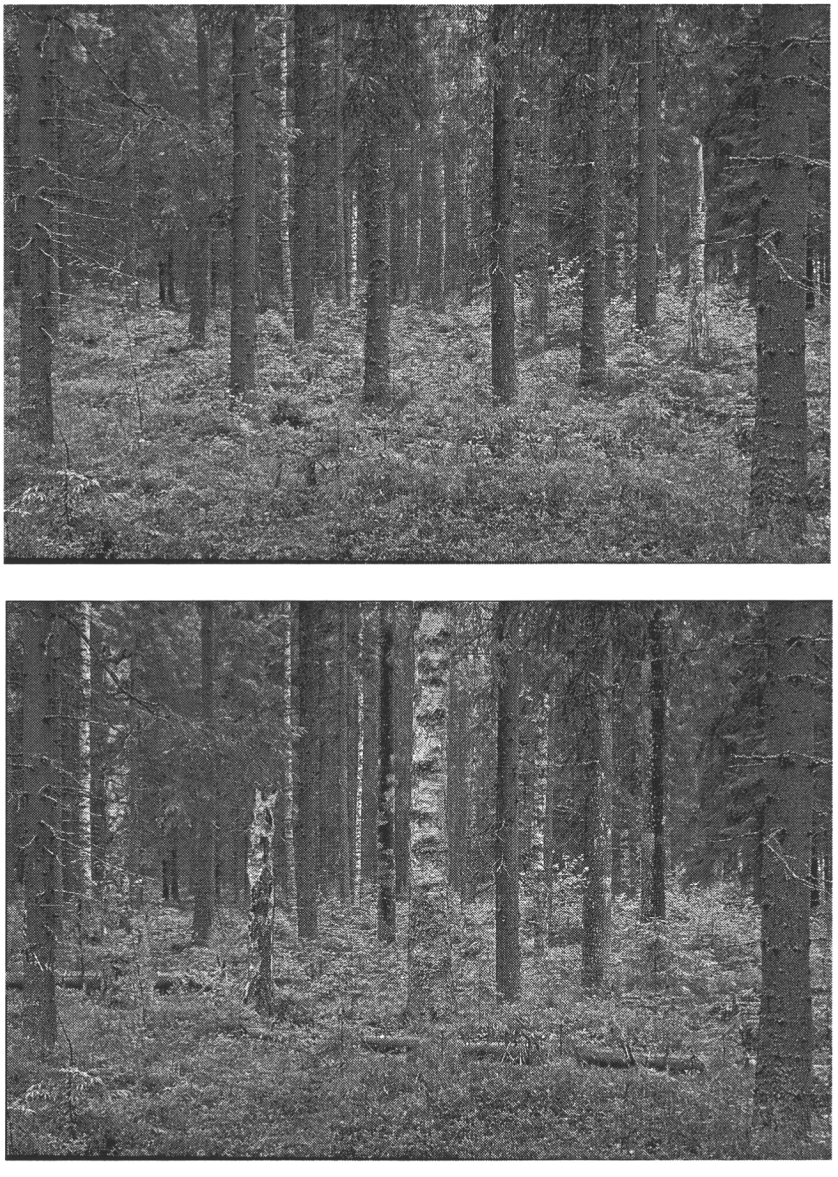

Kuva 4. Voimakkaasti hoidetusta varttuneesta kuusikosta (yllä) pidettiin enemmän kuin kevyesti hoidetusta (alla). Alkuperäiset kuvat Erkki Oksanen/Metlan kuva-arkisto, kuvankäsittely Tuomo Härkönen.

Metsän iän ja puulajien vaikutus arvostuksiin

Varttuneista metsistä pidettiin enemmän kuin nuorista. Vähiten pidetyt metsät olivat alle 40-vuotiaita. Tämä voi johtua siitä, että niissä oli yleensä oksia maassa ja runkojen alaosissa. Mäntymetsissä oli selvästi havaittavissa, että vanhoista metsistä pidettiin enemmän kuin nuorista. Ainoa poikkeus oli voimakkaasti hoidettu nuori metsä, joka oli yhtä pidetty kuin vanhat metsät.

Vanhoista mäntymetsistä pidettiin enemmän kuin vanhoista (120–170 vuotiaista) kuusimetsistä sekä 60-vuotiaasta kevyesti hoidetusta kuusikosta. Sen sijaan vanhojen mäntymetsien ja 60-vuotiaan voimakkaasti hoidetun ja 90-vuotiaan talousmetsäkuusikon arvostuksissa ei ollut eroja. Kuusen elinikä on lyhyempi kuin männyn. Yli 100-vuotiaat kuusikot voivat jo näyttää huonokuntoisilta ja ränsistyneiltä, kun taas männiköt ovat elinvoimaisemman ja terveemmän näköisiä. Tulosten perusteella näyttää siltä, että metsän ikä on arvostusten muodostumisessa ratkaisevampaa kuin puulaji.

Metsikköjen välisen vaihtelun merkitys

Vastaajille näytettiin neljä tuoreen kankaan kuusikkokuvaa. Heitä pyydettiin arvioimaan kuinka paljon kutakin metsää he haluaisivat olevan yhdellä metsäalueella. Kuvat olivat 170-vuotias luonnontilainen metsä, 90-vuotias talousmetsäkuusikko, 60-vuotias kevyesti hoidettu kuusikko ja kuusentaimikko. Yli puolet vastaajista halusi, että alueella olisi kaikkia neljää metsää, ja kolmasosa toivoi, että alueella olisi kolmea näistä metsätyypeistä (kuva 5). Vastaajat siis halusivat alueella olevan jossain määrin myös kuusentaimikkoa, josta he eivät sinällään pitäneet.

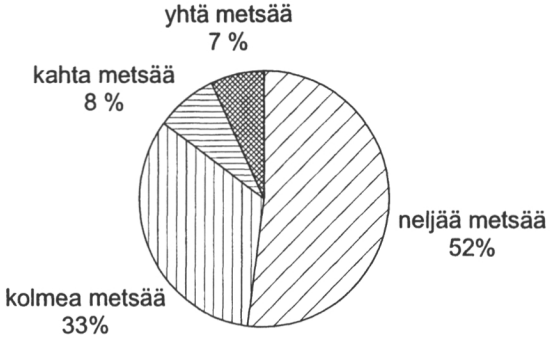

Kuva 5. Ulkoilijoiden haluama erilaisten kuusimetsien vaihtelu yhdellä metsäalueella. Prosenttiluvut kertovat siitä kuinka monta prosenttia vastaajista halusi alueella olevan vain yhdenlaista metsää, kuinka monta prosenttia halusi kahdenlaista metsää jne.

Hoitovaihtoehtojen soveltuvuus ulkoiluun

Metsästä pitäminen ja sen soveltuvuus ulkoiluun olivat voimakkaasti korreloituneet. Ne metsät, joista pidettiin, soveltuivat yleensä myös hyvin ulkoiluun. Tämä tuli esiin etenkin kuusikoissa. Mäntymetsissä oli kuitenkin joitakin eroja pidetyimpien ja parhaiten ulkoiluun soveltuvien metsien suhteen. Eri mäntymetsät erosivat enemmän ulkoiluun soveltuvuuden suhteen kuin preferenssien suhteen. Virkistyskäyttöä varten hoidettuja vanhoja männikköjä sekä nuorta voimakkaasti virkistyskäyttöä varten hoidettua männikköä pidettiin paremmin ulkoiluun soveltuvina kuin luonnontilaista ja ennallistettua vanhaa männikköä ja siemenpuumännikköä. Tämä johtunee siitä, että viimeksi mainituissa metsissä olisi vaikeampi kulkea, johtuen tiheydestä, maassa olevista lahopuista tai taimikosta.

Luonnontilaisuuden arviointi

Vastaajilla oli varsin hyvä käsitys siitä, millaista on vanha luonnontilainen metsä. Nuorten metsien suhteen oli kuitenkin pari poikkeusta. 30-vuotiasta luonnontilaista männikköä ei pidetty kovin luonnontilaisena, kun taas 40-vuotias talousmetsäkuusikko luettiin luonnontilaisimpien metsien joukkoon.

Vastaajan taustatekijöiden vaikutus arvostuksiin

Kysytyistä vastaajan taustatekijöistä (6 kpl) kuvien arviointiin vaikutti eniten luonnonsuojeluasenne. Jonkin verran vaikuttivat myös sukupuoli, ikä ja koulutus. Sen sijaan metsänomistamisella ja ulkoilun useudella ei juurikaan ollut merkitystä kuvien arvioinnissa.

Mitä myönteisempi asennoituminen vastaajalla oli luonnonsuojeluun, sitä korkeammalle hän arvioi kaikki muut maisemaominaisuudet paitsi luonnontilaisuuden. Luonnonsuojelijat pitivät suojeluun kielteisesti suhtautuvia enemmän kaikista luonnontilaisista, ennallistetuista ja kevyesti hoidetuista metsistä sekä nuoresta kuusitalousmetsästä. Sen sijaan mitä kielteisempi asenne luonnonsuojeluun vastaajalla oli, sitä enemmän hän piti taimikosta ja voimakkaasti hoidetusta nuoresta männiköstä.

Maiseman tuttuus, kulkukelpoisuus ja selkeys vaikuttivat eiluonnonsuojelijoiden preferenssiarvioihin enemmän kuin luon-

nonsuojelijoiden. Mitä tutummaksi, selkeämmäksi ja kulkukelpoisemmaksi luonnonsuojeluun kielteisesti asennoituvat maiseman kokivat, sitä enemmän he siitä pitivät. Toisin sanoen luonnonsuojelijat pitivät metsistä, vaikka eivät kokeneet niitä itselleen tutuiksi, selkeiksi ja kulkukelpoisiksi. Luonnontilaisuus vaikutti ainoastaan luonnonsuojelijoiden maisema-arvostuksiin. Mitä luonnontilaisemmiksi luonnonsuojelijat metsän kokivat, sitä enemmän he siitä pitivät.

Miehet ja naiset eivät eronneet maisemamuuttujien arvioinnissa tarkasteltaessa heidän välisiään korrelaatioita. Sen sijaan arvioinneissa oli tasoeroja. Miehet pitivät naisia enemmän luonnontilaisista vanhoista kuusikoista sekä nuoresta talousmetsäkuusikosta. Miesten mielestä ne myös soveltuivat paremmin ulkoiluun kuin naisten mielestä. Sen sijaan naiset pitivät enemmän siististä nuoresta karsitusta männiköstä. Miehet pitivät selkeämpinä, kulkukelpoisempina, yhtenäisempinä ja tutumpina kuin naiset muutamia sellaisia kuvia, joissa oli kulkua haittaavia esteitä, kuten hakkuutähteitä, lahopuita, puunrunkojen alaosien oksia tai tiheää aluskasvillisuutta.

Miehet antoivat keskimäärin korkeammat pisteet seuraaville muuttujille; preferenssi, ulkoiluun soveltuvuus, tuttuus, selkeys, avaruus, yhtenäisyys ja kulkukelpoisuus. Näiden maiseman ymmärtämiseen ja selkeyteen liittyvien muuttujien myönteisempi arviointi voisi johtua siitä, että miesten saattaa olla helpompi hahmottaa ja jäsentää maisemaa. Sen sijaan miehet ja naiset arvioivat yhtenäisesti ne muuttujat, jotka kuvasivat luonnon rikkautta ja mahdollisuutta tutkia.

Koulutus ei vaikuttanut minkään maisemamuuttujan arviointiin, kun tarkasteltiin korrelaatiota eri tavoin koulutettujen kesken. Sen sijaan koulutus vaikutti miltei kaikkien maisemaominaisuuksien tasoeroihin siten, että peruskoulun käyneet antoivat yleensä alhaisempia pisteitä kuin muut. Poikkeuksena oli, että korkeakoulutuksen saaneet arvioivat kuvien luonnontilaisuuden ja biodiversiteetin alhaisemmiksi kuin muut. Yksittäisten kuvien kohdalla eroja ei sen sijaan juurikaan löytynyt.

Tasoerojen tarkastelun perusteella näyttää, että ikä vaikutti seuraavien maisemaominaisuuksien arviointiin; preferenssi, ulkoiluun soveltuvuus, tuttuus, tilallisuus ja biodiversiteetti. Mitä vanhempi vastaaja, sitä korkeammalle hän arvioi nämä ominaisuudet keskimäärin, paitsi biodiversiteetin kohdalla päinvastoin. Mitä vanhempi vastaaja oli, sitä tutumpana hän piti miltei kaikkia männikkökuvia. Korrelaatioiden perusteella eri ikäryhmät eivät sen sijaan eronneet.

Metsänomistaminen vaikutti hyvin vähän kuvien arviointiin. Joitakin tasoeroja kuitenkin oli. Metsää omistamattomat pitivät kuvia keskimäärin biologisesti monimuotoisempina, luonnontilaisempina, yhtenäisempinä ja kulkukelpoisempina kuin metsänomistajat. Yksittäisten kuvien kohdalla eroja ei juuri ollut. Tutkituista taustatekijöistä ulkoilun useus vaikutti kaikista vähiten. Se vaikutti ainoastaan selkeyden ja biodiversiteetin arvioiden tasoeroihin.

Ympäristön ominaisuuksien vaikutus metsästä pitämiseen

Kaikki maisemaominaisuudet paitsi luonnontilaisuus ennustivat merkittävästi sekä maisemasta pitämistä että sen ulkoiluun soveltuvuutta. Kuitenkin 20 kaikista 36:sta selittäjien välisestä korrelaatiosta oli merkitseviä ($p<0,01$). Tämä tarkoittaa eri maisemamuuttujien kuvaavan pitkälti samaa asiaa.

Tuttuus ja yhtenäisyys olivat voimakkaimmin korreloituneet preferenssin kanssa, mutta molemmat niistä olivat korreloituneet miltei kaikkien muidenkin selittävien maisemaominaisuuksien kanssa. Lisäksi salaperäisyys, visuaalinen monimuotoisuus, biodiversiteetti ja luonnontilaisuus olivat korreloituneet. Samoin selkeys, yhtenäisyys, tilavuus ja kulkukelpoisuus olivat keskenään korreloituneet. Kun selittävät maisemamuuttujat ryhmiteltiin pääkomponenttianalyysillä, löydettiin samat ryhmät. Tuttuus latautui omalle faktorilleen.

Ensimmäinen preferenssiin vaikuttava maisemaominaisuusryhmä voidaan nimetä *tutkiminen ja luonnon rikkaus*. Se sisältää visuaalisen monimuotoisuuden ja salaperäisyyden, jotka Kaplanin ja Kaplanin (1989) informaatiomallin mukaan ovat tärkeitä ympäristön tutkimisen kannalta. Lisäksi luonnontilaisen ja biologisesti monimuotoisen metsän voidaan olettaa edistävän tutkimisen tarpeen täyttymistä. Biodiversiteetiltään rikkaassa ja luonnontilaisessa metsässä on usein helppo havaita salaperäisyyttä ja visuaalisuutta monimuotoisuutta. Toinen maisemasta pitämistä ennustava muuttujaryhmä kertoo *maiseman ymmärtämisestä sekä kulkemisen ja suunnistautumisen helppoudesta*. Tämä ryhmä sisältää informaatiomallin ymmärtämistä kuvaavat muuttujat sekä kulkukelpoisuuden ja tilavuuden.

Osittaiskorrelaatiot jokaisen selittäjän ja preferenssin välillä osoittavat, että luonnontilaisuus, selkeys ja kulkukelpoisuus olivat parhaat riippumattomat selittäjät. Kaikki muut muuttujat

kuvaavat enemmän tai vähemmän samaa asiaa, ja nämä kolme tuovat uusia ulottuvuuksia selitykseen. Kun kokeiltiin askeltavaa regressioanalyysiä, yhtenäisyys oli ensimmäinen muuttuja joka valittiin malliin, ja sitä seurasivat visuaalinen monimuotoisuus ja kulkukelpoisuus.

Useissa aiemmissa tutkimuksissa selkeys ja kulkukelpoisuus eivät ole olleet merkittäviä selittäjiä (Herzog 1989, Kaplan ym. 1989, Gimblett 1990, Kent 1993). Voi olla, että metsässä kävijät arvioivat kuvia sillä perusteella kuin olisivat metsässä. Silloin selkeyden ja kulkukelpoisuuden kaltaiset tekijät tulevat tärkeiksi.

Yhteenveto

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustui Kaplanien informaatiomalliin, joka selittää maisemapreferenssien muodostumista. Tutkimus antoi tukea mallille. Metsän arvostukseen vaikutti toisaalta ympäristön ymmärrettävyys, kulun ja suunnistautumisen helppous sekä toisaalta luonnon rikkaus ja mahdollisuus tutkia. Lisäksi näyttää siltä, että kävijöiden havainnot metsästä saattavat poiketa muiden näkemyksistä. Tässä tutkimuksessa tekijät, jotka kuvasivat metsässä suunnistautumista (selkeys) ja kulkukelpoisuutta vaikuttivat metsästä pitämiseen, kun taas aiemmissa tutkimuksissa ne eivät ole olleet keskeisiä.

Tutkimuksen käytännönläheinen tavoite oli selvittää ulkoilualueiden kävijöiden arvostuksia metsänhoidon suhteen. Tulosten perusteella näyttää siltä, että metsän ikä vaikuttaa arvostuksiin enemmän kuin metsänhoitotapa tai pääpuulaji. Varttuneista metsistä pidettiin enemmän kuin nuorista metsistä. Vanhoja mäntymetsiä arvostettiin aina riippumatta siitä kuinka niitä oli hoidettu. Sen sijaan nuorissa mäntymetsissä karsinta ja hakkuutähteiden keruu paransi merkittävästi metsän arvostusta.

Voimakkaasti hoidetuista kuusikoista ei pidetty, kun ne olivat nuoria, mutta varttuneina ne olivat hoitovaihtoehdoista arvostetuimmat. Varttuneissa (60–170 vuotiaissa) kuusimetsissä luonnontilaisista ja kevyesti hoidetuista metsiköistä pidettiin vähemmän kuin voimakkaasti hoidetuista, kun taas varttuneissa mäntymetsissä hoitovaihtoehto ei vaikuttanut arvostuksiin. Tämä voi johtua siitä, että kaikki varttuneet mäntymetsät olivat suhteellisen valoisia ja elinvoimaisen näköisiä, kun taas varttuneet luonnontilaiset ja kevyesti hoidetut kuusikot saattoivat olla huonokuntoisen ja ränsistyneen tuntuisia. Vaikuttaisi siltä, että kuusi-

metsissä lahopuut ja kaatuneet puut alensivat arvostusta, kun taas mäntymetsissä niillä ei ollut merkitystä.

Erilaisten metsiköiden vaihtelu on tärkeää. Kävijät halusivat, että alueella olisi myös vähiten pidettyjä metsiköitä olisi. Ulkoilualueiden kävijöillä oli varsin selkeä kuva siitä, millaista on varttunut luonnontilainen metsä. Vastaajien taustatekijöistä luonnonsuojeluasenne vaikutti maisemien arviointiin eniten.

Kirjallisuus

Dearden, P. 1984. Factors influencing landscape preferences: an empirical investigation. Landscape Planning 11: 293–306.

Gimblett, R.G. 1990. Environmental cognition: the prediction of preference in rural Indiana. The Journal of Architectural and Planning Research 7(3): 222–234.

Herzog, T.R. 1989. A cognitive analysis of preferences for urban nature. Journal of Environmental Psychology 9: 27–43.

Kaplan, R. & Herbert, E.J. 1987. Cultural and sub-cultural comparisons in preferences for natural settings. Landscape and Urban Planning 14: 281–293.

— & Kaplan, S. 1989. The Experience of Nature. A Psychological Perspective. Cambridge University Press. 340 s.

— , Kaplan, S. & Brown, T. 1989. Environmental preference. A comparison of four domains of predictors. Environment and Behavior 21(5): 509–530.

Kent, R.L. 1993. Determining scenic quality along highways: a cognitive approach. Landscape and Urban Planning 27: 29–45.

Metsälaki 1996. Suomen säädöskokoelma 1093/1996.

Penning-Rowsell, E.C. 1982. A public preference evaluation of landscape quality. Regional Studies 16: 97–112.

Pukkala, T., Kellomäki, S. & Mustonen, E. 1988. Prediction of the amenity of a tree stand. Scandinavian Journal of Forest Research 3: 533–544.

Savolainen, R. & Kellomäki, S. 1981. Metsän maisemallinen arvostus. Acta Forestalia Fennica 170.

Ulrich, R.S. 1986. Human responses to vegetation and landscapes. Landscape and Urban Planning 13: 29–44.

Zube, E.H., Sell, J.L. & Taylor J.G. 1982. Landscape perception: research, application and theory. Landscape Planning 9: 1–33.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 137–145.

Maisemalliset ja ekologiset arvot taajamametsien osallistavassa suunnittelussa

Irja Löfström ja Liisa Tyrväinen

Johdanto

Taajamametsien suunnittelu on murrosvaiheessa, koska metsien käytöstä kiinnostuneita intressitahoja on entistä enemmän ja siten myös metsien käsittelyssä huomioon otettavia arvoja ja tavoitteita. Kansainvälinen ja yhteiskunnallinen kehitys on tuonut mukanaan uusia suunnittelutavoitteita ja -tilanteita, kuten strategiatasolle laadittavat metsätalouden alueelliset tavoiteohjelmat. Kaavoitetuilla alueilla uusi rakennus- ja maankäyttölaki velvoittaa, että asukkaille on taattava osallistumismahdollisuus suunnittelun kaikissa vaiheissa.

Metsäsuunnittelun kehitystyön painopisteenä on tietotekniikan kehittyessä ollut suunnittelulaskelmat ja mallintaminen (Tikkanen 1997). Suunnittelun teknistä lähestymistapaa on arvosteltu sen kyvyttömyydestä hyödyntää sosiaalista päätöksentekoa, jollaisia uudet suunnittelutilanteet ovat. Tällä vuosikymmenellä onkin tutkittu ja kehitetty metsäsuunnittelun menetelmiä, joiden avulla voidaan yhteensovittaa erilaisia arvoja ja useita osallistujia päätöstukilaskelmiin.

Osallistava metsäsuunnittelu

Käytännön metsäsuunnittelussa päätöksenteko ei voi perustua pelkästään taloudellisiin tai ekologisiin tekijöihin, vaan käyttäjien tarpeet pitää pystyä integroimaan suunnitteluprosessiin. Osallistava suunnittelu on melko uusi työväline taajamametsien suunnittelussa (Lewis 1991, Tikkanen 1996). Sen tarkoituksena on

antaa kansalaisille ja sidosryhmille mahdollisuus vaikuttaa metsien hoitoa ja käyttöä koskevaan päätöksentekoon. Osallistujina voivat olla tilanteesta riippuen yksittäiset kiinnostuneet kansalaiset tai sidosryhmien, kuten kansalaisjärjestöjen, yritysten ja viranomaistahojen edustajat. Muutamissa kunnissa on jo sovellettu osallistavaa metsäsuunnittelua etenkin taajama-alueiden metsissä. Useimmilla kunnilla suunnitelma tilataan ostopalveluina ja metsäsuunnitelman luonnokseen pyydetään kommentteja yleisötilaisuudessa. Sen sijaan esimerkiksi Helsingin kaupungin metsäsuunnitelmat tehdään työryhmissä, joissa ovat edustettuina paikalliset asukkaat, järjestöt ja kaupungin virkamiehet (Löfström 1999a, Tyrväinen ja Löfström 1998).

Osallistavan suunnittelun prosessit vaihtelevat ja hakevat vielä muotoaan. Suunnittelussa on havaittu monia puutteita ja ongelmia. Esimerkiksi yleisötilaisuuksissa saadun ja muun vapaamuotoisesti ilmaistun palautteen analyysi ja hyödyntäminen metsäsuunnittelussa koetaan erityisen hankalaksi.

Toistaiseksi ei ole tietoa siitä, kuinka lähelle osallistuvaan suunnitteluun mukaan tulevien näkemykset vastaavat metsien koko käyttäjäjoukkoa. Esimerkiksi kaupunkimetsien käyttäjistä vain pieni osa on mukana osallistavassa metsäsuunnittelussa. On mahdollista, että suunnitteluun osallistuvien näkemykset edustavat voimakkaampaa linjaa kuin alueen käyttäjien keskimäärin. Tästä syystä onkin tärkeätä selvittää myös alueen muiden käyttäjien arvostuksia ja mielipiteitä sekä metsien käytön aktiivisuutta.

Metsänhoidollisia ratkaisuja tehtäessä on tärkeätä, että osallistujat ymmärtävät vaihtoehtojen vaikutukset puuntuotantoon, maisemaan, virkistyskäyttöön jne. Informaation tulee olla kaikille osallistujille helposti ymmärrettävässä muodossa. Esimerkiksi maisemamuutosten havainnollistamiseksi voidaan käyttää tietokoneavusteista maisemasimulaattoria ja kuvankäsittelyä (esim. Tyrväinen ja Tahvanainen 1999).

Ekologisen tiedon vaikutus metsän esteettisiin arvostuksiin

Kaupunkimetsien suunnittelussa on tuottanut vaikeuksia sovittaa yhteen käyttäjäryhmien erilaisia ja vastakkaisiakin näkemyksiä. Esimerkiksi huonokuntoisten jättöpuiden säästäminen sekä pienpuuston ja pensaston käsittely jakavat mielipiteitä osallistavassa suunnittelussa. Osa käyttäjistä pitää ekologiaan painottuvaa

metsänhoitoa esteettisesti epätyydyttävänä. Toisaalta luontojärjestöjen edustajat ovat joissakin suunnitteluryhmissä edellyttäneet kaupunkimetsien jättämistä lähes luonnontilaan.

Metsänhoitoon kohdistuva kritiikki saattaa osittain johtua siitä, että metsän kehitysdynamiikkaa tai esimerkiksi säästöpuiden ekologisia vaikutuksia ei tunneta. Toisaalta taustalla voivat olla esteettiset mieltymykset, jotka liittyvät hoidettuihin, avariin puistomaisiin metsiin. Aiempien preferenssitutkimusten mukaan ulkoilijat arvostivat eniten sellaisia hoidettuja metsiä, joissa metsänhoidon jäljet eivät olleet selvästi näkyvissä (ks. Hultman 1983, Savolainen ja Kellomäki 1981). Lisäksi kyseiset tutkimukset viittaavat siihen, että lahopuita ja pökkelöitä ei arvostettu maisemassa. Tutkimustieto on kuitenkin suhteellisen vanhaa, pääosin 1980-luvun alusta. Epäselvää on, ovatko maisemapreferenssit pysyneet ennallaan ja kuinka ympäristötietoisuuden kasvu on vaikuttanut maisema-arvostuksiin. Ristiriitojen hallintaa varten tarvittaisiin syvempää tietoa arvostuksiin vaikuttavista tekijöistä.

Tutkimusten mukaan myös koulutus ja kokemus vaikuttavat metsiin kohdistuviin arvostuksiin (Löfström 1999b). Metsäsuunnitteluun osallistuvilla henkilöillä saattaa olla hyvin erilaiset perustiedot metsien hoidosta ja ekologiasta. Sosiaalipsykologian teorioiden mukaan mitä enemmän yksilöllä on tietoa, sitä suurempi vaikutus sillä on yksilön käyttäytymiseen (Kalgren ja Wood 1986). Voidaan olettaa, että vastaajan metsänhoitoon ja ekologiaan liittyvällä tiedon tasolla on vaikutusta hänen esteettisiin arvostuksiinsa. Tieto muuttaa asenteita mutta toisaalta myös asenteet vaikuttavat tiedon valikointiin. Myös annetun tiedon määrä vaikuttaa: mitä enemmän ja monialaisempaa tietoa jaetaan sitä todennäköisempi on asenteen muutos (Gergen ja Gergen 1986).

Tutkimuksen tavoitteet

Artikkelissa esitelty tutkimus kuuluu laajempaan monitieteiseen hankkeeseen "Ekologia kaupunkisuunnittelussa" (ECOPLAN), jonka rahoittajana on Suomen Akatemia (FIBRE). Hankkeen tehtävänä on tutkia kaupunkiluonnon monimuotoisuutta ja kehittää menetelmiä, joilla ekologista tietoa voidaan aiempaa paremmin hyödyntää kaupunkisuunnittelussa ja metsänhoidossa. Tutkimus toimii yhteistyössä Helsingin ja Joensuun yliopistojen ja Metsäntutkimuslaitoksen kanssa. Tässä artikkelissa esiteltävä osatutkimus liittyy kaupunkien osallistavaan metsäsuunnitteluun.

Tutkimuksen tavoitteet ovat:

1. tutkia esteettisiä ja ekologisia arvoja ja mahdollisia ristiriitoja taajamametsien suunnittelussa ja hoidossa
2. verrata osallistujien (asiantuntija- ja käyttäjäryhmien sisäisiä ja välisiä) tavoitteita ja arvostuksia osallistavassa metsäsuunnittelussa
3. tutkia arvostusten vakautta ja pysyvyyttä liittyen erityisesti ekologisen tiedon lisääntymiseen suunnitteluprosessin aikana
4. tutkia suunnittelun edustavuutta eli verrata suunnitteluun osallistuvien ja alueen muiden käyttäjien metsäarvostuksia
5. tutkia metsiin kohdistuvien arvostusten mahdollisia alueellisia eroja.

Aineisto ja menetelmät

Esitutkimuksen aineisto kerättiin Helsingin kaupungin osallistavan metsäsuunnittelun yhteydessä. Suunnittelussa ovat mukana paikalliset asukkaat ja/tai paikallisjärjestöjen edustajat. Asuinalueen metsäsuunnitelma laaditaan yhdessä suunnitteluryhmään kuuluvien virkamiesten kanssa. Suunnitteluryhmien koko on 10–70 henkilöä. Työryhmät kokoontuvat kahdeksan kuukauden ajan maastokäynneille ja kokouksiin. Kun alustava suunnitelma on valmis, järjestetään kaupunginosan avoin yleisötilaisuus, jossa asukkaat voivat ottaa kantaa luonnokseen. Palautetta käsitellään työryhmän viimeisessä kokouksessa, missä laaditaan alueen lopullinen metsäsuunnitelma seuraavalle kymmenelle vuodelle (kuva 1).

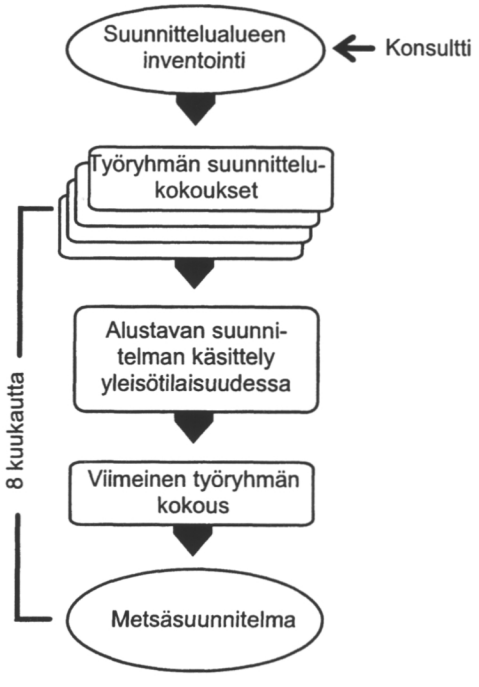

Kuva 1. Vuorovaikutteisen metsäsuunnittelun vaiheet Helsingin kaupunkimetsissä.

Tutkimusaineistoa kerättiin vuosien 1998 ja 1999 aikana osallistavan metsäsuunnittelun työryhmissä Helsingissä. Ensimmäisessä kokouksessa mitattiin osallistujien metsän dynamiikkaan, ekologiaan ja hoitoon liittyvää tietämystä, asenteita ja arvoja. Toisessa kokouksessa esitettiin pareittain diakuvia, joista vastaajia pyydettiin arvioimaan asuinalueen lähimetsiä esittävien kuvien maisemallista kauneutta. Kysely toistetaan suunnitteluprosessin lopussa, kahdessa viimeisessä kokouksessa.

Esteettisten arvojen, asenteiden ja tiedon väliset suhteet

Metsien dynamiikkaan, ekologiaan ja hoitoon liittävää tietoutta testataan monivalintakysymyksillä. Samaa asiaa mittaavista vastauksista tehdään summamuuttujia. Summamuuttuja kertoo vastaajan tiedollisen tason kyseessä olevan asian suhteen. Metsään ja sen hoitoon liittyviä asenteita tutkitaan väittämien avulla käyttäen vastausvaihtoehdoissa viisiportaista Likert-asteikkoa. Myös samaa asennetta mittaavien väittämien tulokset yhdistetään summamuuttujiksi.

Suunnitteluprosessin alussa ja lopussa mitattua metsien hoitoon ja ekologiaan liittyvää tiedon tasoa verrataan henkilön esteettisiä arvostuksia mittaaviin tuloksiin. Oletuksena on, että suunnitteluprosessin aikana jaetulla tiedolla saattaa olla esteettisiä arvostuksia muuttavaa vaikutusta. Samalla analysoidaan myös muiden sosioekonomisten tekijöiden, kuten iän, sukupuolen ja koulutuksen vaikutuksia arvostuksiin.

Maisemapreferenssien mittaaminen

Metsikkökuvat otettiin heinäkuussa 1998 puolipilvisellä säällä käyttäen 50 mm:n linssiä ja 100 ASA värinegatiivifilmiä. Kuvat otettiin jalustalta silmän korkeudelta ja pääasiassa polkujen varsilta valikoimalla tyypillisiä metsämaisemia Helsingistä.

Valokuvat otettiin uudiskypsistä männiköistä, kuusikoista ja koivikoista sekä erilaista sekametsistä. Sen jälkeen kuvankäsittelyllä kuviin muokattiin erilaisia metsänkäsittelyjä, jotka muuttivat erityisesti metsämaiseman ekologisia ja esteettisiä tekijöitä. Esitutkimuksessa havainnollistettiin tavanomaisia hoitotoimenpiteitä: harvennuksia, lahopuiden ja pökkelöiden jättämistä/poistamista sekä pienpuuston ja pensaiston käsittelyä (kuva 2).

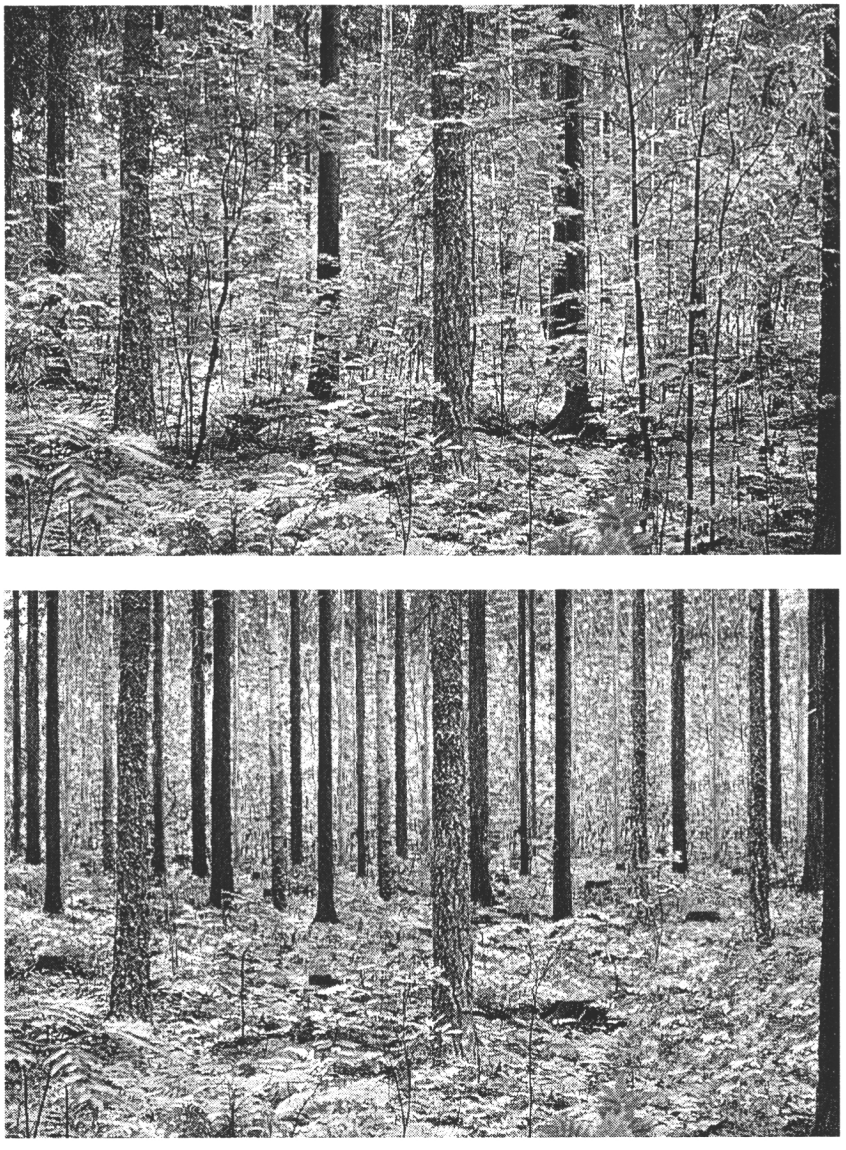

Kuva 2. Metsänhoitovaihtoehtoja havainnollistetaan asukkaille diakuvin. Ylemmässä kuvassa nykytilanne ja alemmassa metsikkömaisema harvennuksen jälkeen.

Tutkimuksessa vastaaja vertaa alkuperäisiä ja digitaalisen kuvankäsittelyn avulla muokattuja kuvia, joissa metsänkäsittelymenetelmät vaihtelevat. Hoitovaihtoehtojen hyvyyttä arvioidaan parivertailuun kehitetyn estimointitekniikan avulla (Alho ja Kolehmainen 1999). Erilaisia maisemavaihtoehtoja oli yhteensä 24 ja niistä muodostettuja pareja yhteensä 45. Kutakin kuvaparia

näytettiin kohderyhmälle noin 15–20 sekuntia. Vastaajat arvioivat, kumpi esitetyistä maisemista on kauniimpi, ja kuinka paljon kauniimpi se on. Arvioinnit merkittiin kyselylomakkeeseen, jossa oli sekä numeeriset (1–9) että sanalliset arviointiasteikot (yhtä kauniita–äärimmäisen paljon kauniimpi).

Tulosten analyoinnissa käytettävän mallin periaate on esitetty kaavassa 1. Mallissa metsikkömaisemien (maiseman i ja käsittelyn yhdistelmä) kauneutta selitetään vastaajien (k) taustatiedoilla. Vastaajat voidaan luokitella taustamuuttujien suhteen eri luokkiin, esimerkiksi sukupuolen, koulutuksen tai tiedon määrän suhteen. Käsittelyn j arvo maisemassa i vastaajalle k loglineaarisessa muodossa on

$$v(i,j,k) = \exp(\mu + a_{ij} + g_{jh}), \quad (1)$$

jossa v maisemapreferensin suhteellinen arvo ja μ on vakiotermi. Termi $a_{ij} = u + u_{1(i)} + u_{2(j)} + u_{12(ij)}$, jossa $u_{1(i)}$ mittaa maiseman arvoa, $u_{2(j)}$ käsittelyn j vaikutusta, ja $u_{12(ij)}$ on näiden kahden yhteisvaikutusta kuvaava termi. Termi g_{jh} mittaa taustamuuttujien suhteellista vaikutusta maisema-arvostuksiin.

Tutkimuksen laajemmat aineistot kerätään Helsingin kaupungin yleisötilaisuuksista ja suunnittelualueen asukkaille lähetetyllä postikyselyllä. Vuoden 2000 aikana tutkimus laajenee alueellisesti käsittämään myös muita kaupunkeja.

Osallistavan suunnittelun tutkimustulosten soveltaminen käytäntöön

Käytännössä osallistavaa suunnittelua on järjestetty kaupunkimetsien suunnittelun lisäksi myös Metsähallituksessa sekä yksityismetsissä alueellisia tavoiteohjelmia laadittaessa. Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelun ja ns. alue-ekologisen suunnittelun yhteydessä on kansalaisille järjestetty osallistumismahdollisuus. Luonnonvarasuunnittelu koskee maankäyttöpäätöksiä strategisella tasolla maakunnan suuruisella alueella. Alue-ekologisessa suunnittelussa tehdään yksityiskohtaisempia, metsikkötasolle ulottuvia taktisen tason ratkaisuja, missä erityinen painoarvo annetaan ekologisille tavoitteille. Metsähallitus kerää tietoa toiminta-alueensa ihmisten mielipiteistä ja asenteista kyselytutkimuksin, päätösanalyysein, yleisötilaisuuksin ja yhteistoimintaryhmin.

Metsälaki edellyttää yksityismetsien osallistavaa suunnittelua strategisella tasolla metsätalouden alueellisen tavoiteohjelman yhteydessä. Tavoiteohjelmassa käsitellään metsätalouden taloudellista, ekologista ja sosiaalista kestävyyttä seuraavan viiden vuoden ajanjaksolla. Tavoiteohjelman yhteydessä voidaan osallistaa kansalaisia ja sidosryhmiä samalla tavalla kuin esimerkiksi Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelun yhteydessä.

Taajamametsien tutkimustuloksia voidaan hyödyntää myös yksityisten ja valtion omistamien metsien suunnittelussa. Työssä tutkitaan suunnitteluun osallistuvien arvoja ja tavoitteita ja niiden taustalla vaikuttavia tekijöitä. Esitelty hanke onkin osa laajempaa eri metsänomistajaryhmiä koskevaa tutkimusta, jossa mm. analysoidaan suunnittelun päätöksentekoa ja vuorovaikutusta. Tavoitteena on myös kehittää vuorovaikutteisia metsäsuunnitteluja päätöstukimenetelmiä sovellettavaksi käytännön metsäsuunnitteluun. Laajemman yhteistyöhankkeen tuloksia voidaan hyödyntää myös metsänhoidon ohjeistojen laadinnassa ja ammattikunnan koulutuksessa. Tutkimus tehdään yhteistyössä Metsäntutkimuslaitoksen, Joensuun yliopiston ja Metsäkeskusten ja Metsähallituksen kanssa.

Kirjallisuus

Alho, J.M. & Kolehmainen, O. 1999. Regression Methods for pairwise comparison data. Käsikirjoitus. 18 s.

Gergen, K. J. & Gergen, M. M. 1986. Social psychology. 2. painos. Springer-Verlag, New York.

Hultman, S.G. 1983. Public judgement of forest environments as recreation areas. 1. Judgement on site or from photos. Sver. Lantbruksuniv., Avd. Landskapsvård. Rapp. 27: 1–97.

Kalgren, C.A. & Wood, W. 1986. Access to attitude-relevant information in memory as a determinant of attitude-behavior consistency. Journal of Experimental Social Psychology 22: 328–338.

Lewis, D. 1991. Urban forestry: management for local authorities. Arboricultural Journal 15: 265–277.

Löfström, I. 1999a. Planning and management of urban forests in Finland 1987–1995. Väitöskirjan käsikirjoitus.

— 1999b. Taajamametsien suunnittelu. Julkaisussa: Kangas, J. & Heino, E. (toim.). Metsän eri käyttömuodot ja niiden yhteensovittaminen -tutkimusohjelman loppuraportti. Metsätutkimuslaitoksen tiedonantoja. Käsikirjoitus.

Savolainen, R. & Kellomäki, S. 1981. Metsän maisemallinen arvostus. Summary: Scenic value of forest landscape. Acta Forestalia Fennica 170. 74 s.

Tikkanen, J. 1996. Taajamametsien osallistava suunnittelu. Kokemuksia MetsäRaahe -suunnitteluprojektista. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 603. 31 s. + liitteet.

— 1997. Taajametsien osallistava suunnittelu. Kokemuksia MetsäRaahe -suunnitteluprojektista. Julkaisussa: Kangas, J., Heino, E. & Seppönen, P. Metsäsuunnittelun uudet tuulet. Tutkimuspäivä. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 639:16–23.

Tyrväinen, L. & Löfström I. 1998. Ecological and aesthetic values in management of urban forests. Julkaisussa: AISF-EFI Conference on Forest Management in Designated Conservation & Recreation Areas, 7–11 October 1998, Florence, Italy. University of Padua Press. s. 295–302.

— & Tahvanainen, L. 1999. Using computer graphics for assessing the aesthetic value of large-scale rural landscapes. Scandinavian Journal of Forest Research 14: 282–288.

Saarinen, J. & Raivo, P. (toim.) 2000. Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776: 147–169.

Suomalaisen maisematutkimuksen koulukuntakehitys 1900-luvulla ja suhde eurooppalaisiin esikuviinsa

Osmo A. Kontturi

Johdanto

Katsaus suomalaisen maisematutkimuksen historiaan

Maisema-käsitteen käytöllä on suomalaisessa tieteessä varsin pitkät perinteet. Pisimpään sitä on käytetty maantieteessä, aina 1800-luvun lopulta lähtien (ks. esim. Hult 1895). Jo ennen sitä, 1800-luvun alkupuoliskolla maisema tunnettiin maalaustaiteen yhteydestä (Keisteri 1990a, s. 295). Vastaavalla tavalla oli alkanut maisema-käsitteen käyttö Keski- ja Länsi-Euroopassa, tosin jo 1500- ja 1600-luvuilla, Altdorffin, Dürerin ja van Eyckin aikoihin (ks. Zonneveld, J.I.S. 1990, s. 7).

Varsinaisen maisematieteen voidaan Suomessa katsoa alkaneen 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä, jolloin esimerkiksi Hausen (1911, s. 7–10) kuvasi "tyypillisiä maisemia" ja "maisemavyöhykkeitä", Rosberg (1919) esitti suomalaisten maisemien tyyppijaon ja J.G. Granö (1924a, 1924b, 1927, 1929, 1930, 1935) kehitteli oppinsa "Puhtaasta maantieteesta". Maisemaan liittyvät asiat olivat keskeisiä maantieteen tutkimuskohteita pitkälle 1900-luvun puoliväliin asti. Maisemakäsityksen tulosta Suomeen ks. tarkemmin O. Granö (1996).

Maantieteen ulkopuolella maisema-asiat alkoivat saada suuremmin jalansijaa vasta luonnon- ja ympäristön suojelun vahvistumisen myötä 1970–1980-luvuilla. Tällöin esillä olivat mm. maisemansuojelu ja -hoito (Dahlström 1970, Iisakkila 1971, Häy-

rinen ja Linkola 1971, Borg 1982) ja siihen liittyvät hallinnolliset ja lainsäädännölliset asiat (Eronen 1970, Rautalahti 1970) sekä maiseman suunnittelu (Simons ym. 1972, Simons ja Henttonen 1973, Haapanen ja Iisakkila 1977, Iisakkila 1978, Korhonen 1978, Rautamäki-Paunila 1982, Heikkilä 1987). Tosin sitä ennen suomalaista maisemaa oli käsitelty taideteoksissa (mm. Suomalainen 1888, Inha 1898, 1906), maa-ja metsätaloudessa (Heikinheimo 1915, Soininen 1974) ja rakennussuojelussa (Pettersson 1964). Lisäksi aiheella on ollut kytkentöjä elinkeinoelämään, mm. maa- ja metsätalouteen (ks. Soininen 1974, Hagman 1978), teiden rakennukseen (Reinola 1966, 1971, Jaatinen 1976), matkailuun (Niinsalo ja Tuomisto 1984) ja kulttuurihistoriaan (Klinge 1980, Linkola 1981, 1987).

Näihin aikoihin vuonna 1981 tuli voimaan myös pitkään valmisteilla ollut maa-aineslaki, jonka maisemaan liittyvät vaikutukset ovat olleet moninaiset ja merkitykselliset niin harjumaisemien tilan, suunnittelun (ks. Kontturi ja Lyytikäinen 1988) ja sääntelyn (ks. Vihervuori 1989) kuin teoreettisen ympäristöestetiikan osalla (ks. Sepänmaa 1990). Myös muutenkin ns. virallinen ympäristöhallinto alkoi tuolloin kiinnittää yhä laajempaa huomiota maisemakysymyksiin (ks. Komiteanmietintö 1980, s. 44, 1985, s. 4, Heikkilä 1991, Ympäristöministeriö 1993a). Sen tuloksena syntyi laajoja selvityksiä "Arvokkaista maisema-alueista" (Ympäristöministeriö 1993b) ja "Kansallismaisemista" (Ympäristöministeriö 1993c). Kun samanaikaisesti ilmestyi koko maatamme käsittelevä Suomen Kartaston "Maisemat, asuinympäristöt "-teos (Alalammi 1993), on helppo yhtyä Pauli Tapani Karjalaisen (1996, s. 8) esittämään käsitykseen maisematutkimuksen 1990-luvulla kokemasta renessanssista. Samantapaisen havainnon on tehnyt Olavi Granö (1998, s. 1) J.G. Granön "Puhtaan maantieteen" englanninkielisen laitoksen julkistamistilaisuudessa: "Pitkän hiljaiselon jälkeen on maisema taas uudestaan 1980-luvulta alkaen tullut joillakin tieteenaloilla keskeiseksi käsitteeksi".

Edellä esitetyn lisäksi maisematutkimuksen viime aikaiseen suosion lisääntymiseen ovat vaikuttaneet eräät aktiiviset virkamiehet, kuten esimerkiksi valtion luonnonsuojelunvalvoja Antti Haapanen, alan tutkijat monien maisemaan liittyvien seminaarien organisoijina ja niiden tuloksista kertovien julkaisujen toimittajina (ks. Häyrynen 1996, s. 6–7, Kontturi 1996, s. 37, Sepänmaa 1996, s. 6).

Tutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet

Maantieteen lisäksi maisema-käsite on varsin keskeisessä asemassa maisema-arkkitehtuurissa, ympäristön suunnittelussa, kirjalli-

suustieteessä ja kuvantutkimuksessa, jopa ympäristöpsykologissa ja -estetiikassa. Näin on varsin ymmärrettävää, ettei nykyäänkään ole päästy yksimielisyyteen, mitä maisemalla todella tarkoitetaan. Toisten mielestä maisema tarkoittaa pelkkää ulkonäköä ja toisten jonkin alueen kokonaisolemusta. Kiistaa on esiintynyt siitä, onko maisema konkreettinen ja rajallinen vai abstraktinen ja ei-rajallinen. Lisäksi maisemalla on tarkoitettu niitä mielikuvia, joita havaitsijalla tai tutkijalla syntyy hänen pyrkiessään esimerkiksi arvioimaan maiseman laatua.

Käsitteen tulkinnallista vaikeutta osoittaa mm. Meinigin (1979) saman maiseman erittely kymmellä eri tavalla. Paljon siteeratun Hardin (1970, s. 42) käsityksen mukaan maisema-käsitettä on käytetty yli kahdessakymmenessä toisistaan poikkeavassa merkityksessä. Onpa siitä esitetty arvio jopa 66 erilaisesta määrittelytavasta (ks. Sepänmaa 1994, s. 201–202). Kun maiseman tieteellistä ja lingvististä merkitystä on käsitelty pelkästään saksankielisessä kirjallisuudessa yli tuhannessa artikkelissa (ks. Schreiber 1990, s. 28), ovat edellä mainittu ja mm. maisemaekologian perustaja Carl Troll (1968) pitäneet koko termin määrittelyä jossain määrin turhauttavana tai jopa tarpeettomana.

Tämä tutkimus on jatkoa tekijän aikaisempiin maisema-käsitettä (ks. Kontturi 1980, s. 15, 1983, s. 1–2, 1986a, s. 4–5, Kontturi ym. 1980, s. 609–610) ja maisematutkimuksen koulukuntakehitystä (ks. Kontturi 1992, s. 6, 1995, 1998) koskeviin artikkelihin. Esityksen tavoitteeksi otettu suomalaisen maisema-käsitteen muotoutumisen kuvaaminen, eri koulukuntien kehittymisen ja niiden vuorovaikutussuhteiden ajallinen tarkastelu, sekä suhde eurooppalaisiin esikuviinsa. Lähtökohtana pidetään maisema-käsitteen alkuperäistä, kansainvälistä määrittelyä ja sen heijastumista Suomeen.

Maisema-käsite

Kansainvälinen käsitemäärittely

Ensimmäisen kerran "maisemaa" on Naveh ja Libermanin (1984, s. 3) mukaan esitelty kirjallisessa muodossa Raamatussa, Psalmien kirjan (48:2) "Vapautetun Jerusalemin ylistys"-laulussa, jossa maisemaksi on tulkittu alkuhebreankielinen "noff"- sana ja siitä etymologisesti todennäköisesti johdettavissa oleva, kaunista tarkoittava "yafe"-sana (kuva 1).

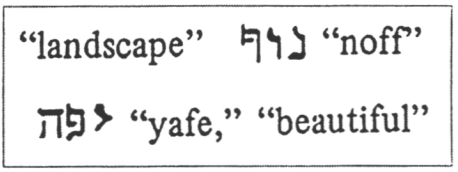

Kuva 1. Maisema- ja kauneussanojen lingvistinen yhteys alkuhebreankielisessä muodossaan Naveh & Libermanin (1984, s. 3) mukaan.

Vastaava kohta suomalaisessa Raamatussa kuuluu (Vanha Testamentti 1940, s. 569): "Suuri on Herra ja korkeasti ylistettävä meidän Jumalamme kaupungissa, pyhällä vuorellansa. Kauniina kohoaa, kaiken maan ilona, pohjan puolella Siionin vuori, suuren kuninkaan kaupunki". Vaikka suomalaisessa käännöksessä ei olekaan suoranaista yhteyttä maisema-sanaan, voidaan siitä kuitenkin havaita käsitteelle luonteenomainen visuaalis-esteettinen aspekti.

Tiettävästi ensimmäisen kerran maailmassa maantieteellisen maiseman on määritellyt H. G. Hommeyer (1805, Leiviskä 1949, s. 280 mukaan) kutsuessaan sitä "alueeksi, jonka muodostavat kaikki jollekin sangen korkealle paikalle näkyvät alat". Sama alkukielellä ja täydellisempänä kuuluu Wisotzkin (1897, s. 211) siteeraamana seuraavasti:

> *"Die Summe aller, eine Gegend zunächst umgebenden Gegenden, oder der Bezirk aller von einem sehr hohen Standpunkte überschauten Flächen, oder auch die Menge der Gegenden, welche von den nächsten grossen Terrainteilen, hauptsächlich von Bergen und Waldungen umfasst werden, heisst eine Landschaft."*

Suomalainen käsitemäärittely

Kuten kansainvälisesessä käytännössä myös Suomessa maisema-käsite, joka Keisterin (1990b, s. 295) mukaan kehitettiin suomenkieleen 1830-luvulla, kytkeytyi alunperin kiinteästi alueeseen. Myös raamatullinen suhde maisema-käsitteen alueyhteyteen on todettu sekä suomalaisessa että ruotsalaisissa ja saksalaisissa versioissa, joiden "Landschaft"- ja "landskap"-vastineiden kautta suomalaisen maisema-termin on osin oletettu kehittyneen (ks. Keisteri 1990a, s. 33–36). Vaikka maisema-käsite esiintyi maisemamaalausten yhteydessä jo 1700-luvun lopulla ja aivan 1800-luvun alussa, mm. G.W. Finnbergin töissä (Tiitta 1982, s. 17), niin varsinaisessa maantieteellisessä kirjallisuudessa se tavataan vasta 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta (ks. Hult 1895, Hausen 1911, Rosberg 1919).

Tiedeteoreettisesti edellä esitettyjä suomalaisen maisemakäsitteen määrittelyjä on pidettävä kuhnilaisessa (Kuhn 1962/1972) mielessä esiparadigmaattiseen vaiheeseen kuuluvina. Tosin perustellusti voidaan sanoa, että suuri osa siitä, mitä suomalaisessa maisemassa on totuttu pitämään kauniina, juontuu valtaosin 1800-luvun taiteilijoiden kuvista ja teksteistä (Pettersson 1964, s. 299). Näin aluesidonnaisuuden lisäksi käsitemäärittelyyn liittyy voimakkaasti myös esteettinen aspekti, mitä (Whyte 1976, Naveh ja Liberman 1984, s. 3 mukaan) on pidetty jatkuvana ja tunnusomaisena piirteenä maisema-käsitteen paradigman muutoksille.

Suomalaisen maisema-käsitteen paradigman muutokset

Lähtökohtat ja taustat

Suomalaisen maisematutkimuksen historia on noin 100 vuotta pitkä. Näin aikaväli on riittävä maisema-käsitteen muuntumiselle ja erilaisten koulukuntien muodostumiselle. Näiden taustalla ovat eri tieteen alojen kehitystapahtumat, voimakkaiden tutkijoiden välinen kilpailu ja tutkimuksen sekä tutkijoiden määrän voimakas lisääntyminen erityisesti viime vuosikymmeninä.

Seuraavassa esitetyt koulukunnat perustuvat pääosin maisema-käsitteen määrittelytapaan ja sen suhteeseen ns. esteettiseen aspektiin. Koulukuntajako heijastelee jossain määrin eri ammattikuntien rajoja ja perustuu osittain myös muualla Euroopassa, esimerkiksi entisessä Tsekkoslovakiassa (ks. Mician 1973, 1979, 1988) ja Puolassa (ks. Bartkowski 1979, 1984, Richling 1995) sekä Norjassa (Jones 1991, 1993) tehtyihin aikaisempiin selvityksiin.

Fysiognomis-perspektiivinen koulukunta

Varsinaisen tieteellisen ja paradigmaattiseen vaiheeseen kuuluvan suomalaisen maisema-käsitteen määrittelyn teki J.G. Granö (1924a, 1924b, 1927, 1929, 1930) kehittämässään "Puhtaan maantieteen" oppirakennelmassa, jossa konkreettinen tilayksikkö on erotettu alueeksi ja abstraktinen tilatyyppi maisemaksi. Olavi Granö (1982, s. 10) on luonnehtinut saman asian kuvaamalla sen "kaksivaiheiseksi tutkimusprosessiksi, jossa tehtiin ero tutkimusobjektia koskevan havaitsemisen (ilmentymien) ja itse objektin, tässä tapauksessa alueen välillä. Lähtökohtana oli ihmiskeskeinen

aistinympäristö, jossa visuaalisuuteen perustuvalla tarkastelupaikkaan sidotulla kaukoympäristöllä eli maisemalla oli keskeinen asema."

Samalla suomalainen maisema-käsite liittyi kansainväliseen keskusteluun, jossa tuohon aikaan keskeisiä olivat mm. Passargen (1908, 1912, 1919, 1921–22, 1924, Leiviskä 1949, s. 280–290 mukaan) ja Ratzelin (1904, O. Granö 1982, s. 9 mukaan) ajatukset. Maisema-käsitteensä subjektiivisesta luonteesta huolimatta J.G. Granön suhtauminen esteettiseen maisemakuvaukseen oli kuitenkin pidättäytyvä, joskaan ei täysin kielteinen. Sen osoittaa seuraava suora lainaus J.G. Granön tekstistä (1930, Kalliola 1982, s. 28 mukaan):

> *"Olemme päinvastoin vakuutetut siitä, että olisimme, jos olisimme olleet taiteilijoita, saaneet esille paljonkin sellaista tutkimusesineellemme kuvaavaa, joka kömpelöissä pihdeissämme on muuttanut muotoaan tai musertunut tai jota emme edes ole huomanneetkaan."*

Toisaalta on jossain määrin yllättävää, ettei J.G. Granö omaksunut enempää aikalaisensa Ewald Bansen (1912, 1915, 1928, 1929, Leiviskä 1949, s. 291–294 mukaan) ajatuksista, joita edustaa mm. seuraava lainaus Bansen tekstistä:

> *"Maiseman kauneus ei ole satunnaista vaan johtuu luonnon elementtien keskinäisen seurauksena olevasta sopusuhtaisuudesta, harmoniasta. Se on objektiivisesti olemassa, mutta sen tuleminen tietoiseksi riippuu maiseman katselijasta. Maiseman kauneus lisääntyy silloin, kun ihmistyön tulokset katkaisevat luonnon yksitoikkoisuuden ja luovat miellyttävää vaihtelua. Maisema tulee taas rumemmaksi, kun luonnon alkuperäiset piirteet tuhotaan esimerkiksi hakkaamalla metsä paljaaksi tahi muuttamalla kaunis vuorenrinne kivilouhimoksi."*

Huolimatta kansallisesta (esim. Leiviskä 1949, s. 295–304) ja kansainvälisestä (ks. Jäger 1930, Waibel 1933, Lehman 1950, Paffen 1953, O. Granö 1979, s. 78 mukaan) kritiikistä säilytti tämä J.G. Granön luoma, ns. fysiognomis-perspektiivinen koulukunta, johtavan asemansa suomalaisessa maisematutkimuksessa useita vuosikymmeniä. Vielä 1980-luvun ympäristönsuojelun oppikirjan maisemasuojelua koskevassa artikkelissa maisema määriteltiin osittain J.G. Granön oppien mukaisesti lähi- ja kaukomaisemaksi. Tosin samassa yhteydessä maantieteellinen maisema oli todettu

yhtäaikaisesti konkreettiseksi alueeksi että abstraktiseksi ilmiöksi (ks. Alapassi ym. 1984, s. 210).

Maisema-arkkitehtoninen koulukunta

Maisemansuunnittelun lisääntymisen ja maisema-arkkitehtuurin itsenäistymisen myötä 1970-luvulla määriteltiin maisema väljemmin ns. maisematekijöiden kokonaisuudeksi, aistinympäristöksi tai jopa alueeksi (esim. Simons ym. 1972, Simons ja Henttonen 1973, Iisakkila 1978, ks. kuva 2). 1970-lopulla alkaneissa Helsingin teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston maisemalaboratorion tutkimusohjelmissa maisema määriteltiin jälleen aluesidonnaisesti geomorfologisen, ekologisen ja kulttuurihistoriallisen kehityksen tuloksena syntyneeksi fyysiseksi kokonaisuudeksi (Rautamäki-Paunila 1983, s. 8, Rautamäki 1990, s. 12). Muutenkin käytetty maisema-käsitteistö ja tutkimusmenetelmät täsmentyivät siinä määrin, että voidaan todeta uuden ns. maisema-arkkitehtonisen koulukunnan syntyneen 1980-luvun lopulla.

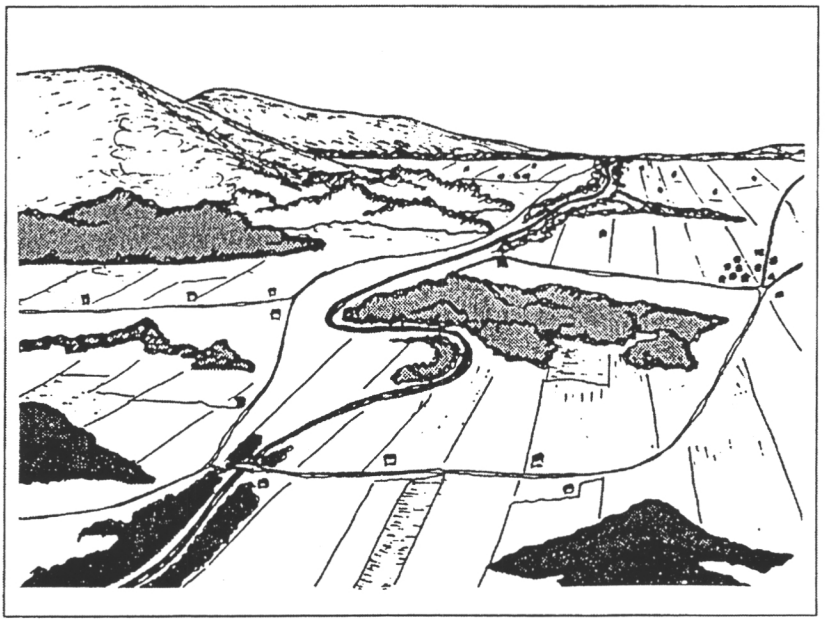

Kuva 2. Maisema-arkkitehtonisen koulukunnan maisema-käsitteelle on tyypillistä spatiaalisen maisemarakenteen tärkeys, joka ilmenee mm. kohoumien avaruustilaa rajoittavina linjauksina, joita puolestaan täydentävät alarakenteina mm. useat metsien rajoittamat tilat. Lähde: McHarg (1969), Iisakkilan (1978, kuva 1) mukaan.

Samalla perinteisen granölaisen maisema-paradigman voidaan katsoa saaneen kilpailijan, jossa kuitenkin esteettinen aspekti arvostettiin tämän päivän tilanteessa ekologista tasapainoa vähäisemmäksi (Rautamäki 1990, s. 48). Paradigman muutosta todentaa mm. se seikka, että ensimmäisen kerran valtiollisen maisemansuojelun historiassa, maisema-aluetyöryhmän mietinnössä I "Maisemanhoito", maisema määriteltiin alueeksi, ei siis pelkäksi näkymäksi (Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto 1993a, s.10).

Maisemaekologinen koulukunta

Keski-Euroopassa yleisen, jo 1930-luvun lopulla syntyneen, maisemaekologisen koulukunnan (Troll 1939) edustus Suomessa on ollut niukkaa ja alkanut verraten myöhään (ks. kuva 3). Tosin jo Ruotsalon (1967) maiseman määrittely ns. maisematekijöiden (mm. pinnanmuodot, vesistöt, kasvillisuus, ihmisen toiminta) muodostamaksi kokonaisuudeksi ja Kontturin (1970, s. 122) maiseman rekonstruktioon liittynyt viittaus voidaan nähdä tämän suuntauksen ensimmäisinä pilkahduksina Suomessa.

Kuitenkin vasta maiseman määrittely konkreettiseksi ympäristöstään erottuvaksi alueeksi ja sen muutoksen systeemiteoreettinen tulkinta (Kontturi 1980, s. 5–7, Kontturi ym. 1980, s. 610) liittivät sen tämän koulukunnan ns. geoekologiseen vaiheeseen. Sitä edustaa myös Helsingin yliopiston maatieteen laitoksessa kehitetty aluesuunnittelumenetelmä (ks. Söderman ym. 1984).

Alan suomalaisen tutkimuksen kytkeytyminen varsinaiseen maisemaekologiseen koulukuntaan tapahtui kuitenkin käsitteistön täsmentymisen ja menetelmien kehittymisen myötä vasta 1980-luvun loppupuoliskolla (ks. Kontturi 1986a, s. 4–5, Kontturi 1993a, ks. myös kuva 4, Kontturi ja Lyytikäinen 1985, s. 43–48, 1988, kuva 29–30, Kontturi 1989, s. 13–14, Lyytikäinen 1989a, kuva 7, 1989b, kuva 5). Maisema-paradigman muutokseen tähän suuntaan liityvät myös maisemaekologisen tiedeyhteisön kansallinen organisoituminen, liittyminen kansainväliseen yhteyteen ja alan julkaisutoiminnan alkaminen (Kontturi 1986b, s. 3, 1990, s. 3). Tätä muutosprosessia ovat edelleen vahvistaneet maisemaekologisten menetelmien soveltaminen rantakaavoituksen (ks. Kontturi 1993a ja kuva 4) kokonaisiin kansallispuistohin (ks. Lyytikäinen 1991, liite 8), maakuntiin (ks. Kontturi 1993b) ja etenkin laajempiin virallisluontoisiin tutkimusohjelmiin (ks. Jäppinen ja Väisänen 1993).

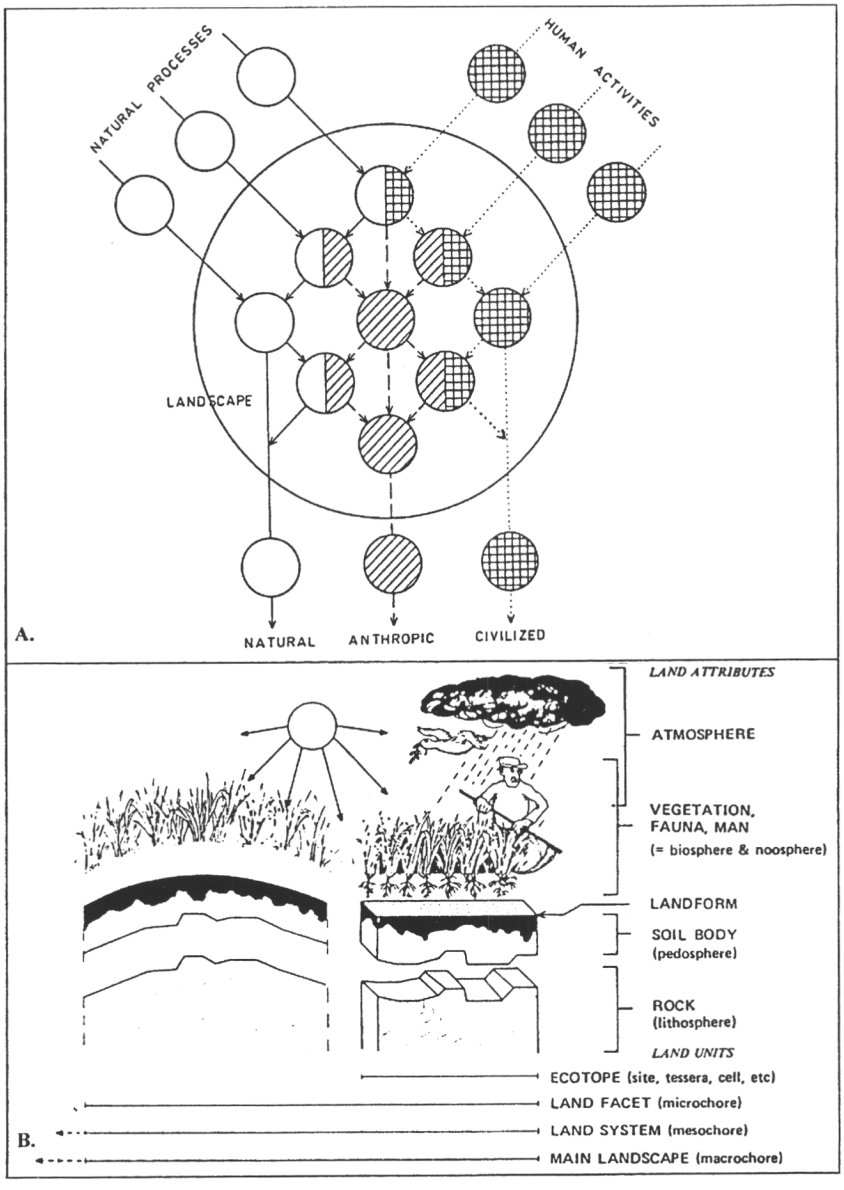

Kuva 3. A. Itäeurooppalaisen maisemaekologisen koulukunnan (Ruzicka & Miklos 1990, Fig. 6) mukainen maisemarakenteen ilmenemismuoto ja B. Länsieurooppalaisen maisemaekologisen koulukunnan (Zonnevelt, I.S. 1990, Fig. 3) maisemaekologisen tutkimusmallin kolme erilaista mittasuhdetta.

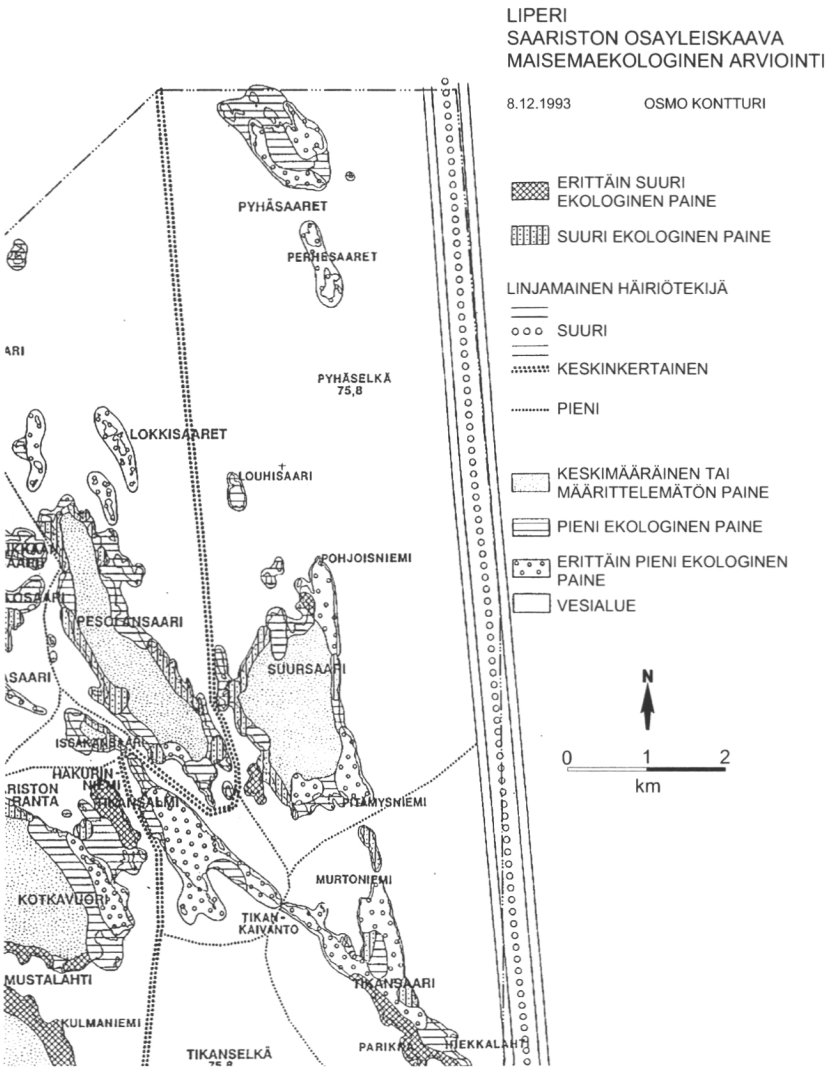

Kuva 4. Esimerkki suomalaisen maisemaekologisen koulukunnan käyttämästä maisemarakenteen tulkinnasta, jossa on arvioitu maankäytön ja muun ihmistoiminnan (rakentamisen, liikenteen ja metsän käsittelyn) aiheuttamaa ekologista painetta. Lähde: Kontturi (1993a, liitekartta).

Maisemaekologinen lähestymistapa on sopiva myös esteettiseen tarkasteluun, koska tarkoituksenmukaisuuteen ja toimintakelpoisuuteen perustuvaa ympäristöestetiikkaa on nimitetty ekologiseksi (McDermott 1969, Jung 1974, Bartuska ja Young 1975, Sepänmaa 1978, s. 12 mukaan). On kuitenkin korostettava, että tarkoituksenmukaisuus ekologispohjaisessa estetiikassa ei edellytä tietoista tarkoitusta, vaan kysymys on nimenomaan osien muodostaman systeemin häiriöttömästä toiminnasta, jolloin siinä voidaan nähdä samoja ominaisuuksia kuin perinteistä käsitystä vastaavassa taideteoksessa.

Samalla tämänkaltaisessa lähestymistavassa tunnustetaan maiseman systeemiteoreettinen luonne, vaikkei siihen mm. Sepänmaa (1978, s. 12) viittaakaan (ks. Kontturi 1993b, s. 7–10).

Edellä esitetyllä on ollut myös laajempaa yhteiskunnallista merkitystä arvioitaessa esimerkiksi maa-aineslain mukaista "kaunista maisemakuvaa" ja "luonnon merkittäviä kauneusarvoja" (ks. Vihervuori 1989, s. 157–164, 167–176). Niitä on mahdollista selittää sekä harjumaiseman erityisten maisemaekologisten ominaisuusryhmittelyjen avulla (Lyytikäinen 1984, s. 529) että ympäristöesteettisten makupohdintojen kautta (Sepänmaa 1988a, s. 36–37).

Humanistinen koulukunta

Samoin kuin maisemaekologiset näkemykset saivat humanistisen maantieteen virtaukset varsin myöhäään merkittävää jalansijaa suomalaisessa tiedeyhteisössä. Vaikka Olavi Granö (1976, s. 43) esitti ajatuksia maantieteen mahdollisuuksista ratkaista yhteiskunnalllisia ongelmia paikallisen konnektioteorian avulla ja uudisti toiveensa (O. Granö 1982, s. 10–11) koskien humanistista maantiedettä, ei tämän alan, nimenomaan maisematieteeseen liittyvä tutkimus käynnistynyt Suomessa juurikaan ennen Paasin (1983, 1984, 1986) ja Karjalaisen (1983, 1986) töitä.

Humanistisessa maantieteessä maisema tarkoittaa alueen, paikan tai ympäristön omakohtaista kokemista ensisijaisesti visuaalisena havaintona (ks. kuva 5). Tämän Salter ja Lloyd (1977, Karjalainen 1983, s. 225 mukaan) ovat kuvanneet sanoin:

> *"Landscape is what lies between our mind's eye and our horizon as we explore the spaces of our real world."*

Samantapaisen maisema-käsitteen määrittelyn on esittänyt Paasi (1984, s. 22). Hän pitää sitä samaan traditioon kuuluvana kuin Bansen (1920,1928, Paasin 1984 mukaan) maisematiede. Vaikkei

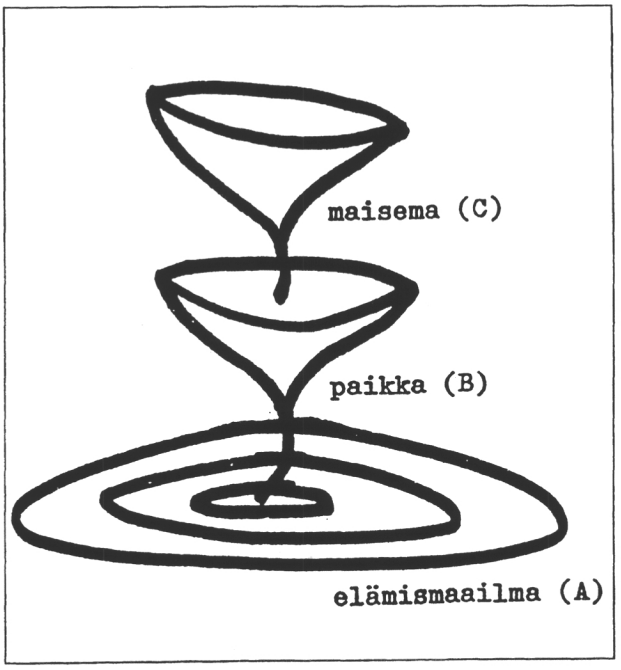

Kuva 5. Geodiversiteetti elettynä järjestyksenä: paikka ja maisema elämismaailman ilmentyminä edustavat erästä humanistisen maantieteen maisemakäsitystä. Lähde: Karjalainen (1983, kuva 2)

J.G. Granöä voidakaan Paasin (1984, s. 29) mukaan pitää behavioraalisen maantieteen pioneerina (vrt. Granö 1979, s. 78), voidaan suomalaisen humanistisen maantieteen, kapeudestaan huolimatta, katsoa muodostavan oman itsenäisen paradigmansa maisematieteessä. Vastaavaan tulokseen on tullut Sepänmaa (1988b, s. 326) arvioidessaan Pauli Tapani Karjalaisen (1986) väitöskirjaa ja katsomalla sen edustavan "aidosti" maisematiedettä.

Humanistisen maantieteen maisematieteellistä koulukuntaluonnetta tukee myös esteettinen suuntaus mm. Reino Kalliolan kirjallisessa tuotannossa (ks. Sepänmaa 1978, s. 99–111) ja I.K. Inhan (1925, Karjalainen 1983, s. 226 mukan) kauneutta hakeva asenne. Samaa kuvastaa oivasti myös Sirolan (1994, s. 58) kommentti:

> *"Luonnontunne, luonnon kokeminen maisemaksi, kauniiksi tai yleväksi, juontaa siitä identiteetin muutoksesta, jonka moderni, teollinen yhteiskunta aiheutti muuttamalla työtä, arjen kokemista kuin havaintojen tekoa. Tämä muutos on edennyt useina aaltoina 1700-luvun lopulta nykypäivään."*

Johtopäätökset ja yhteenveto

1800-luvun lopulla kehittynyt suomalainen maisema-konseptio, maisema-käsitteen esiparadigmaattinen vaihe, on jakaantunut noin sadan vuoden aikana neljäksi koulukunnaksi, joita tässä esityksessä on kutsuttu maisema-arkkitehtoniseksi, maisemaekologiseksi, fysiognomis-perspektiiviseksi ja humanistiseksi maisema-paradigmoiksi (kuva 6). Näistä kaikki fysiognomis-perspektiivistä paradigmaa lukuunottamatta ovat tällä hetkellä progressiivisia, eteneviä. Kaksi ensinmainittua ovat konkreettiseen, aluesidonnaiseen ja viimeinen abstraktiseen, mielikuvapohjaiseen maisema-käsitykseen pohjautuvia.

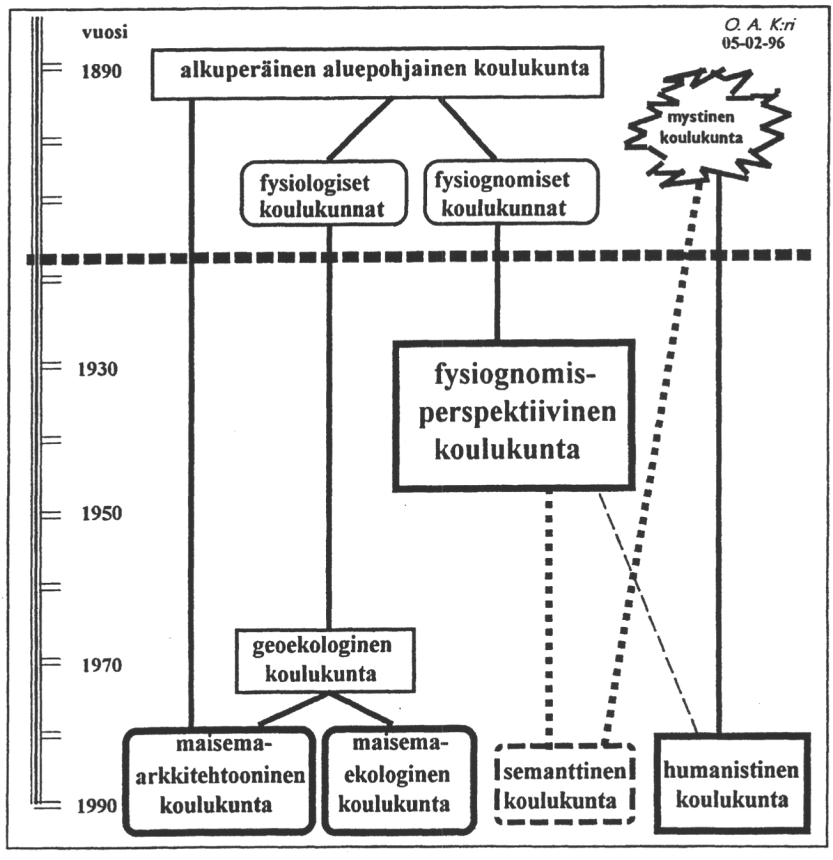

Kuva 6. Suomalaisen maisema-käsitteen paradigman muutokset ja nykyisten koulukuntien kehittyminen sekä niiden väliset ajalliset suhteet ja kansainväliset lähtökohdat.

Lisäksi paradigmat poikkeavat toisistaan esteettisen aspektin suhteen. Humanistisessa se on keskeisessä asemassa johtuen lähinnä taideyhteydestään ja subjektiivisesta luonteestaan. Maisemaekologisessa paradigmassa esteettisyys tulee esiin pääosin vain luonnon tasapainon ja harmonisuuden yhteydessä. Maisema-arkkitehtonisessa paradigmassa esteettisyyden merkitys on tätä nykyä vähäinen, mutta sen arvellaan tulevaisuudessa kasvavan.

Edellä kuvattujen paradigmojen yhdistäminen Keisterin (1990a, s. 295) uuden maantieteellisen näkökulman synnyttämiseen välttämättömän monitasoisen maisema-käsitteen avulla, jossa "maisema on aineellinen ihmisen näkemä, aineeton ihmisen kokema, luonnon ja ihmisten toiminnallisten taustatekijöiden muovaava ympäristö", saattaa olla verrattavissa yhden ja yhtenäisen maantieteen synnyttämisen ehkä ratkaisemattomaan ongelmaan. Tämäntapaiseen johtopäätökseen on tullut maisema-termin määrittelyn onnistumisen kannalta jo aikaisemmin mm. tunnettu maantieteilijä Hans Carol (1956, s. 11).

Eräässä mielessä suomalaisessa maisema-käsityksessä on palattu J.G. Granön 1930-luvulla luomaan tilanteeseen, jossa konkreettisen aluetutkimuksen perinnettä jatkavat maisema-arkkitehtoninen ja maisemaekologinen koulukunta sekä toisaalta abstraktista mielikuvaperinnettä humanistinen koulukunta. Se samalla tekisi ns. fysiognomis-perspektiivisen koulukunnan tarpeettomaksi. Vastapainoksi humanistiseen koulukuntaan liittyvä maisema-alan tutkimus näyttää laajenevan, erityisesti 1990-luvun loppupuoliskolta lähtien, kohti maiseman ikonografiaa tai -logiaa (ks. esim. Raivo 1996, 1997, 1998) tai mielenmaisemia (ks. Tani 1996).

Suomalainen maisema-alan tutkimus on määrällisesti kasvanut ja sisällöllisesti laajentunut erittäin voimakkaasti 1990-luvulla. Esimerkiksi Tarasti (1990, s. 154) on esittänyt vaatimuksen yleisen maisemateorian luomisesta ja katsonut ns. maisemasemiotiikan yhdeksi sen lähtökohdaksi ja ratkaisumalliksi. Hänen määrittelynsä mukaan maisema on kulttuurinen yksikkö ja jotain luonnon ja kulttuurin väliltä, miten ne sitten määritelläänkin (ks. Tarasti 1990, s. 155–156). Kuitenkin vasta aika tulee näyttämään muodostaako maisemasemiotiikka itsenäisen koulukunnan vai liittyykö se humanistiseen koulukuntaan (vrt. kuva 6).

Vastaavasti metsätieteiden alalla kehitetty uutta ns. alue-ekologista menetelmää ja maatalouden ympäristöohjelman vaikutukset visuaaliseen maisemaan ovat vilkkaan tutkimuksen kohteena (ks. Olin ja Hietala-Koivu 1996, Hietala-Koivu ym. 1999). Näiden

liittyminen tässä kuvattuihin tai mahdollisesti uusiin koulukuntiin on toistaiseksi avoin kysymys.

Kuitenkin huomionarvoista on, että Jones (1991, 1993) on esittänyt norjalaisessa maisematutkimuksessa kolme erilaista tutkimussuuntaa, lähinnä tietoteoreettisesta näkökulmasta. Hän on nimittänyt niitä tieteelliseksi, sovelletuksi ja humanistiseksi. Ensimmäisessä lähestymistavassa maisemaa pidetään jotenkin objektiivisena, toisessa arvosidonnaisena ja kolmannessa jossain määrin subjektiivisena (Jones 1993, s. 5–6).

Objektiivisuus ja subjektiivisuus vastaavat suuressa määrin Karjalaisen (1995, s. 124) esittämää mahdollisten maisemien semantiikkaa. Toisaalta tämän tutkimuksen päätulokset (kuva 6) ovat verrattavissa Jonesin (1991, taulukko 2) kolmeen maisematutkimuksen lähestymistapaan: Jonesin tieteellinen lähestymistapa vastaa tässä esitettyä fysiongnomis-perspektiivistä koulukuntaa, humanistinen on molemmissa identtinen ja Jonesin sovellettu tutkimustapa jakaantuu tässä tutkimuksessa maisemaarkkitehtoniseen ja maisemaekologiseen koulukuntaan.

Kaiken kaikkiaan olisi mielenkiintoista tehdä vertaileva tutkimus siitä, miten maisemaparadigma on muuttunut Pohjoismaissa, koska niillä on melko samantapainen tiede- ja kulttuurihistoriallinen tausta. Toisaalta saman ongelman selvitteleminen olisi sangen haasteellista myös eurooppalaisella ja miksei myös globaalilla tasolla.

Kirjallisuus

Alalammi, P. (toim.) 1993. Maisemat, asuinympäristöt. Suomen Kartasto 350. Maanmittaushallitus & Suomen Maantieteellinen seura, Forssa. 234 s.

Alapassi, M., Häyrinen, U. & Linkola, M. 1984. Maisemansuojelu. Julkaisussa: Ruuhijärvi, R. & Häyrinen, U. (toim.). Ympäristönsuojelu 2. Luonnonsuojelu ja luonnonvarat. Kirjayhtymä, Helsinki. s. 207–280.

Bartkowski, T. 1979. Is Geoecology a New Stage of Development of Complex Physical Geography ? A contribution to the Discussion. Proc. Int. Symposium. Contemporary Geography and Integrated Landscape Research, Smolenice, CSSR, October 15–19, 1979. s. 1–19.

— 1984. Introduction to the Workshop Landscape Ecological concepts and the Relation between Landscape Ecology and Landscape Perception. Proc. The First International Seminar on Methodology in Landscape Ecological Research and Planning, Roskilde University Center, Denmark, October 15 – 19, 1984, Vol. 1, s. 109 – 116.

Borg, P. 1982. Luonnon ja maiseman hoidon opas.WSOY, Porvoo 1983. 163 s.
Carol, H. 1956. Zur Discussion um Landschaft und Geographie. Geographica Helvetica 11: 111–132.
Dahlström, H. 1970. Maiseman turmeltumiskehitys. Julkaisussa: Luonnonhoito – kasvava yhteiskunnallinen tehtävä. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja 3. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki. s. 30–42.
Eronen, V.-H. 1970. Maisemanhoito hallinnollisena ja oikeudellisena tehtävänä. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja 3. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki. s. 43–75.
Granö, J.G. 1924a. Maisematieteen tehtävät ja maiseman muotojen järjestelmä. Terra 36(1): 1–36.
— 1924b. Ympäristö maantieteen tutkimusesineenä. Terra 36(2-3): 97–107.
— 1927. Suomalainen maisema. Terra 39(1): 2–3.
— 1929. Reine Geographie. Acta Geographia 2(2): 1–202.
— 1930. Puhdas maantiede. WSOY, Porvoo. 187 s.
— 1935. Geographische Ganzheiten. Petermanns Geographische Mitteillungen 81: 295–301.
Granö, O. 1976. Vetenskapens utveckling och forskningspolitik som bakgrund för geografins roll. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution 546: 33–45.
— 1979. Johannes Gabriel Granö 1882–1956. Julkaisussa: Freeman, T.W., Oughton, M. & Pinchemel, P. (toim.). Geographers Bibliographical Studies 3: 73–84.
— 1982. Maisematutkimus maantieteen traditiona. English Summary: Landscape studies as a geographical tradition. Terra 94(1): 7–12.
— 1996. Tieteellisen maisemakäsityksen muodostuminen ja tulo Suomeen. Julkaisussa: Ruotsalainen, A. (toim.). Näköalapaikalla. Aimo Reitalan juhlakirja. Taidehistoriallisia tutkimuksia – konshistoriska studier 17. Gummerus Oy, Jyväskylä/Helsinki. s. 45–53.
— 1998. Puhdas maantiede aikansa kuvastimessa. Http://www.tvs.fi/ttapaht/984/grano.htm. 5 s.
Haapanen, A. & Iisakkila, L. 1977. Maisemanhoito. Julkaisussa: Haapanen, A., Mikola, P. & Tenovuo, R. (toim.). Luonto ja luonnonsuojelu. 2., uusittu painos. Otava, Keuruu. 376 s.
Hagman, M. 1978. Puut maisemanhoidossa. Julkaisussa: Paaatela, J., Palosuo, V.J., Hänninen, E., Vauraste, H. & Leppänen, R. (toim.). Metsä, Tuottava maa 5. Kirjayhtymä, Helsinki. s. 147–159.
Hard, G. 1970. Die "Landschaft" der Sprache und die "Landschaft" der Geographen. Colloquium Geographicum 11: 1–278.
Hausen, H. 1911. Ahvenanmaan ja Turun Saaristo. Karttalehti N:o 10. Julkaisussa: Alftan, M., Palmén, J. A., Ollila, O., Palmén, E.G., Sederhom, J.J. & v. Willebrand, K.R. (toim.). Suomen Kartasto 1910. Teksti. I Luonto. J. Simelius Oy, Helsinki. 20 s.

Heikinheimo. O. 1915. Kaskiviljelyn vaikutus Suomen metsiin. (Referat: Der Einfluss der Brandtwirtschaft auf die Wälder Finnlands.). Acta Forestalia Fennica 4(2): 1–264.

Heikkilä, T. 1987. Inventering av värdefulla landskapsområden i Finland. Nordisk Bygd 2. Det Nordiske Kulturlandskapforbundet. s. 6–15.

— 1991. Maisema-alueiden inventointi ja maisemanhoito. Ympäristö ja Terveys 21(3): 238–245.

Hietala-Koivu, R., Tahvanainen, L., Nousiainen, I., Heikkilä, T., Alanen, A., Ihalainen, M., Tyrväinen L. & Helenius, J. 1999. Visuaalinen maisema maatalouden vaikuttavuuden seurannassa. Maatalouden tutkimuskeskuksen julkaisuja A. Jokioinen.

Hult, R. 1895. Finlands naturliga landskap. Geografiska Föreningens Tidskrift 7: 64–96, 125–154.

Häyrinen, U. & Linkola, M. 1971. Suomalaisen maiseman suojelu. Julkaisussa: Taro, R. & Häyrinen, U. (toim). Luonnonsuojelu. Kirjayhtymä, Helsinki. s. 69–133.

Häyrynen, M. 1996. Mikä ihmeen maisemantutkimus? Julkaisussa: Häyrynen, M. & Immonen, O. (toim.). Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportti 1. Gummerus Oy, Saarijärvi. s. 6–7.

Iisakkila, L. 1971. Maisemanhoito. Julkaisussa: Haapanen, A., Mikola, P. & Tenovuo, R. (toim.). Luonto ja luonnonsuojelu. Otava, Helsinki. s. 129–156.

— 1978. Perustietoa maisemaan vaikuttavista luonnontekijöistä. 410. Otakustantamo, Espoo. 291 s.

Inha, I.K. 1896. Finland i Bilder. Suomi kuvissa. WSOY, Helsingfors.

— 1906. Suomen Maisemia. WSOY, Porvoo.

Jaatinen, M. 1976. Tie suomalaisessa maisemassa. WSOY, Porvoo.

Jones, M. 1991. The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. Norsk Geografisk Tidskrift 45: 229–244.

— 1993. The elusive reality of landscape: problems of interpretation. Proc. The Robert Gordon University Heritage Convention, Kepplestone Campus, Aberdeen, September 11–15 1993, Papers from the Department of Geography, University of Trondheim. 16 s.

Jäppinen, J.-P. & Väisänen, R. 1993. Luonnon monimuotoisuuden tutkimusohjelma – LUMO. Väliraportti 31.5.1993. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja 441. Helsinki. 113 s.

Kalliola, R. 1982. Välähdyksiä tieteellisestä ja taiteellisesta maisemakuvauksesta. (Reflections on scientific and literary landscape description). Terra 94(1): 27–32.

Karjalainen, P. 1983. Geodiversiteetin humanistinen tulkinta. (Geodiversity: a humanistic interpretation). Terra 95(4): 221–226.

— 1986. Geodiversity as a lived world. On the geography of existence. University of Joensuu Publications in Social Sciences 7. Joensuu. 190 s.

— 1995. Mahdollisten maisemien semantiikkaa. Terra 107(2): 123–125.

— 1996. Kolme näkökulmaa maisemaan. Julkaisussa: Häyrynen, M. & Immonen, O. (toim.). Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportti 1. Gummerus Oy, Saarijärvi. s. 8–15.

Keisteri, T. 1990a. The study of changes in cultural landscapes. Fennia 168(1): 31–115.

— 1990b. Suomen kulttuurimaiseman muutos. (The changing cultural landscape in Finland). Terra 102(4): 294–302.

Klinge, M. 1980. Maiseman ja luonnontunteen ilmauksia. Bernadotten ja Leninin välissä. WSOY, Juva.

Komiteanmietintö 1980:44. Maisematoimikunnan mietintö. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki.

— 1985:4. Maisemansuojelun kehittämistoimikunnan mietintö. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki.

Kontturi, O. 1970. Raision, Maskun, Nousiaisten ja Mynämäen teknisesti käyttökelpoiset hiekka- ja soramaalajit, sekä niiden kulutus vuosina 1960–1968. Julkaisematon luonnonmaantieteen laudaturtutkielma. Turun Yliopiston maantieteen laitos. 134 s.

— 1980. Kulttuuri-Suomen harjumaiseman tilan kehitys ja sitä kontrolloivat tekijät. Summary: The development of the state of esker landscape in Cultural Finland and factors controlling it. Valtakunnallinen harjututkimus. Raportti 12. Joensuu. 96 s.

— 1983. Landscape protection in Finland. Proc. Meeting of the Commission on Environmental Planning (CEP) of the International Union for Conservation and Natural Resources (IUCN), Stockholm September 1–3, 1983. 6 s.

— 1986a. Landscape ecology as a background to national nature conservation programmes in Finland. ALE Fennica 1(1): 4–13. Joensuu.

— 1986b. Preface. Interest in Landcape Ecology on the increase in Finland. ALE Fennica 1(1): 3. Joensuu.

— 1989. Kalliomaiseman arvottaminen luonnon- ja maisemansuojelun näkökulmasta – metodinen perusselvitys esimerkkialueina eräät Uudenmaan läänin kunnat. Abstract: Evaluating of bedrock landscapes from point of view nature and landscape protection – a methodological study as test areas some communes in the Province of Uusimaa, Southern Finland. ALE Fennica 3–4 (1988–1989): 4–28. Joensuu.

— 1990. Esipuhe. Kallioiden suojelu ja maisemaekologia. Preface. Conservation of Bedrock areas and Landscape Ecology. ALE Fennica 3–4 (1988–1989): 3. Joensuu.

— 1992. Suomalainen maisema – käsiteanalyysi ja uusi maisematieteellinen luokitus. ALE Fennica 5–6 (1990–1991): 5–11. Joensuu.

— 1993a. Liperi, Saariston osayleiskaava. Luonto- ja ympäristöselvitys. MEKS Ky, Maisemaekologinen Konsultointi ja Suunnittelu. Joensuu. 22 s.

— 1993b. Landscape ecological evaluation of Northern Karelia, Eastern Finland by traditional cartographic and GIS-methods. Julkaisussa: Tuomisto, J. & Ruuskanen J. (toim.). Proc. First Finnish Conference of Environmental Sciences, Kuopio October 8–9, 1993. Environmental Research in Finland Today. Finnish Society for Environmental Sciences. Kuopio University Publications C. Natural and Environmental Sciences 14: 53–56.
— 1995. Suomalaisen maisematutkimuksen koulukuntakehitys 1900-luvulla ja ympäristöestetiikka. ALE Fennica 9–10 (1995–1996): 9–21. Joensuu.
— 1996. Seminaarijulkaisu maiseman havaitsemisesta ja arvottamisesta. ALE Fennica 9–10 (1995–1996): 37–39. Joensuu.
— 1998. Main features of the different schools and their paradigmatic shifts in the European scientific history of Landscape Ecology. Proc. Present and historical Nature – Culture interactions in landscapes (Experiences for the 3rd millenium), Prague, Czech Republic, September 6–13, 1998.
— , Lyytikäinen, A. & Punkari, M. 1980. Maiseman tilan seuranta kaukokartoitusmenetelmin. Summary: The monitoring of the state of the landscape using remote sensing methods. Ympäristö ja Terveys 11(9–10): 609–124.
— & Lyytikäinen, A. 1985. Assessment of Glaciofluvial Landscapes in Finland for Nature Conservation and other Multiple Use Purposes. Striae 22: 41–59.
— , Lyytikäinen, A. 1988. Harjuluonnon hyväksikäyttö ja suojelu valtakunnallisen alueiden käytön suunnittelun näkökulmasta. Summary: Conservation and exploitation of esker landscape with respect to national land use planning in Finland. Valtakunnallinen harjututkimus. Raportti 40. Joensuu 176 p. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto. Tutkimus 5/1988. Helsinki.168 s.
Korhonen, A. 1978. Maisema ja rakennettu ympäristö. Maisemasuunnittelun laitos & Yhdyskuntasuunnittelun laitos. Teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtiosasto. Julkaisu A 21. 424. Otakustantamo, Espoo. 140 s.
Kuhn, T. 1962/1970. The Structure of Scientific Revolutions. 2. Edition, Enlarged. Chicago. 210 s.
Leiviskä, I. 1949. Maantiede, sen historia, olemus ja tehtävät. WSOY. Porvoo/Helsinki. 323 s.
Linkola, M. 1981. Suomalainen kulttuurimaisema. Julkaisussa: Kinnunen, A. & Sepänmaa, Y. (toim.). Ympäristöestetiikka. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki.
— 1987. On the History of the Rural Landscape of Finland. Ethnologia Scandinvica 1987: 110–127.
Lyytikäinen, A. 1984. Maisematekijöiden ja luonnonarvojen määrittäminen maa-aineslain soveltamisen kannalta. Summary: Assessment of landscape factors and natural phenomena with respect to implementation of Sand and Gravel Extraction Act. Ympäristö ja

Terveys 15(8): 528–538. Valtakunnallinen harjututkimus. Raportti 30. Joensuu.
— 1989a. Pohjois-Kallaveden ja Suuren Ruokoveden Vesi- ja Lokkilinnusto sekä alustava maisemaekologinen arviointi. Kuopion kaupunki. Erillisselvitykset. Er 1989:3. Kuopio. 50 s.
— 1989b. Vehmersalmi. Suvasveden itäosan luonto- ja maisemaselvitys. Suunnittelukeskus Oy, Kuopio. 42 s.
— 1991. Kolin luonto, maisema ja kulttuurihistoria. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja 308. Joensuu. 111 s.
Meinig, D.W. 1979. The beholding eye. Ten versions of the same scene. Julkaisussa: Meinig, D.W. (toim.). The interpretation of ordinary landscapes. Geographical essaeys. Oxford University Press, Oxford. s. 33–48.
Mician, L. 1973. Beitrag zur Lösung der Problematik der Grenzen, Aufgaben und Mitarbeit mancher Wissenschaften bei der Forschung des Naturteiles der Landschaft. Proc. 3rd Int. Symposium, Content and Object of the Complex Landscape Research, Institute of Landscape Biology, SAS, Bratislava.
— 1979. Synthetizing, Integrating, Directions in Landscape Research and their Position in the System of geographical Sciences. Proc. Int. Symposium. Contemporary Geography and Integrated Landscape Research, Smolenice, CSSR, October 15–19, 1979. s. 42–52
— 1988. Some Problems Concerning Conception of Landscape Ecology. Acta Facultatis Rerum NaturaliumUniversitatis Comenianae. Geographica 29: 11–25. Bratislava.
Naveh, Z. & Liberman, A. 1984. Landscape Ecology. Theory and Application. Springer Verlag, New York etc. 356 s.
Niinisalo K. & Tuomisto, A. 1984. Matkailu, luonto ja maisema. Julkaisussa: Ruuhijärvi, R. & Häyrinen, U. (toim.). Ympäristönsuojelu 2. Luonnonsuojelu ja luonnonvarat. Kirjayhtymä, Helsinki. s. 437–448.
Olin, A. & Hietala-Koivu, R. 1996. Maaseudun kulttuurimaiseman arvot. Julkaisussa: Häyrynen, M. & Immonen, O. (toim.). Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportti 1. Gummerus Oy, Saarijärvi. s. 63–68.
Paasi, A. 1983. Maantieteen subjekti ? Tie humanistisen ja behavioraalisen maantieteen nykytematiikkaan. Joensuun korkeakoulu, historian, maantieteen ja aluetieteiden osaston julkaisuja 34: 1–531 s.
— 1984. Connections between J.G. Granö's geographical thinking and behavioral and humanistic geography. Fennia 162(1): 21–31.
— 1986. The institutionalization of regions: A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia 164:105–146.
Pettersson, L. 1964. Kulttuurimaisemamme. Julkaisussa: Heimala, A. (toim.). Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu. WSOY, Porvoo. s. 13–38.

Raivo, P. 1996. Maiseman ikonografia. Julkaisussa: Häyrynen, M. & Immonen, O. (toim.). Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportti 1. Gummerus Oy, Saarijärvi. s. 47–53.

— 1997. Kulttuurimaisema: alue, näkymä vai tapa nähdä. Julkaisussa: Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani S. (toim.). Tila, paikka, ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. s. 193–209.

— 1998. Karjalan kasvot: näkökulma Karjalan maisemaan. Julkaisussa: Nevalainen, P. & Sihvo. H. (toim.). Karjala: historia, kansa, kulttuuri. Suomlaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. s. 11–27.

Reinola, A. 1966. Maisemansuojelu ja -hoito tiesuunnittelussa. Tie- ja Vesirakennushallinnon Diplomi-insinöörien r.y.:n vuosikirja 9: 122–131. Helsinki.

— 1971. Tienrakennus. Julkaisussa: Taro, R. & Häyrinen, U. (toim). Luonnonsuojelu. Kirjayhtymä, Helsinki. s. 151–164.

Rautalahti, E. 1970. Selostus maisemanhoitoon liittyvistä oikeustapauksista. Julkaisussa: Luonnonhoito – kasvava yhteiskunnallinen tehtävä. Lakimiesliiton koulutuksen julkaisusarja 3. Suomen lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki. s. 76–96.

Richling, A. 1995. Landscape as an object of study of landscape ecology. Ecology (Bratislava) – Supplement 1995(1): 11–14.

Rautamäki, M. 1990. Maakunnallinen maisemaselvitys. Varsinais-Suomi. Varsinais-Suomen seutukaavaliitto.Ympäristöministeriö. Turku. 208 s.

Rautamäki-Paunila, M. 1982. Maisemamaakunnat – maakunnallinen viheraluejärjestelmä. Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto, maisemalaboratorion julkaisu 3: 1–135. Espoo.

Rosberg, J.E. 1919. Finska landskapstyper. Referat: Die finnländischen Landschaftstypen. Fennia 40(9): 1–25.

Ruotsalo, R. 1967. Naturlandschaft und Siedlung in der Gegend der Stadt Kuopio auf der finnischen Seenplatte. Annales Academiae Scientiarum Fennicae A III 91. 118 s.

Schreiber, K.-F. 1990. History of Landscape Ecology in Europe. Julkaisussa: Zonnevelt & Forman (toim.). Changing Landscapes: An Ecological Perspective. Springer-Verlag. New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Hong Kong. s. 21–41.

Sepänmaa, Y. 1978. Ympäristön esteettinen kuvaus, tulkinta ja arvotus. Periaatteet ja analyysiesimerkki. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen ja teatterintutkimuksen laitoksen monistesarja 5: 1–168.

— 1988a. Maa-aineslaki harjujen kauneuden turvana. Valtakunnallinen harjututkimus. Raportti 39: 24–45. Joensuu. Suomen ympäristöoikeustieteellisen seuran julkaisuja 11: 187–211. Helsinki.

— 1988b. Olemassaolo maantieteellisenä ongelmana. Kanava 1988(5): 325–327.

— 1990. The Finnish mineral substances act as a means of protecting the beauty of Eskers. Julkaisussa: Svobodova, H (toim.). Cultural aspects of landscape. First international Conference organized by the Working Group 'Culture and Landscape' of the International Association for Landscape Ecology (IALE), Castle Groeneveld, Baarn, The Netherlands, June 28–30, 1989. Pudoc, Wageningen. s. 81–94.
— 1994. Ainakin 66 maisemaa. Julkaisussa: Tuhatjärvinen. Esseitä ympäristökulttuurista. SKS Tietolipas 135: 201–207. Helsinki.
— 1996. Ympäristöestetiikan konferenssisarjan ensimmäinen. Kolilta kaikki alkoi. ALE Fennica 9–10 (1994–1995): 5. Joensuu.
Simons, T., Haila, Y. & Ahlqvist, R. 1972. Kestääkö maisema? USY. Uudenmaan seutukaavaliitot. Helsinki.
Simons, T. & Henttonen, S. 1973. Maiseman analyysistä maisemansuunnitteluun. Helsingin seutukaavaliitto. Helsinki. 122 s.
Sirola, E. 1994. Luonnontunne on uuden ajan keksintö. Tiede 2000 14(2): 56–58.
Soininen, A.M. 1974. Vanha maataloutemme. Journal of the Scientific Agricultural Society of Finland 46: 1–459. Helsinki.
Suomalainen, K. 1888. Suomi, kuvia Suomen maasta ja kansasta. Etevimpäin kotimaisten taiteilijain mukaan. Helsinki.
Söderman, G., Tuhkanen, S., Luther, A. & Niemelä, J. 1984. Geoekologisen aluejaon soveltamismahdollisuudet aluesuunnittelussa. (A geoecological regional system and its applicability to physical planning. Zusammenfassung: Die geoökologische Raumgliederung und ihre Anwendbarkeit in der Regionalplanung). Terra 96(1): 34–48.
Tarasti, E. 1990. Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki. 313 s.
Tani, S. 1996. Aistit, muistot ja media: näkökulmia henkilökohtaisiin mielenmaisemiin. Terra 108(2): 103–111.
Tiitta, A. 1982. Suomalaisen maiseman hahmottuminen kirjallisuudessa ja kuvataiteessa. (Finnish landscape in literature and art). Terra 94(1): 13–26.
Troll, C. 1939. Luftbildplan und ökologische Bodenforschung. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde 1939: 241–298. Berlin.
— 1968. Landschaftsökologie. Julkaisussa: Tuexen, R. (toim.). Pflanzensoziologie und Landschaftsökologie. Berichte das Internalen Symposiums der Internationalen Vereinigung für Vegetationskunde. Stolzenau/Weser, Hague 1963. s.1–22.
Vanha Testamentti 1940. Psalmit. Julkaisussa: Pyhä raamattu. Yhdennestoista, vuonna 1933 pidetyn yleisen kirkolliskokouksen käytäntöön ottama suomennos. Suomen Kirkon Sisälähetysseura. WSOY, Porvoo. s. 544–628.
Vihervuori, P. 1989. Maa-ainesten ottaminen ja suojelu. Lakimiesliiton kustannus: Helsinki. 649 s.
Wisotzki, E. 1897. Zeitströmungen in der Geographie. Verlag von Dunker & Humbolt, Leipzig. 467 s.

Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto 1993a. Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I. Mietintö 66/1992. Valtion painatuskeskus Oy, Helsinki. 199 s.

— 1993b. Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II. Mietintö 66/1992. Valtion painatuskeskus Oy, Helsinki. 204 s.

Ympäristöministeriö 1993c. Kansallismaisema. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto, Vantaa. 64 s.

Zonnevelt, I.S. 1990. Scope and Concepts of Landscape Ecology as an Emerging Science. Julkaisussa: Zonnevelt, I.S. & Forman, R.T.T. (toim.). Changing Landscapes: An Ecological Perspective. Spinger-Verlag, New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Hong Kong. s. 3–20.

Zonnevelt, J.I.S. 1990. Introduction. Julkaisussa: Svobodova, H. (toim.). Cultural aspects of landscape. First international Conference organized by the Working Group 'Culture and Landscape' of the International Association for Landscape Ecology (IALE), Castle Groeneveld, Baarn, The Netherlands, June 28–30, 1989. Pudoc, Wageningen. s. 7–12.

Kirjoittajien yhteystiedot

Mervi Hytönen
Espoon kaupunkisuunnittelukeskus, asemakaavayksikkö, PL 20, 02771 Espoo
Mervi.Hytonen@espoo.fi

Maunu Häyrynen
Suomen Akatemia, PL 99, 00501 Helsinki
hayrynen@csc.fi

Eeva Karjalainen
Metsäntutkimuslaitos, Helsingin tutkimuskeskus, Unioninkatu 40 A, 00170 Helsinki
eeva.karjalainen@metla.fi

Pauli Tapani Karjalainen
Oulun yliopisto, maantieteen laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto
pauli.tapani.karjalainen@oulu.fi

Osmo A. Kontturi
MEKS Ky, Maisemaekologinen konsultointi ja suunnittelu, PL 124, 28101 Pori
osmo.kontturi@kolumbus.fi

Irja Löfström
Metsäntutkimuslaitos, Vantaan tutkimuskeskus, PL 18, 01301 Vantaa
irja.lofstrom@metla.fi

Päivi Maaranen
Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki
paivi.maaranen@NBA.fi

Petri J. Raivo
Oulun yliopisto, maantieteen laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto
petri.raivo@oulu.fi

Jarkko Saarinen
Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusasema, PL 16, 96301 Rovaniemi
jarkko.saarinen@metla.fi

Kimmo Salminen
Turun yliopisto, maantieteen laitos, 20014 Turku
kimmo.olavi.salminen@utu.fi

Tiina Saukkonen
LT-Konsultit Oy, Melkonkatu 9, 00210 Helsinki
tiina.saukkonen@ltcon.fi

Minna Tanskanen
Karjalan tutkimuslaitos, Joensuun yliopisto, PL 111, 80101 Joensuuu
Minna.Tanskanen@joensuu.fi

Liisa Tyrväinen
Joensuun yliopisto, Metsätieteellinen tiedekunta, PL 111, 80101 Joensuu
liisa.tyrvainen@forest.joensuu.fi

Pekka Virtanen
Lusto, 58450 Punkaharju
virtanen@lusto.fi

Topi Antti Äikäs
Oulun yliopisto, maantieteen laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto
topi.aikas@oulu.fi

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojeluun ja suunnitteluun on viime vuosina kasvanut. Kotimaamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty. Maisema herättää innostusta myös vapaa-ajalla. Ihmiset ovat yhä enemmän kiinnostuneita oman kulttuuriympäristönsä hoidosta ja maisemallisista arvoista. Mielenkiinto ei kohdistu ainoastaan asuinympäristöön ja kotiseutuun, vaan myös kaukaisempiin maisemiin. Maiseman arvo ja merkitys on laajentunut entisestään koskemaan monipuolisesti tuotteistettuja matkailu- ja virkistysympäristöjä.

Tämä julkaisu perustuu Punkaharjulla järjestetyn ”Metsä, harju ja järvi” -seminaarin esitelmiin. Julkaisun pyrkimyksenä on osaltaan esitellä nykyistä suomalaista maisemakeskustelua. Tarkoituksena on antaa moniääninen ja maisematutkijoiden ja -suunnittelijoiden omia näkemyksiä esiin tuova kokonaisuus suomalaisista maisemakysymyksistä sekä niihin liittyvistä näkökulmista ja tulevaisuuden haasteista.

ISBN 951-40-1736-6
ISSN 0358-4283